

АТТАМ

ANNALS

OF THE WORLD
LEMKOS'
FEDERATION

1974

1

1974

А Н Н А Л И

Світової Федерації Лемків

Ч. 1
1974

Видає

СВІТОВА ФЕДЕРАЦІЯ ЛЕМКІВ

The Editor is responsible for the selection and acceptance of all pertinent material, including articles, abstracts, special items and historical records. Statements and opinions in The Annals of the World Lemko's Federation are the responsibility of authors and do not necessarily reflect the views of the World Lemkos' Federation or the Board of Editors.

ANNALS

OF THE WORLD LEMKOS' FEDERATION

Editor: JOHN HVOSDA

BOARD OF EDITORS

Michael Fedak

Myron Mycio

Nicholas Duplak

Ivan Lyko

Nicholas Lewczyk

Price of this volume: \$7.00

Editorial and Business Office:
WORLD LEMKOS' FEDERATION,
P. O. Box 202, Camillus, N. Y. 13031 U.S.A.

All Rights Reserved

Обкладинка: Мирон Левицький

ЗМІСТ

Іван Гвозда — Передмова	7
Леонід Полтава — Лемківщина	9
Ярослав Пастернак — Лемківщина у сивій давнині	11
М. М. Кучинко — Поховальні пам'ятки IX-XIII ст. басейнів західного Бугу і Сяну	27
Іван Нечуй-Левицький — В Карпатах	35
Е. Жарський — Географія Лемківщини	67
Іван Красовський — Лемки — етнографічна група українського народу	91
Зіновій Лисяко — Лемківська музика	101
М. Соболевський — Особливості лемківського діалекту в порівнянні з українською літературною мовою	139
Іван Шелюк — Никифор	147
Зведення (в англійській мові)	163

CONTENTS

John Hvosda — Preface	7
Leonid Poltava — Lemkivshchyna	9
Yaroslav Pasternak — Lemkivshchyna in Ancient Times	11
M. N. Kuchynko — Burial Remains of the IX—XIII Centuries in the Basins of the Western Buh and Sian (Rivers)	27
Ivan Nechuy-Levytskyi — In the Carpathians (Touring the Mountains)	35
E. Zhars'kyi — Geography of Lemkivshchyna	67
Zinoviy Lys'ko — The Lemkos' Music	101
M. Sobolevs'kyi — Characteristics of the Lemko Dialect in Comparison with the Ukrainian Literary Language	139
Ivan Shelyuk — Nykyfor (Ballad)	147
Summary of the Major Articles	163

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Потреба видання *Анналів Світової Федерації Лемків* зродилася в основному із задуму публікації *Лемківського Збірника*. Підготовку такої документальної праці про Лемківщину Організація Оборони Лемківщини доручила проф. д-р Богданові Загайкевичеві, невтомному робітникові на полі науки та приятелеві лемків. Відійшов він однак передчасно у візність не докінчивши розпочатого діла.

У міжчасі назріла думка публікації *Лемківських Річників* — *Анналів Світової Федерації Лемків* замість *Лемківських Календарів*.

Завдання *Анналів Світової Федерації Лемків* великі і благородні: опрацювати на належному науковому рівні, та публікувати матеріяли, які мають відношення до нашої української землі — Лемківщини.

Особливо географічне положення і політичні обставини північної частини Лемківщини ставлять перед *Анналами СФЛ* потребу належно боронити прав нашої зруйнованої землі та інтересів її колишніх мешканців — лемків, де б вони не жили; на підставі доступних матеріялів давати відсіг польським зазіханням на нашу відвізну лемківську землю.

За післявоєнний період у Польській Народній Республіці написано гимало неправди про Лемківщину і лемків, і українців взагалі, щоб тим самим оправдувати свою руйнівницьку політику супроти Лемківщини і своє безправ'я. Нашим завданням це опрокинути і обороняти право та добре ім'я українця в Польщі, а лемка зокрема.

І, врешті, зацікавити лемківською проблематикою ширші круги нашого суспільства та українського і неукраїнського наукового та політичного світу.

Завдання *Анналів СФЛ* багатобічні, бо треба надробити те, що досі належно не доцінювалося, зому досі в українському суспільстві, на жаль, не присвягувано належної уваги.

PREFACE

The Organization for Defense of Lemkivshchyna was organized in 1936 by the immigrants, who came to the United States from the westernmost part of Ukraine, Lemkivshchyna. The Certificate of Incorporation of this Organization, which was filed in the Clerk's Office of the County of Union, N. J., on March 5, 1937, contains the following purposes: "To associate and organize the Ukrainians in America, particularly those of Lemko birth or parentage who acknowledge Lemkivshchyna to be a part of the Ukrainian territory, for the purpose of rendering moral and financial assistance to Ukrainian institutions, organizations, groups and individuals in Lemkivshchyna." At its 14th Congress, 13-14 October, 1973, Passaic, N. J., the Organization revised its Constitution. According to it, the Congress created the national organizations, which are to be coordinated, and represented by the World Lemkos' Federation.

Ukrainians — "Lemky" from the times immemorial lived on the territory extending on each side of the Carpathian mountains (Carpathian Beskyds) — from the upper San to the upper Poprad and Dunajec. This part of Ukraine was colonized already in the 6th century. When the great Kievan Rus empire emerged in the 10th century, the lands of the Lemko people became its integral part. As early as the 14th century historical literature is mentioning the Ukrainian inhabitants of this area. In the same century the northern part of Lemkivshchyna was occupied by Poland, while the southern was incorporated by Hungary and Czech states. After the partition of Poland in 1772 Lemkivshchyna was annexed by the Austro-Hungary, and between the First and the Second World Wars the southern part of this Ukrainian ethnic territory was under Czechoslovakia, the northern under Poland.

At the end of the Second World War the Ukrainian territory populated by Lemkos was turned over to the communist Poland on the basis of a treaty of 16 August, 1945. Earlier, a Soviet-Polish treaty was signed concerning the 'evacuation' of Ukrainian minority in Poland to the Soviet Union, and the Polish from the USSR to Poland, 9 September, 1944. The result of those treaties

was that the majority of the Lemko population was cowed into leaving Lemkivshchyna for the USSR. Most of the Ukrainian Lemkos who managed to stay behind, early in 1947 were ordered by the Polish troops to assemble within 24 hours to be transported to the northern and western territories which Poland obtained from Germany. Here in exile, the Lemko people have been dispersed among the Polish people at the ratio of about three families per one hundred Poles, with obvious purpose in mind, — the mass denationalization of Ukrainians. The Ukrainian Lemko people have been in exile, as a national and religious group, for more than twenty-five years, without recourse to a due process of law, or a help from either the communist Ukraine, the free world, or the free Ukrainians throughout the world. The Polish communist government has violated the U.N. Charter, as well as most of the Human Rights covenants because of its genocidal practices against the Ukrainians — Lemkos in Poland. Those people have not been allowed to return to their own land, compensated and exonerated. Their culture is destroyed, churches wrecked, children hauled into the Polish schools, Ukrainian language tabooed.

The main task of the World Lemkos Federation is to do all possible it can to help the Ukrainian Lemkos in Poland, to preserve interest in the Lemko affairs and their culture, among the people of good will throughout the world, and to help Lemkivshchyna in this most difficult time for it.

With the above view in mind, it has been decided to institute the *Annals* of the Organization for the purpose of stimulating scholarship and providing for publication of significant contributions in the Ukrainian Lemkos' studies. Original scholarly writings, as well as important for the purpose already published material will be considered. Also, current documents related to the present effort to help Lemkivshchyna and the Lemkos will be included.

John Hvosda

Леонід Полтава

ЛЕМКІВЩИНА

Землі моєї західня перлино,
Чужинцями затоптана в багні, —
Пегеш ти раною на грудях України,
Не базена, ти снишся знов мені.

Худібку пасла і ростила грулі —
Картоплю там, де камінь виступа... —
Та навіть грулі обернути в кулі,
Коли тебе покликано в УПА.

Де Уж і Сян зелене творять коло,
Змагались лемки... падали хрестом... —
О, ми тебе не віддамо ніколи,
Кривава земле, звінзана з Христом!

Лемківщино, вишневоцвітний краю,
В борні і горі не самотня ти:
Нехай Господь усіх нас покарає,
Коли б один відрікся сироти!

Ударить воля у святого дзвона,
І прийде Київ до карпатських звиш,
І буде твій окрилений Антониз
Знов підіймати наші душі ввиш!

1970, Америка

Проф. д-р Ярослав Пастернак

ЛЕМКІВЩИНА У СИВІЙ ДАВНИНІ

Найдалі на захід висунена частина українських земель, заселена українським племенем лемків, була в глибоку, сиву давнину, на заранні формації європейського континенту, вкрита одним великим морем. Воно сягало аж до південних берегів сьогодняшнього Чорного моря. Під кінець цієї доби земної історії, яку геологи звуть міоценом, підземні горотвірні рухи сфалдували цю частину земної кори, з моря виринули Карпати і стали, враз з підгір'ям обабіч них, тривким суходолом, на якому почав діяти континентальний клімат. Так народилася з моря лемківська земля. В наступній геологічній добі, у так званому пліоцені, приблизно 600.000 — 1.000.000 років тому, вже всі українські землі стали суходолом з буйною рістнею й багатим тваринним світом. Оформилось тоді Чорне море в його сьогодняшньому басейні.

Сьогодні Лемківщина — гірська країна обабіч найнижчої частини Українських Карпат, з великими різницями під оглядом різьби своєї поверхні. Вона займає більшість Низького (лемківського), західню частину Середнього та східні окраї Західного Бескиду, який доходить усього до 1125 м. висоти. Вони прорізані впоперек багатьма перевалами (Попрадським, Тиличським, річки Конечної, Дуклянським, Лупківським та Руським) і широкими долинами. Вони тісно пов'язують зі собою північну й південну частину заселеної лемками території і є важливими транскарпатськими комунікаційними шляхами.

Головні ріки північної (галицької) Лемківщини це Попрад, Біла, Ропя, Вислока, Яселка, Вислік і як східня границя — Сян. Південною (закарпатською) Лемківщиною течуть річки Ториса, Ондава, Ляборець з Широкою, Вишава й Уж. Всі вони в праісторичних часах унапрямували і контролювали заселення й переселювання сьогодняшньої Лемківщини. За відсутністю доріг вони були теж головними комунікаційно-торговельними водними шляхами, якими проникали культурні впливи та племінні рухи.

Археологічне теренове досліджування Лемківщини й західних Карпат триває вже більш сотні років. Проводили його Ш. Моравський (1860-ті рр.), Г. Оссовський (1870-ті рр.), В. Деметрикевич (1890-ті рр.), Ю. Журовський (1920-ті рр.), Г. Леньчик (1930 рр.). Тепер веде їх краківський археолог Андрій Жакі як керівник спершу "Карпатської Археологічної Експедиції" (1951-57), а з 1958 р. постійної "Карпатської Археологічної Станції".

Початки заселення Лемківщини сягають глибоких праісторичних часів, і раніші вони — на сьогодні — у її південній, закарпатській частині. Там, у долині р. Попраду, в с. Ганівцях на горбі "Городок", що постав через осідання травертинів гарячого джерела, в часі експлуатації каменолому найшли різні відтиски фавни і флори і між ними травертиновий відлив нутра черепу праісторичної людини неандертальоїдної раси, разом з дрібним кварцитовим і яспісовим знаряддям домашнього вжитку з середньої частини старокам'яної (палеолітичної) доби, що тривала приблизно від 100.000 — 40.000 років тому. В тих самих культурних шарах — було їх чотири — відкопано теж кости мамутів і дворового носорога — тварин, що на них полювала тогочасна людина.¹ Окремі крем'яні вироби цього ж типу і того та дещо пізнішого часу (40.000 — 25.000 р. тому) добуто із землі в кількох інших місцевостях в доріччю Попраду і Ториси.²

Палеолітичне населення південної Лемківщини, що залишило по собі вище названі сліди свого там перебування, вело кочовий спосіб життя, як і на всіх других землях України та взагалі в Європі, об'єднувалося у невеликі гурти за спільним родовим походженням, жило в шатрах, вкритих шкурами вбитих тварин та займалося полюванням і збиранням овочів та різних земних плодів. Із знаходів на східних землях України знаємо, що в нього були вже початки віри в позагробове життя у виді дбайливих поховань, як теж перші вияви мистецької думки — рисунки на кістках та з кісток різьблені жіночі фігурки для культового вжитку.³ Це населення не знало ще жодних металів і виробляло потрібне йому для хатнього чи мисливського вжитку дрібне приладдя з кременю та інших подібних матеріалів. Є здогад дослідників, що воно творило самостійну групу, окрему від одночасної групи палеолітичного населення на західній Словаччині.

Розміщення слідів перебування цього найранішого населення в терені каже здогадуватись, що воно просувалось горі Попрадом і Торисію в сторону Попрадського перевалу, проте досі немає ще одночасних знаходів на терені північної Лемківщини як доказу його переходу через Карпати. Такі докази могли б найтись, між ін., в печерах в Новому Селі й Липовиці (Коросно) і в Буківці та Яворині (Новий Санч), бо палеолітики радо поселялись в захисних печерах, але досі ніхто ще з археологів не досліджував намулиська на дні цих печер.

На терені північної, галицької частини Лемківщини найранішим, на сьогодні слідом заселення є дрібне крем'яне приладдя із середньої кам'яної (мезолітичної) доби, з часу приблизно 8.000 — 5.000 рр. до Хр., виявлене на початку 1960-их рр. на терені м. Нового Санча.⁴ Найближчі знаходи цього типу й часу є відомі сьогодні тільки на польодовикових піскових надмах-дюнах в околицях далекого Кракова, куди не вели тоді з Лемківщини жодні водні шляхи. Тому можна думати, що цей гурт ново-придуманими луками озброєних і вже більшістю осілих мисливців, що залишив це приладдя на берегах Попраду в Новому Санчі, прийшов Попрадським перевалом, горі рікою, з закарпатського півдня, з південної Лемківщини, де таке мезолітичне приладдя викопали в двох місцевостях в долині Попраду.

В житті мезолітичного населення Лемківщини настала велика зміна. Скінчилась була льодова доба, зимнолюбні великі тварини, що на них полювали палеолітики, відійшли з танучим льодовиком на північ, на місці осталились малі тварини, лиси заяці, серни та ін.; для полювання на цих швидконогих мисливці придумали далекострільну зброю, лук і стріли і стали виробляти з кременю дрібні наконечники для них. Це привело за собою зміну техніки крем'яного виробництва. В духовому аспекті розвивалась далі віра в позагробове життя, проте вияви мистецької думки стали куди більш вбогі, теж дрібніші.

Минали століття, розвивалась людська думка, виробнича техніка, винахідливість в ділянці середників прожитку й самозбереження, росла віра у вищі сили, у містичне позагробове життя — і вслід за тим настала в розвитку людства нова доба, яка в археології дістала назву **молодшої кам'яної** (неолітичної) **доби**, датованої часом від 5.000 — 1800 р. до Хр. В північній Лемківщині окреме крем'яне, рогове й обсидіанове (з вулканічного скла) приладдя з того часу викопано в часі різ-

них земних робіт в одинадцяти місцевостях, але в одній тільки місцевості, на терені міста Коросна, знайшлися поховання того населення, яке виробляло і вживало те знаряддя. Там відкопали кілька гробів, де покійники були ритуально скорчені, первісно може й зв'язані, бо люди вірили тоді в життя "на тому світі" й боялися повороту небіжчика упирем в ночі. Біля покійників стояли горщики колись зі стравою, лежали крем'яні сокири та кинджали до вжитку в "другому житті".⁵

Культуру та етнічну приналежність цих находів годі ще визначити з огляду на відсутність вирішних при цьому керамічних матеріалів. Глиняний посуд як дуже крихкий не надавався тоді до товарообмінної торгівлі на більшу віддаль, тому кожне плем'я виробляло його в себе, прикрашувало своєрідним ритим чи витисканим орнаментом і тепер на підставі цих різного рода орнаментів можна визначити культурну приналежність цього посуду та інших найдених з ним предметів. Можна було встановити територіальне походження деякого між тим приладдя, виготовленого з чужих порід кременю. Це сокирки зі смугастого кременю, що їх викопали в повітах Новий Санч (Старе Село), Горлиці (Рожновичі, Стрішин), Ясло (Залуже) і Сянік (Пельня) — вони імпортовані з Польщі, з околиць Опатова. Темна з білими цятками сокирка, виорана в Рожновичах, походить з околиць Люблина. Такі самі вироби, як теж імпортоване Ужоцьким перевалом із Закарпаття обсідіянове приладдя, знайдене в Новосандеччині (Старий Санч) і Короснянщині (Ветжно), часто подібуються на терені племен з неолітичною культурою надбужького типу, які заселявали тоді західню і зрідка Східню Галичину і це вказує на тісні товарообмінні зв'язки названих теренів з Лемківщиною в молодшій кам'яній добі. Виходили ці зв'язки, можна думати, з етнічної єдності обох цих частин західніх українських земель.

З останніх століть неолітичної доби, приблизно з часу 2000 — 1800 р. до Хр., походять численні кам'яні бойові топирці, що їх добули із землі у 21 місцевостях, розкинутих по цілій Лемківщині між річками Дунайцем та Сяном. Є здогад в науці, що ці топирці були принесені із заходу племенами, які прикрашували свої глиняні посудини відтисками шнурка ("шнуровики"), проте він є підпертий, покищо, тільки одним знаходом уламків таких посудин ("шнурова кераміка") в Мартинковичах (Новий Санч).⁶

Неолітичні знахідки у південній (закарпатській) Лемківщині відомі вже з 28 місцевостей над горішнім бігом річок Попраду й Гернаду. Це сліди поселень з керамікою нордійською, лінійно-стрічковою і того типу, що поширений в районі Букових Гір у південно-східній Словаччині.⁷ Вони вказували б на етнічну єдність неолітичного населення теренів від долішнього бігу Попроду на півночі аж до устя р. Сораної у р. Рімаву на півдні.

Неолітичне населення обох частин Лемківщини вело вже осілий спосіб життя, жило у вкопаних в землю землянках і займалося головню хліборобством та плеканням домашньої худоби. Із розміщення в терені пам'яток, які залишилися по ньому, виходить, що воно поселювалось більшістю в долинах рік, які давали йому питну воду й рибу та можливості водної комунікації. По галицькому боці якийсь гурт, просуваючись горі р. Каменицею, правим допливом Дунайця, зайшов глибоко у карпатське підгір'я, аж на місце сьогодишнього с. Щавника в Новосандеччині. В Сяніччині другий гурт дістався горі Ославою аж близько Лупківського перевалу, залишаючи по дорозі свої сліди в Загір'ю, Туринську і самому Лупкові. Можливо, що він перейшов був тоді цим перевалом на другий бік Карпат, та на те немає в нас ще матеріальних доказів.

З розвитком виробництва та домашнього господарства виникла з часом потреба кращого, гострішого приладдя, необхідного, прим., при будові землянок. Кращим від кременю матеріалом до того міг бути тільки метал і от на переломі III/II тисячоліття до Хр. появляються на українських землях топирці, ножі та деякі прикраси, виготовлені з першого виробничого металю — міді. З того часу походить єдиний досі на Лемківщині мідяний топірець, викопаний в Ганівцях (Попрад).⁸ Це не імпорт з далекого Семигороду, а найбільш правдоподібно місцевий виріб, бо мідяна руда подібуеться по всьому Закарпатті і зокрема в доріччю Гернаду є в багатьох місцевостях її багаті зложжя.

Та швидко мідь виявилась надто м'якою, мало придатною до виробу знаряддя для рубання й краєння, бо воно скоро тупилося. Стан покращав, коли праісторичні металюрги виявили у своїй винахідливості, що сплав міді (90%) і цини (10%) дає новий, куди твердший метал. Так була винайдена бронза, яка швидко заволоділа усім виробництвом і дала назву наступній по неоліті бронзовій добі (1800 — 800 р. до Хр.), з не-

ними ідеями у виробництві, в житловому будівництві (наземні хати) та навіть новим, бо тілопальним похоронним обрядом.

З того часу залишилось на галицькій Лемківщині багато пам'яток, що вказують на досить густе вже заселення краю. Одну їх групу творять вироби для різного вжитку, як зброя, господарське приладдя та особисті прикраси. Одинцем найшлися бронзові мечі в Горличчині (Висова, Ропи) та бойовий топірчакан в Сяніччині (Страхотина). Кілька бронзових предметів разом (браслети та сокирку) викопали в Радейовичах у Новосандеччині.

Другу групу пам'яток бронзової доби творять городища, тобто поселення, укріплені глиняними валами й ровами, далі відверті неукріплені поселення і вкінці погребіща. Перших з них, городищ, що зразу впадають в очі в терені, найбільше виявлено й досліджувано в Новосандеччині. Це городища в Бегоніцах, Забережжі, Мартинковицях, Машковицях і Підгородді. Два городища того часу виявлено в Ясельщині (Перечиця, Тшчїніца), одно в Мимоні (Сянік).

Кругом городищ були відверті, неукріплені поселення рядового населення. Їх виявлено по два в Новосандеччині (Забелче, Старий Санч), Короснянщині (Коросно, Рівне) і Сяніччині (Долина, Трепча), та одно на терені м. Колачиць (Ясло). Вони звичайно розташовані для безпеки на високих берегах рік, прим., в Рівному над Яселкою, в Колачицях над Бездіткою, в Долині над Сяном, в Забелчу над Дунайцем.

Дрібні знахідки на городищах і відвертих поселеннях вказують на хліборобсько-скотарський спосіб життя їхніх мешканців. Близьке сусідство ріки давало їм теж добру нагоду поповнювати харчування рибою.

Звичайно, біля заселених місць мусіли бути й місця поховань. З розвитком віри в потойбічне життя прийшла зміна в похоронному обряді. Покійників стали тепер спалювати, згодом тому, щоб очистити духа від усього земного й улегшити йому тим перехід на "той світ". Таких тілопальних погребіщ виявлено найбільше, очевидно, в густіше заселеній Новосандеччині (Бегоніце, Кованків, Рдзьостів, Старий Санч, Щавниця), і по одному у Шляхтовій (Новий Торг) та Заславі (Сянік).

У Рдзьостові, в урочищі "Явірки", В. Деметрикевич виявив у 1902 р. поховання двоякого типу: кістки одних спалених покійників були збережені в урнах, обкладених камінням, а других зсипані просто в невелику яму. Подібний двоподіл

завважила М. Цибальська у 1957 р. на погребіщі за цвинтарем у Старому Санчі. Це вказує, думаємо, на існування вже соціальних чи маєткових різниць між населенням. А погребіще озброєної групи людей, може якихсь завойовників, відкопав Г. Павликовський ще у 1840 р. у вибою "Гомола", над потоком цього ж імені, біля Щавниці в Новосандеччині. У кільканадцяти урнах він найшов бронзові бойові топірці, які передав до Музею Любомирських у Львові.⁹

Немає у нас відомостей про поселення бронзової доби у південній, закарпатській Лемківщині. Проте на густе її заселення тоді свідчить багато знахідок бронзових речей, які вказують на високий рівень її культурного розвитку, мистецьких уподобань, господарства і добробуту, а теж і культових обрядів, що вимагали іноді окремого типу прикрас тощо. Це в першу чергу цілі скарби (більше речей разом) різних бронзових прикрас та знаряддя, що були викопані із землі у Спішській області (Біла, Матіївці, Нова Лісна) і найбагатший (золото, срібло, бронза) в Кежмарку. Окремі вироби з бронзи були добуті в Бабю, Великому Славкові, Великому Шаріші, Ганівцях і Фінчицях, а золоті речі того ж часу у Пряшові.¹⁰

Всі ті знахідки вказують на високий рівень культурного розвитку південної Лемківщини, її мистецьких уподобань і вимогів, а далі господарства, ремесла, де передувало бронзівництво та золотарство.

**
*

Знов минали сторіччя, розвивалась духовна культура, обрядовість, а матеріальна культура збагачувалась новими винаходами. Бронзові предмети показались в практиці надто дорогими, бо були більшістю імпортовані. Металюрги стали вести розшуки за своїм, дешевшим сирівцем і вкінці придумали спосіб витоплювати новий виробничий метал — залізо із місцевої залізної руди, якої так багато по всій Україні. У культурному розвитку українських земель настала нова, залізна доба, яку датуємо в археології останніми вісьмома століттями до Хр.

Звичайно, ще дуже довго, сотнями років, поруч з виготовленням залізних предметів ішов далі виріб бронзових, але вже більш парадних речей, що нові блистали мов золото. І так на галицькій Лемківщині, при різних земляних роботах, виявили з того часу цілі бронзові "скарби" (більшу кількість різних предметів разом), закопані колись в землю в часі не-

безпеки. Найшлося їх п'ять у Новосандеччині (два в Мартиновичах, по одному в Лонцьку, Нашончовичах і Радейовичах), а один, що був у великій глиняній посудині, викопали ще в 1840 р. у Шляхтовій (Новий Торг). За стилістичним аналізом окремих предметів у цих скарбах, більшість їх принесли зі собою нові поселенці, що прийшли зі Шлеська та сумежних з ним земель в долину Дунайця з культурою так зв. лужицького типу. Археологічні розкопи у Новосандеччині (в Курові і на "Замчиську" в Підгороддю) виявили, що ці поселенці жили там ще в останніх століттях до Хр. Дальші сліди їх перебування на Лемківщині вриваються, що свідчить про їхню асиміляцію з місцевим населенням, нащадками неолітичних племен. В с. Забережжі (Новосандеччина) "Карпатська Археологічна Експедиція" виявила розкопами в 1956-57 рр. на "Бабиній Горі" солідно побудований вал з каміння, дерева й землі, залишки наземних хат, вогнища й господарські ями біля них.¹¹ Єдиним слідом торговельних, мабуть, зв'язків галицької Лемківщини того часу з південним Подунав'ям є золота монета імператора Олександра Великого (Македонського) з 366-323 рр. до Хр., яку добули із землі в м. Яслі.

На південній, закарпатській Лемківщині з того часу походять різні, ще теж бронзові, але типологічно більш розвинуті і краще оздоблені предмети, що найшлися одинцем та в цілих "скарбах" в областях Спішській (Велика) та Шарішській (Баб'є, Габжани, Лужанка, Обишівці).¹² Це в першу чергу довгі бронзові мечі, що вказують на тодішню потребу оборони своїх селищ збройною рукою в неспокійних часах. А такими вони в VI ст. до Хр., як азійські кочовики, скити перейшли були з окупованих ними українських степів через Східні Карпати в Подунав'я, зайняли там верхнє Потисся і просунулись були гори Гернадом аж у Спішську область.¹³

Разом з новою зброєю-мечами подибуються фібулі, прототиби сьогоднішніх аграфок до спинання одежі (гудзиків тоді ще не було), бляшані браслети, нашийні оздобні та почесні гривні-обручі, сокирки тощо. В кількох місцевостях в областях Спішській (Велика, Гунцівці, Матіївці), Шарішській (Великий Шаріш) та Пряшівській (Мочидляни, Пряшів, Хмелів) були відкопані одночасні з ними залишки поселень у виді руїн землянок, наземних хат, уламків глиняного посуду тощо. На одному з поселень, у Великій, виявлено багато залізної жувелики, що вказує на місцеву обробку заліза. Це був уже вищий,

промисловий ступінь виробництва, може вже й на експорт. Тут треба підкреслити, що всі того роду знахідки подибуються теж в Карпатській Україні як наявний доказ культурної та етнічної єдності населення.

З останніх сторіч до Хр., з так зв. **лятенської доби** походять у південній Лемківщині подібні до вище названих сліди поселень у Спішській області (Гадущівці, Ганівці, Михалівці) і в самому м. Пряшові. На окрему увагу заслуговують золоті і срібні так зв. "варварські монети", добуті із землі у вісьмох місцевостях Спішської області. Це сліди приходу кельтів, предків сьогоднішніх французів, які тоді, в добі найвищого розвитку своєї політичної потуги, у своїй могутній політично-купецькій експансії, в пошукуванні нових ринків збуту для своєї сильно розвиненої промисловости, зайняли були Чехію, Моравію, Шлеськ і через Краківську землю дістались були у Посяння, а через Моравію у південне Підкарпаття, у Лемківщину й Карпатську Україну. Це вони властиво перші принесли зі собою багато різноманітного залізного приладдя і заснували біля Мукачеве першу в Україні, так сказати б фабрику залізного господарського і хатнього знаряддя, вже дуже подібного до сьогоднішнього.¹⁴ Та не були кельти теж перші племена, що з перелюдненої Західної Європи просувались на схід в пошукуванні нових земель поселення, кращого прожитку. Попередниками їх в цьому були в неоліті племена з лінійно-стрічковою та шнуровою керамікою, у бронзовій добі племена з лужицькою культурою, а зараз після кельтів прагерманські готи започаткували горезвісний німецький "Дранг нах Остен".

З перших століть по Хр. походять на галицькій Лемківщині сліди неукріплених поселень (залишки хат, кераміка, тощо), виявлені розкопами в Новосандеччині (Підгороддя), Ясельщині (Колачиці), Короснянщині (Ветшно, Гачів, Рівне) та Сяніччині (Долина, Межибрід, Тирява Волоська). Це уламки глиняного посуду сірого кольору, що його дослідники слов'янської старовини приписують раннім слов'янам, та різні дрібні предмети хатнього й господарського вжитку.

Та головну групу знахідок того часу творять на Лемківщині срібні римські монети-денари з часу 1 ст. до Хр. — 4 ст. по Хр. та візантійські Костянтина I Великого (306-337) і Юстиніана I (527-565). Вони були добуті із землі принагідно у 32 місцевостях як докази тодішніх торговельних зв'язків стародавньої Лемківщини з римськими провінціями Дакією (сього-

дні Семигород), може й Панонією (середнє Подунав'я). Два цілі скарби цих монет викопали в Могильні (Новий Санч) і в Грибові (Горлиці), а два другі, ще у ХІХ ст., в невідомих місцевостях Новосанеччини. Таке їх розміщення в терені вказувало б на Попрядський перевал для Новосанеччини та річки Конечної для Горличчини як на колишні комунікаційно-торговельні шляхи через Карпати, які — виходить — не були ніколи непрохідною бар'єрою між двома частинами Лемківщини, північною і південною; вони радше об'єднували їх одну з одною. Тут згадати б ще унікатну до сьогодні на обговорюваному терені римську бронзову фігурку жінки (богині?) культового призначення, мабуть італійський імпорт, яку добули із землі у Великих Брунарах на Горличчині.

На південній Лемківщині, з перших сторіч по Хр., у трьох місцевостях Пряшівщини (Великий Шаріш, Кендиці, Пряшів) виявлено сліди поселення, в Остров'янах (Шаріш) відкопано два поховання з дуже багатим могильним вирядом на "той світ" (золото, срібло, залізо, скло), а в чотирьох місцевостях областей Спішської (Біла, Зтрата) і Шаришської (Обишівці, Шариш) найшлися окремі римські монети. В м. Бардієві викопали золотий браслет у виді скрученої гадюки (фетиш — талісман) та намисто з кістяних намистин, злучених між собою золотом ниткою — колишню власність якогось племінного вождя чи жерця-шамана.¹⁵ Це все пам'ятки з того часу, як після переможних боїв на Сході Рим зупинив був кельтську експансію на ці землі, і заснував на них свої вище згадані вже провінції Дакію й Панонію. Цим здобуто нові терени для римської торгівлі, до яких була включена ціла сьогоднішня Україна, а з нею й невідривна її західня окраїнна частина — Лемківщина. Наявним доказом цього є сьогодні вище названі римські монети обабіч Карпат.

Коли йдеться тепер про **етнічне** визначення того ранньослов'янського населення Лемківщини, яке вело цю поживальну торгівлю з сумежними римськими провінціями, то до уваги приходять одні тільки **білі хорвати**. Вже середньовічні історичні джерела, Київський Літопис і твір візантійського царя Костянтина Порфірогенета-Багрянородного "Про правління державою", виразно вказують на те, що білі хорвати жили **обабіч Карпат**.¹⁶ Сьогодні, на підставі археологічних матеріалів ми вважаємо, що вони заселявали сьогоднішню Лемківщину, верх-

не Подністров'я, східню Словаччину та західню частину Карпатської України.

Біло-хорватських пам'яток з доби великого переселення народів IV - V ст.) знаємо на Лемківщині ще дуже мало. В Межироді (Сянік) вела пробні розкопи в 1930-их рр. І. Добрянська, управителька Музею "Лемківщина" в Сяноці, і з добутих керамічних уламків відтворила велику припасову посудину V ст.¹⁷ Подібні матеріали були виорані в Дубрівці (Новий Санч). А в Лемешанах на Пряшівщині було відкопане аварсько-хорватське поховання з конем з VIII-IX ст. Ця унікальна на Лемківщині пам'ятка старовини є доказом проникання пізніх аварських впливів на ранньослов'янську біло-хорватську територію Гернадським шляхом на північ, у Пряшівщину.¹⁸

Ті самі білі хорвати залишили по собі 50 городищ **княжої доби** (800 - 1340), розташованих у Новосанеччині (11), Горличчині (2), Ясельщині (9), Короснянщині (6) і найбільше в Сяніччині (23). З них на окрему увагу заслуговують городища: 1) в Нашонцовицях, з укріпленим підгороддям, найбільше в Сандецькому Бескиді, 2) в Бечу (Горлиці) на торговельному "угорському шляху", яке розвинулося в укріплене місто, 3) городище "Валик" з почвірними валами в Березовій (Ясло) близько угорської границі, 4) в Перечиці (Ясло) з двома пригороддями, важливе тим, що на ньому просліджується безперервне замешкання від бронзової через ранньо-слов'янську аж до княжої доби, 5) в Трепчі (Сянік) на стрімкій горі, укріплене почвірними валами, з яких один був побудований з каміння без мулярської заправи, дерева й глини, 6) городище між Бібркою і Ветшном (Коросно) з почвірними валами, при шляху з Дуклянського перевалу і далі в доріччя Тиси; воно мало стерегти "угорські ворота" Київського Літопису. Розкопами виявив там А. Жакі залишки 45 хат, що могли примістити понад 200 мешканців, 7) у с. Мимоні, з потрійними валами, досліджуване нами у 1939 р., 8) в с. Йодлова (Ясло), де біля колишнього городища "замчисько" є місце-урочище "винниця", яке вказує на плекання там винограду звичаєм українських князів, так як це було у княжому Галичі-Крилосі, де є соняшний схил горба "під винницею". "Винна гора" є теж у Бегоніцах у Новосанеччині.

Всі ті городища були побудовані з загально-українським зразком. Вони були приміщені все на природно оборонних місцях: на верхах крутих горбів, на схилах хвилястого терену серед рівнини, у розтоці двох рік або серед мочарів. Типово

українською, оскільки виявленою розкопами, була теж будова оборонних валів: вони були укріплені зверху частоколами, іноді й дерев'яними оборонними вежами, а в середині зміцнені часто дерев'яною конструкцією різного типу.

Найважливіший город був у Сяноці на "Замковій Горі", другий після Перемишля важливий стратегічний пункт на угорських шляхах. З цих шляхів найбільш вживаний, бо може найдогідніший, був мабуть той, що вів верхів'ями Вислока і Вислоки на верхів'я Топлі, на Тилич і Бардіїв. Другий ішов, мабуть, верхнім Дністром і Сяном.¹⁹

Сяницький город вперше згаданий в Київському Літописі під 1150 р. словами: (угорський король Гейза) "взя Санок город и посадика его яша"²⁰ (впіймали). Цей город був принаймні від XI ст. осідком удільного князя й торговельним центром. Після загарбання західних українських земель у XIV ст. Казимир Великий перебудував палац українського князя та укріпив місто мурами. Тоді Сянік став столицею просторих теренів, названих Сяницькою Землею. Другий, менший город був на сусідній "Білій Горі", а третій на "Владичій Горі", де здогадно був осідок сяницького владика-єпископа.

Кругом городищ були відверті поселення селян-хліборобів та сільських ремісників. Їхні залишки мало помітні на поверхні терену, та всеж їх виявили вже у двадцяти місцевостях Лемківщини. А у старовинних селах Великі і Малі Сторожі були за княжих часів оселі княжих дружинників, які сторожили важливих тоді доріг на Угодщину та пильнували поселених в сусідньому селі (сьогодні с. Половці) половецьких полонених.²¹

Як не дивно, але на 70 знаних досі заселених пунктів, приналежні до них цвинтарища виявлено тільки у двох місцевостях. Велике таке погребнище, коло сотні могил, з яких деякі ще тілопальні, поганські, з 8-10 вв., виявлено біля с. Трепчі (Сянік), а на "Замковій Горі" в Сяноці досліджувано кістякове цвинтарище 12-14 вв. Нерозкопувана ще могила є в Риманові-Здрю.

Наприкінці опису середньовічних пам'яток згадаємо ще кілька окремих знахідок візантійських та арабських монет IX-XII ст., які засвідчують широко розвинені торговельні зв'язки північної Лемківщини з Близьким Сходом.²²

На південній Лемківщині збереглися з княжої доби в багатьох місцевостях городища, та багато більше виявлено роз-

копами слідів відвертих, неукріплених поселень сільського типу, що гуртувалися кругом колишніх городів Лемківщини. Всі вони, нанесені на карту, виявляють два скупчення в терені — менше по північному боці горішнього бігу Гернаду і куди густіше на Пряшівщині, в доріччю Ториси і її допливу Секчова. Це тому, бо долиною Ториси йшла тоді одна з найголовніших доріг, що лучила Дунайську китловину з Галичиною, а в нашому випадку південну Лемківщину з північною.

Про поховання цього середньовічного населення південної Лемківщини, так як і північної, маємо на сьогодні ще дуже скупі відомості. На великім могильнику (34 могили) X-XI ст. в с. Тополівка (Түменне) Державний Археологічний Інститут з Праги розкопав у 1948 р. десять могил і найшов в них попелища — останки костиря з недопаленими людськими кістками, уламки глиняного посуду як залишки похоронної тризни та кілька дрібних предметів.²³ Це одна з найважливіших старослов'янських пам'яток південної Лемківщини, доказ триваючого ще в ранніх християнських часах поганського звичаю сплячувати покійників та насипувати над ними могили. Вже за християнським обрядом, головами до заходу і без могилового насипу, були поховані неспалені покійники в гробах, що їх виявили в Дренові і Ярівницях у Пряшівщині.

Зразків скульптурного мистецтва княжої доби в обох частинах Лемківщини ще не виявлено. Не відомі ще з того часу предмети богослужбового вжитку — хрести, чаші свічники тощо — а найдавніші збережені ікони на досках походять вже з XV-XVI ст. Єдину на сьогодні пам'ятку церковної архітектури княжої доби добули на денне світло 1967 року в Трепчі (Сянік). Там при відновлюванні костьола, відкрили розкопами фундаменти малої мурованої святині, мабуть, церкві XII ст., довжиною 8 м., будованої ще в передроманському стилі, зі слідами фрескового мальовила на мурах,²⁴ яке показує, що коріння українського декоративного мистецтва сягає у глибини віків.

На цьому закінчуємо перегляд пам'яток старовини обох частин Лемківщини.

У підсумках вище поданого матеріалу можна на сьогодні сказати, що обі частини Лемківщини, як і всі інші українські землі, були безперервно заселені вже від кам'яної доби — південна від ранішої (палеолітичної), північна від пізнішої (неолітичної) її частини. Населення обох їх займалося, як і там, головню хліборобством і скотарством. Його найбільш притягали

до себе долини рік, прим., в Сяніччині долини Сяну, Вислоку, Вислоки, Яселки та їхніх допливів, у Пряшівщині долини Гернаду, Ториси, Топлі й Ондави. Діялось так тому, бо надрічні терени були менш заліснені, на річкових терасах були ліпші ґрунти під управу ріллі і там була краща можливість контактів-зв'язків між окремими поселеннями вздовж річкових долин.

Природні умовини закарпатської Лемківщини були куди гірші ніж північної. Там до заселення надавалися лиш терени між р. Гернадом і лінією Спішське Підгороддя — Левоча — Спішська Біла, а землі на північ від них аж до Карпат були вкриті безперервними лісами.

Археологічні пам'ятки Лемківщини виявляють її наглядну культурну єдність по всі часи з сумежними частинами других західних українських земель — зі Східньою Галичиною по північному та з Карпатською Україною по південному боці Карпат. Було це наслідком живих цивілізаційних, культурних та торговельних зв'язків етнічно однородного населення названих земель. До цього причинився був у великій мірі факт, що — як кажуть вірити археологічні матеріали — Карпати ніколи не творили непрохідної бар'єри між двома частинами Лемківщини. Перетинають їх впоперек численні, вигідні для комунікації, бо невисокі перевали, які є вживані від молодшої кам'яної доби по всі праісторичні та раннеісторичні часи аж досьогодні, тобто вже яких 7000 років. Деякі з них згадані в Київському та Галицько-волинському літописах як "путь на Бардіїв" (Тиличський перевал), "Угорські Ворота" — "Руські Ворота" (Дуклянський) та "Королівський Путь" (Руський). З другим з цих перевалів, з Дуклянським пов'язані теж дві старовинні легенди. За одною з них, збереженою в Коросні і Яслі, тим перевалом переходив у 996 р. моравський єпископ св. Войтіх Славникович з Угорщини в Галичину, щоб дістатися через Гнезно до Прусів. Друга легенда каже, що пустиножитель-монах Свірад дістався з Нітри на Словаччині тим перевалом до с. Троля над Дунайцем.²⁵

Етнічно належало населення стародавньої Лемківщини до літописного племені **білих хорватів**. В ранніх історичних часах (VII-X ст.) у північній її частині племінним центром були, мабуть, два могутні городи в с. Трепча в Сяніччині. Пізніше, у княжій добі, став таким культурним та організаційно-промисловим центром білих хорватів, вже від половини X ст., Перемишль.²⁶ Сьогодні столицею північної Лемківщини є м. Сянік.

Культурним та організаційним центром південної Лемківщини з княжих часів є Пряшівщина та її столиця м. Пряшів.

Тільки можна на сьогодні сказати на підставі археологічних матеріалів про старовинні часи Лемківщини, найбільш на захід висуненої частини суцільної української території. Звичайно, куди повніший образ її праісторії та ранньої історії дадуть колись добуті розкопами із землі дальші нові пам'ятки старовини, на які так багата є українська земля.

ПРИМІТКИ

¹ E. Vičák, Travertinový vylitek lebky neandertaloidního typu z Ganovce na Slovensku (Aarcheologické Rozhledy 1, Praha 1949, 156-161); idem: The Fossil Man of Ganovce, Czechoslovakia (The Journal of the Royal Anthropological Institute, London 1955, vol. 85, 163-171).

² L. Bánész, Prehľad paleolitu východného Slovenska (Slovenská Archeológia, IX, 1-2, Bratislava 1961, 33-48); Acta archeologica Carpatica (далі: AAC), II, 1-2, 1959, 153-157).

³ Я. Пастернак, Археологія України, Торонто 1961, 60, 79.

⁴ A. Żaki, Węzłowe zagadnienia archeologii Sądeczyzny (AAC, IV, 1-2, Kraków 1963, 255).

Ті і всі дальші знахідки на північній Лемківщині подані за картою автора.

⁵ J. Machnik, AAC, II, 1-2, 1959, 81.

⁶ J. Żurowski, Wiadomości archeologiczne XIII, Warszawa 1935, 286.

⁷ J. Pasternak, Ruské Karpaty v archeologii, Praha 1928, karta II.

⁸ A. Żaki, Toporki miedziane na północnych stokach Karpat (AAC, II, 1-2, 92).

⁹ J. Zborowski, Z dziejów poszukiwań archeologicznych w Pieninach (Z otchłani wieków (ZOW) XXX, 3, Poznań 1964, 202-203).

¹⁰ Як прим. 7, карта IV.

¹¹ S. Kozioł, Brodzisko kultury łużyckiej w miejscowości Zabrzeż, pow. Nowy Sącz (AAC, I, 1958, 109-112).

¹² Як прим. 7, стор. 172-177 і карта V.

¹³ Pravěk Československa (збірні праці), Praha 1960, 304.

¹⁴ Як прим. 3, стор. 452.

¹⁵ Як прим. 7, стор. 183.

¹⁶ Я. Пастернак, Княжий город Перемишль (зірник "Перемишль західний бастион України", Нью-Йорк—Філадельфія 1961, 19).

¹⁷ M. Śmiszko, Duże naczynia baniaste okresu rzymskiego w Małopolsce wschodniej (Wiadomości Archeologiczne XIV, Warszawa 1940, 211-223).

¹⁸ V. Budinsky-Krička, Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku (Slovenská Archeologia IX, 1-2, Bratislava 1961, 351).

¹⁹ М. Грушевський, Історія України-Руси II, 1905, 463.

²⁰ Не зрозумів церковно-слов'янського тексту польський дослідник А. Куниш (Ряшів) і вважав слово "яша" іменем сяніцького посадника. (A. Kunysz, Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dawnej Ziemi Sanockiej, Rocznik województwa Rzeszowskiego III, 1963, 83).

²¹ В. Бучальський, Місто Сянік і Сяніцький повіт ("Наша Мета"), Торонто, 5. X. 1957).

²² Візантійські монети були знайдені у Гдичині (Сянік) і Вечу (Горлиці), арабські у Гдичині і Горлицях.

²³ V. Budinsky-Krička, Slovanské mohyly na Východnom Slovensku (SIA, VI, I, 1958, 163, 205).

²⁴ S. Koziol, Na śladach architektury romańskiej nad Dunajcem (ZOW, I, 1967, 5-10).

²⁵ H. Kapiszewski, Droga z Panonii do Polski w r. 996 (AAS, II, 1-2, 1959, 107—113).

²⁶ М. Андрусик, Перемишль в історії України до 1918 р. (збірник "Перемишль західний бастион України", 1961, 25).

ВИБРАНА ЛІТЕРАТУРА

1. М. Кордуба, Західне пограниччя Галицької Держави між Карпатами та долининою Сяном в XIII ст. (Записки НТШ 138-140, Львів 1925).

2. Я. Пастернак, Коротка археологія західних українських земель, Львів 1932.

3. Я. Пастернак, Археологія України, Торонто 1961.

4. В. Пачовський, Історія Закарпаття, Мюнхен 1946.

5. Ю. Тарнович, Ілюстрована історія Лемківщини, Львів 1936.

6. M. Andrusiak, Der westukrainische Stamm der Lemken, München, 1941.

7. L. Báñez, Prehľad paleolitu východného Slovenska, (Slovenská Archeologia, IX, 1-2, Bratislava 1961, 33-48).

8. V. Budinsky-Krička, Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku (ibidem, 347-375).

9. M. Cabalska, Śledczyzna w badaniach Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego, (Rocznik Ślędecki VII, 1966).

10. A. Fastnacht, Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340-1650 (Wrocław 1962).

11. A. Kunysz, Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dawnej Ziemi Sanockiej, Rzeszów 1963.

12. J. Pasternak, Ruské Karpaty v archeologii, Praha 1928.

13. A. Żaki, Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej, Kraków 1967.

М. М. Кучинко

"ПОХОВАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ IX — XIII ст. БАСЕЙНІВ ЗАХІДНОГО БУГУ І СЯНУ"

Важливими пам'ятками культури стародавнього населення є могильники. Їх вивчення допомагає з'ясувати чимало сторінок минулого: соціально-економічний розвиток, духовну культуру, етнічну належність населення тощо.

На території Побужжя і Посяння відомо 29 пунктів, де досліджено могильники чи окремі поховання IX — XIII ст. Як правило, вони виявлені поблизу поселень або городищ. За зовнішнім виглядом їх можна поділити на підкурганні й ґрунтові, а за характером ритуалу — на трюпоспалення і трюпопокладення.

Підкурганні поховання з трюпоспаленням досліджені в Ліпському, Гусинному, Лопіннику Гурному, Чорній Велькій, Головному, Новосілках, Біловезькій Пущі, Дахнові та Трепчі.¹ На могильниках було від 1 до 80 курганів переважно круглої форми, висотою від 0,25 до 2 м і з основою діаметром 4 — 25 м. Під час розкопок з'ясовано цікаві риси поховального ритуалу. Так, у похованнях № 1 і 2 на могильнику в Чорній Велькій та № 1 у Біловезькій Пущі місце спалення покійника заздалегідь обгороджували камінням, утворюючи кромлех. В іншому випадку навколо поховання простежено залишки дерев'яної огорожі (Біловезька Пуща, курган № 30), спаленої перед тим, як насипали курган. Поховання під деякими насипами в Ліпському були оточені рівчаками. Аналогічні деталі поховального обряду відомі на давньоруських пам'ятках. Так, на могильнику в'ятичів поблизу Воронежа навколо поховань виявлено залишки дерев'яного типу, у новгородських слов'ян огорожу-кромлех робили з валунів,² а під смоленськими курганами зафіксовано канавки і залишки спаленого частоколу.³ Ці деталі, на думку Б. О. Рибаківа, пов'язані з ідеєю круга, що була поширена серед багатьох народів, у тому числі слов'ян.⁴ На ряді могильників досліджуваної території під наси-

* Археологія, 10, Видавництво "Наукова Думка", Київ, 1973, 78-82.

пами знайдено на стародавньому горизонті залишки прямокутних зрубних споруд, в яких, імовірно, були спалені покійники (кургани № 27 і 45 в Ліпському, № 2 в Головному та № 1 в Дахнові).

Як показали дослідження, на більшості могильників залишки кремації залягали на давньому горизонті підкурғанної площі, що є досить поширеною рисою слов'янських трूपоспалень.⁵ Інколи трапляються поховання, де залишки збирались в урну, як стверджено в деяких курганах у Дахнові (№ 1 і 2) та Ліпському. В одному випадку (курған № 30, Біловезька Пуща) вони були поховані в ямі глибиною 0,45 м від давньої поверхні. Речовий інвентар здебільшого становили фрагменти ліпних горщиків, частково обточених на примітивному крузі, прикрашених ламаними хвилястими лініями (Ліпське, Трепча, Дахнів), або кружального посуду (Головно). Зрідка трапляються й інші знахідки, наприклад фрагмент глиняного пряслиця з кургану № 9 в Біловезькій Пущі та бронзовий перстень зі щитком (курған № 1 в Чорній Велькій).

Аналогічні пам'ятки з трूपоспаленнями відомі поблизу Пліснеського городища, на околицях сіл Перевали, Дуліби, Турчанки в басейні Прип'яті, в Пінську, Чернігові⁶ та в ряді інших пунктів стародавньої Русі. На старопольських землях вони є в Рибній, Мораві, Пшедбойовіцах, в Повісленні та ін.⁷ У переважній більшості названих пунктів поховання були на давньому горизонті. Всюди вони датуються VIII — X ст.

Крім того, в басейнах Західного Бугу і Сяну досліджено ряд підкурғанних поховань з трूपопокладаннями, зокрема в Грудку Надбужному, Зимному, Володимирських Новосілках, Судовій Вишні, Чортівці та Чорній Велькій.⁸ У деяких з цих поховань покійники лежали на стародавньому горизонті, а в Зимному, Новосілках, Устилугі і Судовій Вишні вони були в ямах. В основному під кожним курганом лежав один кістяк і лише на могильнику с. Чорна Велька під насипами було більше похованих: три (курған № 3) та шість (курған № 4). Основне положення їх — на спині, орієнтація — головою на захід. В одному випадку (курған № 2, с. Чорна Велька) виявлено скорчений кістяк із зігнутими в ліктях руками, орієнтований по лінії північний захід — південний схід. В деяких підкурғанних похованнях наявні залишки дерев'яних трун та зрубів (Новосілки, Судова Вишня). Речовий інвентар досить багатий, зокрема на прикраси — бронзові й срібні сережки, персні,

браслети, срібні й скляні намистинки тощо. Трапляються і фрагменти горщиків. На підставі знахідок трूपопокладання датуються X — XIII ст.⁹ і мають аналогії в Пліснеську, Мітєвичах, Стамогилах, Мільковичах і Комаровичах на Прип'ятському Поліссі, Пересопниці, Старому Жуківі і Білеві на Ровенщині, в Києві та багатьох інших пунктах стародавньої Русі.¹⁰

До другої групи пам'яток вказаної території належать ґрунтові поховання з трूपопокладаннями в ямах або трунах. Вони відомі в Белзі, Грудку, Надбужному, в ур. Замчисько, тобто на дитинці літописного Волиня, Сонсядці, Перемишлі, Костомлотах, Сяноку, Холмі, Володимирі-Волинському, Стрижові, Вроновіце — Доліво та Гачові.¹¹ Тут покійники лежали переважно на спині з витягнутими вздовж тіла або схрещеними на грудях руками, головою на захід, зрідка на північ або південь (Перемишль — Казанув) чи на схід (Перемишль — Замкова Гора, Гачув). Виняток становили поховання покійників з відрізаною головою або з черепом, в якому забито великий залізний цвях (Володимир-Волинський), а також скорчені кістяки (поховання № 2 в Перемишлі). На думку деяких вчених, такі звичаї пояснюються тим, що за життя цих людей вважали упирями і тому після смерті відрізали голови або забивали у груди осиковий кілок, щоб вони не вставали і не шкодили живим.¹²

Біля покійників знайдені різні предмети. В жіночих похованнях були прикраси: скроневі кільця, бронзові й срібні сережки, персні, браслети, намистини і кістяний гребінь (Перемишль — Казанув), а в чоловічих — поясні пряжки, ніж та кинджал (Перемишль), наконечники стріл (Сянок, Костомлоти, Перемишль — Казанув). В багатьох випадках виявлено фрагменти кружальної кераміки, а в двох — у Перемишлі (Замок) та Костомлотах — кельнські динари Оттона III рубежу X — XI ст.

Ці могильники датуються на основі матеріалів XI — XIV ст. і мають численні аналогії як на території стародавньої Русі, зокрема в Запитові, Ясеніві на Львівщині, Августівці, Кудринцях, Михалкові на Тернопільщині, у Києві,¹³ так і на землях Польщі — в Хробежові (повіт Пінчув), Гарбові (повіт Сандоमेж), Кракові та багатьох інших пунктах.¹⁴

Іншим типом поховань цієї групи слід вважати ґрунтові могили з кам'яною обкладкою. Вони розташовані переважно в нижній течії Західного Бугу, в Невядомій, Лужках, Чека-

нові, Чорній Велькій, Невярові — Сохах та Ліпному.¹⁵ Поховальні ями були прямокутної або овальної форми, а померлих ховали, мабуть, у дерев'яних трунах, на що вказують знахідки кованих залізних цвяхів у більшості таких поховань. Кістяки лежали на спині, головами на захід, з руками, витягнутими вздовж тіла. Всі могили обкладені великими каменями, а над ними насипано брук з дрібного каміння. Речовий інвентар досить багатий. В жіночих похованнях частими є бронзові й срібні скроневі кільця, з того ж матеріалу сережки мінського типу у вигляді трьох намистинок, срібні персні, скляні намистини, глиняні та шиферні пряслиця. Зрідка трапляються шийні гривні та плетені бронзові браслети (поховання № 1 в Лужках), ще рідше — хрестики (Лужки). В чоловічих похованнях були фрагменти кружальної кераміки, іноді цілі горщики, ножі, кресала.

Цікаво, що на великому могильнику в Нев'ярові — Сохах з кількох десятків трюпокладень у чотирьох трапилися частково, а в трьох (№ 5, 21 і без номера) повністю спалені тіла. Рештки кремації, знайдені на кам'яному бруці, були обкладені камінням. Речовий інвентар тут не відрізнявся від виявленого в трюпокладених похованнях, що вказує на їх синхронність. Очевидно, в цих випадках йдеться про пережитки раніше практикованого обряду трюпоспалення. Загалом могили, обкладені камінням, датуються XI — XII ст.¹⁶ Аналогії їм відомі на території Польщі — на Мазовші, в Прибалтиці та деяких інших районах.¹⁷

Наведені вище дані показують певну еволюцію поховального обряду у населення Побужжя і Посяння протягом IX — XIII ст. Так, встановлено, що для періоду X — початку XI ст. найбільш характерним був звичай насипати курган над спаленим тілом померлого. Потім на зміну йому прийшов звичай ховати небіжчиків, орієнтованих в основному головою на захід як під курганным насипом, так і в ґрунтових ямах, іноді домовинах. При цьому заслуговує на увагу той факт, що для підкурганных трюпокладень X — XIII ст. на зазначеній території знаходимо аналогії лише серед пам'яток сусідніх і більш віддалених стародавньої Русі. Разом з тим в XI — XII ст. виступають в Нижньому Побужжі ґрунтові трюпокладення в кам'яній обкладці, деякі на кам'яній вимостці або прикриті шаром каміння. Пов'язуються вони з аналогічними пам'ятками сусідніх районів Польщі.

Для визначення етнічної належності охарактеризованих вище поховальних пам'яток доцільно застосувати метод порівняння їх з могильниками центральних, глибинних районів стародавньої Русі і Польщі.

Щодо підкурганных поховань з трюпоспаленнями, то аналогії їм відомі як на землях Русі, так і Польщі.¹⁸ Проте деякі дослідники такі поховання, виявлені на вказаній території, пов'язують із східними слов'янами — дреговичами, волинянами і "білими" хорватами.¹⁹

Підкургання поховання з трюпокладеннями, наявні в названих вище пунктах досліджуваної території, поза всяким сумнівом, належали східним слов'янам, що засвідчується не лише аналогічним ритуалом, а й речовим інвентарем (сережки київського і мінського типів, скроневі кільця в півтора витки тощо). Аналогічні поховання є в Південній Білорусії, на Східній Волині, Київщині та в інших районах стародавньої Русі.²⁰ На старопольських землях подібний тип пам'яток невідомий.

Про ґрунтові поховання з трюпокладеннями XI — XIII ст. слід сказати, що вони відомі як у східних, так і у західних слов'ян.²¹ Це пояснюється проникненням на слов'янські землі християнства. Однак, беручи до уваги, що в цього роду похованнях, виявлених на даній території, були характерні давньоруські прикраси (сережки київського і мінського типів, скроневі кільця у півтора витки, скляні браслети), їх можна зарахувати до пам'яток давньоруського населення. На таку їх етнічну належність вказує також те, що всі вони були виявлені на городищах з давньоруськими матеріалами.

Що ж до ґрунтових поховань в кам'яній обкладці, які виступають головним чином у нижній течії Західного Бугу, то вони аналогічні виявленню на Мазовші та в Поможі і вважаються належними західним слов'янам — мазовшанам.²²

ПРИМІТКИ

¹ M. Drewko. Sprawozdanie z badań, przeprowadzonych w 1955 r. na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym we wsi Lipsko, pow. Zamojski. — SA, t. III, 1957, str. 165—167; K. Zurowski, G. Mikołajczyk. Sprawozdanie z badań kurhanu we wsi Husynne. — SA, t. 1, 1955, str. 254—261; M. Drewko. Sprawozdanie z czynności państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg Lubelski. — WA, t. X, 1929; str. 281; Infor-

mator archeologiczny. Badania, 1969, Warszawa, 1970, str. 244—246; В. Кухаренко. Средневековые памятники Полесья. — САИ, вып. ЕІ — 57, М. 1961, стр. 32; J. Kostrzewski. Obrządek ciałopalny u plemion polskich i słowian północno-zachodnich. Warszawa, 1960, str. 36; A. Dzieduszyńska, I. Kamińska. Wczesnośredniowieczne kurhany ciałopalne z Dachnowa, pow. Lybaczów. — МА, t. 1. Kraków, 1959, str. 325—331; J. Janowski. Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych przez Muzeum w Krosnie. — Sprawozdanie ROA, Rzeszów, 1962, str. 28.

² Б. А. Рыбаков. Древности Чернигова. — МИА, 11. М.—Л., 1949, стор. 29.

³ В. В. Седов. К вопросу о классификации смоленских курганов. — КСИА, вып. 81. М., 1960, стор. 9—12, рис. 4.

⁴ Б. А. Рыбаков. Вказ. праця, стор. 29.

⁵ J. Kostrzewski. Obrządek ciałopalny..., стр. 14.

⁶ М. П. Кучера. Древний Пліснеск. — АП, т. XII. К., 1962, стор. 20; Ю. В. Кухаренко. Вказ. праця, стор. 10—11; Б. А. Рыбаков. Вказ. праця, стор. 51—53.

⁷ J. Kostrzewski. Obrządek ciałopalny..., стр. 27.

⁸ H. Zoll-Adamikowa. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. 1. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1966, str. 51; S. Nosek. Materiały do badań nad historią i wczesnośredniowieczną międzyrzeczem Wisły i Bugu. — Annales UMCS, sect. F, vol. VI. Lublin, 1957, str. 342; Informator archeologiczny, стор. 244—246; О. Ратич. Древньоруські пам'ятки на території західних областей УРСР. К., 1957, стор. 9, 12; його ж, Вагате поховання рубежу X—XI ст. у Судовій Вишні. — Середні віки на Україні, вип. 1, К., 1971, стор. 162 — 168.

⁹ Е. Н. Тимофеев. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X — XIII вв. — СА, № 3. М., 1961, стор. 56 — 57.

¹⁰ М. П. Кучера. Вказ. праця, стор. 20—21; Ю. В. Кухаренко. Вказ. праця, стор. 13; Е. Н. Тимофеев. Вказ. праця, стор. 61; М. К. Каргер. Древний Киев, т. 1, М.—Л., 1958, стор. 134—229.

¹¹ Архів ІСН АН УРСР, 1., Rauhut. Sredniowieczne cmentarzysko szkieletowe na stan. 1—A w Gródku Nadbużnym. — SA, t. II, 1956, str. 78—81; Z. Wątołowska, Gród Czerwieński Sutiejsk na pograniczu polsko-ruskim. Warszawa 1958, str. 67; H. Zoll-Adamikowa. Вказ. праця, стор. 83—85; J. Zoski. Groby pogańskie w Kostomłotach. — WA, t. III, 1876; str. 63—78; A. Kunysz. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na terenie Sanoka i okolicy. — Spraw. ROA. Rzeszów, 1963, str. 25; S. Skibiński. Grów wczesnośredniowieczny na Kredowej Górze w Chełmie Lubelskim. — WA, t. XXVI, z. 3-4, 1959—1960, str. 303—304; A. Cynkalowski. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961, str. 164 — 170; N. Zoll-Adamikowa. Вказ. праця, стор. 116.

¹² J. Kostrzewski. Kultura prapolska, Warszawa, 1962, str. 344.

¹³ О. Ратич. Вказ. праця, стор. 21, 31, 59, 66; Л. А. Голубева. Киевский некрополь. — МИА, № 11. М.—Л., 1949, стор. 117—118.

¹⁴ H. Zoll-Adamikowa. Вказ. праця, стор. 33—40.

¹⁵ Informator archeologiczny, str. 247—248, 287—288; J. Kostrzewski. Obrządek ciałopalny, стр. 35; S. Nosek. Вказ. праця, стор. 334.

¹⁶ K. Musianowicz. Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego, pow. Sokółów Podlaski. — WA, t. XVIII, z. 4, 1950—1951, str. 247.

¹⁷ M. Miśkiewicz. Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce. — MW, t. VI. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, str. 246—247.

¹⁸ Н. Ф. Лавров. Религия и церковь. — История культуры древней Руси, т. II. М., 1951, стор. 73—77; J. Kostrzewski. Kultura prapolska. Warszawa, 1962, str. 330—332.

¹⁹ W. Antoniewicz. Archeologia Polski. Warszawa, 1928, str. 243—244; K. Musianowicz. Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XII — XIII w. — Światowit, t. XXI. Warszawa, 1955, str. 274. уся, т. ІР І.М., 151,9 334. ст Вказ.п. праця, стор. 73—77;

²⁰ Е. Н. Тимофеев. Вказ. праця, стор. 56—73.

²¹ Н. Ф. Лавров. Вказ. праця, стор. 77; J. Kostrzewski. Kultura prapolska, стр. 334.

²² K. Musianowicz. Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego, pow. Sokółów Podlaski. — WA, t. XVII, z. 4, str. 240.

Іван Нечуй-Левицький

В КАРПАТАХ
(З мандрівки в горах)*

ВІД РЕДАКЦІЇ: Іван Нечуй-Левицький (1838-1918) вмів висвітлити із “глибшим знанням народного побуту й з більшим мистецьким хистом...” “життя селян після скасування кріпацтва, взаємини сільської інтелігенції з народом, її національні поривання, її становище до поляків і москалів”. Левицький увійшов “...у саму глибину українського народного життя й дав повний образ національного й соціального поневолення народу”.** Він перебував у різних місцевостях України, а між іншими і на Лемківщині. В своєму описі найдалі на захід висунутої лемківської частини землі, — “В Карпатах (З Мандрівки в Горах)”, — він з притаманним йому високим літературним мистецтвом і любов’ю до української землі, та її українського населення, описує свою подорож з Нового Санча по долині Дунайця до села Щавниці, чаруючий образ Карпат з найвищої в Щавниці гори Бріярки, та “останнє русько-українське село Шляхтова”. Пишучи про лемків в цій частині Лемківщини він каже: “...тут у горах все просто, початково. І не дурно ж тільки ще в Карпатах держаться старовини в усьому, навіть в колядках та щедрівках: це край, захищений горами од усякого побічного впливу. Жінки всі в білому; — і в старому княжому Києві жінок звали “білоглавими”.

Опис Левицького Лемківщини минулого століття являється отже первісним матеріалом, чистим як вода Дунайця, що є скарбом для студій Лемківщини.

Для кращого збереження автентичности опису, залишаємо мовний характер твору таким, як його витворив автор.

I

ДОЛИНА ДУНАЙЦЯ. БУРЯ В КАРПАТАХ.

В містечку Старому Санчі, котре стоїть вже в горах, кінчається залізна дорога од Тарнова. Од Старого Санча, невеликого містечка, до Щавниці, куди я їхав на води, треба було їхати 40 верстов кіньми по шосі. Я взяв місце в поштовому дуже доброму омнібусі, і перед обідом омнібус помалу рушив у дорогу.

*) Іван Нечуй-Левицький, **Вибрані Твори**, Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1957, 481-513.

) В. Радзикович, **Історія Української Літератури, “Вернігора”, Мюнхен, 1947, 96-97.

Шосе, обсажене старими сливами угорками, гіллястими, як у нас яблуні, в'ється по широкій долині понад самим Дунайцем. Зелений неглибокий Дунаєць бисто плине все ніби з гори, переливаючи свої хвилі по камінні, і своїм тихим шумом, ніби шелестом, звеселяє мертву тишу в долині. По обидва боки широкої долини піднімаються рядками закруглені гори, вкриті густими ялиновими лісами. Долина Дунайця, в тім місці таки добре широка, аж лиснить проти сонця зеленню розкішних нив та полів. Густа пшениця, високе жито, зелений овес, ріпак, ячмінь мережать смужками усю долину й нагадують родючі ниви України. Шкода тільки, що таких долин мало в Карпатах. От перед моїми очима німецька колонія з високими білими мурованими домами, котрі тонуть в зелених грушевих та сливових садках. От ми переїхали дерев'яний міст на Дунайці, вкритий покрівлею на всю довжину. Долина стає все вузчя та вузчя. Зелені закруглені й довгасті гори піднімаються все вище та вище. Вони перетяті й перерізані подекуди вузькими балками, в котрих шумлять прудкі гірські потоки та дзюрчать маленькі бистрі течії. День був погожий, сонячний. В глибоких вузьких балках стояла сиза поетична імла, вкриваючи далекі темні, ніби виглядаючі верхи гір наче прозорим серпанком. Над Дунайцем, на перших нижчих терасах, спадистих покатах заманячили мазурські хати, невеличкі присілки й хуторі. Вони тонули в старих садках. Червонуваті небілені окола хатів ледве було видно за старими сливами та кислицями. Яка дивна ізумрудна зелень блищала в тих садках! Як ясно лисніла зелена трава в садках, блищав зелений лист на дереві! Ніде мені не траплялось бачить такої ясної зеленої трави, такого густого зеленого листу на дереві, як у Карпатах. Та це й не диво, коли тут дощі поливають землю сливе щодня, а наглі тучні заливні дощі з громом бувають двічі на тиждень.

Які бувають дощі в Карпатах, мені довелось таки зараз довідатись. Я примітив, що за Дунайцем в вузьких та довгих долинах імла стає все темніша та густіша, а далі зовсім засломила туманом далекі узирі долин. Сонце дуже пекло. В повітрі піднялась якась важка пара, душна, гаряча, неначе в лазні, бо балки й долини завжди там вогкі або й мокрі. З-за верхів далеких гір вискочили круті хмари, білі, як срібло, жваві, ворухливі, мов живе срібло. Вони ворухились, неначе живі, ширшали на всі боки. Слідком за ними висунулись чорні густі хмари, неначе валував десь чорний дим, який буває на великий

пожежі, як от часом горять смоляні та дігтярні рядки крамниць в єврейських містечках. Десь далеко замиготіла блискавка, бліда, дрібненька, неначе хтось грався, перекидаючись по небі золотими м'ячиками. Сонце стало темніше, втратило половину блиску й ясности свого світу. Гори почорніли. А страшні чорні хмари швидко висовувалися з-за гір, клубками летіли в синє небо й заслоняли чорною заслоною сонце. Увесь пейзаж одразу вкрився густими тінями. Гори, вкриті ялиновими лісами, стояли ніби обгорілі після пожежі. Хмари спускались над горами все нижче та нижче. Надворі неначе смеркло. От одна хмара ніби впала з неба й зачепила вершок найвищої гори; друга хмара сіла на тім'я другої гори. Швидко верхи гір закутались у хмари, і Карпати ніби підпирали, мов стовпи, чорну стелю з густих хмар. Надворі поночіло, а згодом стало поночі, як в пізній темний вечір. Гори стали чорні, як вугіль. Довгі долини по обидва боки шосе тяглися далеко на всі боки між горами, мов темні коридори. Пейзаж став фантастичний, ніби не надземний, а підземний. Здавалось, що ми під землею, в якихось велетенських копальнях, котрі несподівано освітив зверху каламутний смерковий світ. Коли це одразу блиснула страшна блискавка завширшки з долоню; вона вискочила з хмар, мов огняний змій, вмить скрутилась, звилася, як гадина, і оперезала півнеба. Страшний світ впав на чорні балки й долини. Вдарив страшний грім. Пейзаж став схожий на Тартар. Грім гримів, ніби гуркали раз у раз гармати. Червоний світ од блискавки ніби запалив пожежу на горах і в долинах. Здавалось, ніби гори тліли й жевріли, як розпечене залізо. Картина була велична, але страшна, як пекло. Наставало одно з тих з'явищ природи, перед котрими в Індії леви та тигри стають смирніші од ягнят, ховаються в печері вкупі з чоловіком і не зачіпають його з ляку й страху.

Посипались рідкі краплі дощу, великі, як лісові горіхи, важкі, як розтоплене оливо, а потім одразу полив дощ як з відра. Здавалось, ніби розверзлись небеса, і звідтіля лилась ціла річка на землю. Все закуталось, ніби пірнуло в воду. Не видно було навіть понад шляхом стовпів телеграфа. Здавалось, що ми потрапили на дно якоїсь річки, де вода плине і під нами і над нами. А страшна блискавка мигає та миготить, сливе без перестанку, раз у раз, десь близько, неначе поперед коней. Грім гримить якось уривчасто, неначе з рушниць гуркає коло самого омнібуса. Дощ проривається в омнібус через щілини

віконець й забризкує нас. Проти мене сиділа якась товстуля, удовиця в траурі, нівроку її, така широка, що займала своєю особою два номери. Вона смикала та підгортувала під себе свою сукню, бо на неї бризкало й хлюпало од вікон з обох боків, неначе ми сиділи не в закритому омнібусі, а просто на дощі.

Через півгодини дощ перестав. Через шосе лилася вода з гір, як через греблю. З усіх долин і балок в Дунаець лилися скажені потоки каламутної води. Скрізь у горах шуміла та булькотіла вода. Грім падав на телеграфні стовпи, бо швидко ми налічили сім стовпів, на котрих дерево було обдерте смугами завширшки на два пальці або й на долоню. Обдерті смуги висіли по стовпах, неначе поначіпловані білі стрічки. Стовпи стали рябі, смугнасті, кострюбаті, і дивна річ, що блискавка навіть не обсмалила їх, а тільки пообчахала смуги, як обчахають лико з липи. По шосе валялись здорові гілки угорських слив, вкритих зеленими сливками угорками, чорні, обсмалені. Так тут грався карпатський грім!

Ми в'їхали в невеличке село Лозецко, де змінювали коні й перепрягали їх на поштової станції. Вулиця, вимощена камінням, повилася вгору між двома горами. Тією вулицею лилася ніби справдешня бистра річка. Вода досягала до моточин коліс. Коні просто брели в воді. Погонич під'їхав під самий ганок станції, однак злізти з омнібуса не можна було, не ступивши в воду вище кісточок. Вода бурхала коло самісінького порога. З станції вискочив молодий повновидий поштмейстер і виніс ослін, ніби місток на ніжках, зроблений зумисне для підставляння під омнібус пасажиром, встаючим з воза в таку неgodу. Ослін мав форму букви глаголя. Поштмейстер приставив ослін до омнібуса. Моя повна сусідка ступила на ослін. Він захитавсь і увігнувся під надзвичайною для його вагою. Сусідка трохи не бухнула в воду. Поштмейстер вхопив її попід пахви і звів з ослоня додолу, мабуть трохи підвердившись, бо аж кров налилася йому в лице. Вискочив і я по тій кладці в ганок, а за мною актор з обголеними щоками. Ми увійшли в чистеньку світлицю поштмейстера, де стояла на простеленому новому килимі гарненька мебіль, оббита рожевою матерією. Поки перепрягали коні, старенька селянка бабуса внесла нам обід, тривний, смачний і недорогий. Пообідавши швидко, ми рушили в дорогу.

Надворі вже дощ зовсім перестав. Гори чорніли, неначе якесь велетенське місто після пожежі. По декотрих горах сла-

лись хмари; деякі чорні верхи парували, ніби куріли димом, і здавалось, от-от спашне червоне полум'я з обгорілих верхів, бо вже валує дим. Шосе вилося все вгору та вгору. Потоки каламутної води ревли та шуміли. Зелений Дунаець став сливе жовтий. Долина ставала все вужча, а гори піднімалися все вище та вище. От і єврейське містечко Кросценко, а за ним і Щавниця.

II

ЩАВНИЦЯ

Містечко Щавниця Вижня розкинулось в долині невеличкого, але шумливого Руського Потоку вище од шосе, котре круто повертає вгору возвозом в западину чи терасу вищих гір до мінеральних джерел. Одного ясного погожого дня я пішов оглядати мазурське село в Карпатах.

З пригорка видно всю долину, в котрій розкинулася Щавниця. Серед долини по дрібному камінні шумить Руський Потік. Бистро течуть його сизі хвилі з каменя на камінь. Вода зелена та чиста, як сльоза, холодна, як криничана. По обидва береги зелені лужки, а по лужках зеленіють рідкі садки. Здорові дикі груші та яблуні розкішно розкидають гіллясті листаті верхи. Це місце має красу щиро ідилічну. Зелень надзвичайно ясна. Не гаряче, але ясне проміння заливає садки й лути. Вода блищить на сонці; скачуть хвилі по каменях та навівають тиху задуму...

В селі поза єврейськими крамницями стоять рядки хатів, побілених, з квітниками під вікнами. Ці селяни вже схожі на міщан. На Потоці стоїть водяний пильний тартак, чорний, невисокий. Вода проведена через довгі лотоки й падає зверху на колеса. Коло тартака складені здорові купи претовстих колодок ялини та тертиць. За тартаком небагата панська оселя, а проти неї костюл убогий, старий, без бані, неначе довгий дім, оббитий драницями; його стіни так само обшиті рядками драниць. Кругом претовсті столітні липи. Кажуть діди, що цей костюл перероблений з церкви і що колись і в Щавниці були русини, та всі вимерли в якусь велику холеру. Що і в Щавниці жили колись русини, це може бути й правда, бо тут я бачив на рукавах сорочок у дівчат червоні ткани смужки й свитки українські, хоч тип людей чисто мазурський.

За костьолом тянуться двома рядками мазурські хати над Потоком. Я зайшов у перший двір, хоч і ніякого двора там нема, бо хати од вулиці зовсім не одгороджені. Вхожу в одну хату, там сидить молодиця-мазурка, вже літня, напнута червоною хусточкою, і в спідниці. Лице бліде, сухорляве, мізерне, нужденне; віка червоні, очі заснічені, неначе пригасли од недостачі поживку. Привітався я до неї, кажу, що я здалека й хочу роздивитись на тутешні хати. Дивлюся я, хатка невеличка, стіни не обмазані й не білені, червонуваті од натурального кольору ялинового дерева. На стінах під стелею образи паперові, під склом. По один бік стоїть ліжко. На ліжку валяється розкидана одежа, дві подушки. Збоку — одна лава. Проти дверей коло вікна стіл. Діл нечистий. В хаті темно, хоч вікна чималі, і якось неприємно. В хаті тільки груба, а печі нема.

— А де ж ви їсти варите? — питаю я в молодиці.

— А отам в другій хаті через сіни.

Я пішов у ту хату. То була страшна курна хата. Мені здалося, що я вліз у комин, обліплений сажею. Коло порога стояла піч, неначе давній ідолський жертovníк. Це був куб, складений з каміння. На йому горіли дрова. Дим ішов просто на хату й виходив у дірку, прорубану в стелі. Стіни чорні, вкриті сажею. На долі грязь, якийсь барліг, тріски, шматки дерева, бо в хаті стояв верстат для стругання дерева. Під стелею на бантинах лежали колодки й сушилися в диму. Шибки в вікнах ледве було знать. Я нічого на своєму віку не бачив сумнішого од цих хат. Мені здалося, що я в печері ескімосів.

З других опрічних сусідніх хатів прийшло кілька мазурок. Які то були бліді, нужденні, захуджені люди! Мені ніде не доводилось бачити таких убогих, замлілих та захарчованих молодичь. Мазурки були на вигляд ще мізерніші од русинок, бо були ясні блондинки. Тонка бліда шкура на лиці аж світилась... Од диму очі були червоні.

Мене обступили й обстали мазурки та мазури, розпитували, з якого я краю, розказували про своє убоге життя. Одна молодиця показала мені житній та вівсяний хліб, спечений в формі коржа завдовжки в долоню. Хліб глевкий, кислий. У дворі в кутку стояла ще одна невеличка хатка. Я одчинив двері. Двері вели не в сіни, а просто в курну хату. На жертovníковій-печі горів огонь; коло вогню був приставлений горщик.

— Дзень добрий цьотунці! — гукнув я через поріг.

З хати ніхто не обзивався. Одначе в хаті в кутку хтось шелестів, неначе перегортав соломі. Мені здалось, що там вештається молодиця, готуючи обід.

— Дзень добрий, цьоцю! — крикнув я вдруге. І знов нема відповіді.

Я переступив поріг і заглянув у куток за двері. Там коло ясел стояла ряба корова й смикала з драбини свіжу траву. Коло неї стояло малесеньке телятко.

“Це гарна “цьоця”! Не дурно вона не обзивалась до мене”, — подумав я й пішов у світлицю. Боже мій! яка нечистота! який хаос в тій світлиці! Не метено, не прибрано; все порозкидане. А яке убожество! В хаті не було ні живої душі. Повітря було таке важке, що я швиденько вискочив у двір... “От де широчезне поле для гуманної діяльності галицької польської шляхти! — подумав я. — Польська шляхта покладає свої сили на колонізацію та латинщення русинів, грається єзуїтськими комітетами, тішиться розповсюдженням польського язика між русинами. Все це не більше, як шкідливі й не гуманні панські витребеньки, не варті доброго слова. Пани поляки краще зробили б, якби самі та їх панії глянули на оту грязь, неохайність, на оте народне убожество та нужденність гірських мазурів... Польські пани краще зробили б, якби завдали собі гуманне завдання обчистити оту грязь, навчити польських карпатських хлопів ставити печі, робить виводи-димарі, держати в чистоті хати, будувать кращі хати, пекти людський хліб, а не якісь глевкі коржі з житнього та вівсяного борошна. Підняття народного добробуття, народна просвіта — були б багато вищими завданнями для польських панів, ніж надаремна й непотрібна іграшка в колонізацію галицьких українців. Польські пани не впали б у гріх, якби таку саму свою діяльність обернули й на наших убогих галицьких русинів. Хоч би наші русини мали не тільки повний рот, але й повну хату польських слів, польської мови, то це не підніме їх розуму, не піднесе вище їх добробуття, бо з польських слів не наварити тривкого смачного борщу, не спечеш печені, не пошиєш чобіт, не заплатиш податі. Колонізація русинам нічого цього не дає... Через це вона не варта й шага. Це просто панська та єзуїтська іграшка та й годі. А як я глянув на те убожество мазурів, то аж жаль спав мені на серце”.

Пішло потім монотонне життя на водах; пиття вод рано й вечір з музиками в додаток. В Щавниці на води приїх-

джає не дуже багачко гостей, та й то половина євреїв, та ще й дуже простих, в патинках, з пейсами на висках, товстими, як німецькі ковбаси. Інша група: поляки, москалі та українці на вісім-десять душ, не більше. Венгрів було зо два, та зо три німці. Гостиниці зовсім порядні тільки ті, що належать до Краківської Академії наук, котрій подарував дідич Шаляй ті мінеральні джерела й землю. Другі гостиниці показують, що Щавниція — ще не Європа, а Пів-Азія, як пише Француз. Простирали на постелях, наволічки не міняються по шість неділь. Матраци тверді, напхані соломною. Подушку дають одну, тонісіньку, як млинець. Укривала для вкривання тоненькі, літні, а тим часом в горах бувають холода, як восени. Температура часто знижується до 12° Реомюра. Хто їде в Щавницію, той мусить везти з собою бебехи, укривала тепліші й простирали, — сливе усю постіль. Обстава в номерах, як у єврейських заїздах або гостиницях по малих містечках. В великі дощі та заливи готелі течуть, як старі діжки. Через покрівлю ллється дощ в номери. В великі дощі в моєму номері через проточини текла вода, ще й стікала через поміст у номер у нижчий етаж. Під моїм номером жила якась пані й міцно спала саме тоді, як лив страшний дощ. Вода з мого номера лилася через поміст і чисто облила сонну паню, котра вже аж тоді прокинулася, як її промочило до тіла. Дзвоників на прислугу в номерах нема. Слуг кличуть патріархально: одчиняють вікна або двері й на все горло кричать: “Владек! Касю! Мариню!” Такі крики тільки й чуєш щогодини в готелі. В моєму номері була розбита шибка в вікні, а через неї дув вітер. Шибку не заклипи цілий сезон, і я мусив закладати дірку книжками. Тільки в ресторанах подають добру їжу й не дорого, бо закладовий доктор, дуже поважний чоловік, таки частенько заглядає в кухні ресторанів.

Про щавницькі води треба сказати, що вони трохи слабенькі й зовсім не вилікують за давнених катарів живота та легких. Слабим більше помагає здоровий, свіжий гірський воздух, ніж води. Людям з легкими катарами вода помагає, а здоровим людям так зовсім таки помагає... А здорових людей приїжджає в Щавницію таки чимало, а найбільше з недалеких міст. Матері привозять сюди своїх здоровісіньких дочок, щоб їх людям показати... Я примітив, що декотрі дами міняють убрання по два й по три рази на день... От, напр., прибула з Варшави якась багатюща претовста банкірша єврейка, така

товста, що ледве ходить, коливаючись на ході, мов качка, з боку на бік. Вона привезла на собі такий турнюр, що на його збігалась дивитись уся Щавниція: на її сукня з чорного дорогого шовку-муару, а турнюр з оксамитових бантів такий великий, що на йому сміливо міг би сісти чималий хлопець. З нею гуляє по алеї гарного парку якась графиня, вся кругом обвішана дорогими стрічками, котрі мають на вітрі. Часто по алеях гуляє якийсь рабин, певно єврейський святий або якийсь пророк-чудотворець, в чорному оксамитовому каптані, в білих панчохах, з довгими пейсами, а за ним їде його почет. Цей здоровий ескорт складається з десятка євреїв в атласових каптанах, в бобрових шапках, з-під котрих теліпаються пейси. Картинка неначе перенесена чудом з древнього Єрусалима в Карпати. З'явилися на часок мадьярські студенти-екскурсанти, мандрівці з чорними блискучими очима, з замлілими жовтуватими лицами.

Переїздили через Щавницію партії венгрів-мандрівців в Карпатах. Одного вечора, вже лягома, коли в 10 годині в нашому готелі гості вже лягали спати, серед глибокої тиші почувся страшний галас та клекіт. Чути було, що хтось бігає по коридорах; скрізь стукали дверима, гуркотили, тупотіли. Мені здалось, що в готелі пожежа... Я вискочив в коридор. Всі гості, навіть дами, повискакували з номерів роздягнуті. Коли це в коридор вбігли венгри, чоловіки й дами, за ними діти. Вони розмовляли голосно, що було сили в горлі, кричали, махали руками; дами реготались, бігали по коридорах, заглядали в порожні номери... Клекіт стояв, як на ярмарку. То веселі венгри заїхали на ніч і вибирали собі номери на ночівку. Сполохані гості знов поховались в номері. Ворущливі, жваві венгри ледве через годину затихли. Ще довго було чути через тонкі стіни їх регіт та міцну дзвінку венгерську мову. Другого дня в ресторані знов з'явилася весела компанія й засіла за довгим столом. Знов піднявся в тихому ресторані трохи не гвалт. Венгерки ще гірше сміялись та галасували, ніж венгри. Їх білі зуби блищали через тонкі розтулені губи; ще ясніше блищали темні, аж чорні очі на матових, сливе жовтуватих, але гарних фізіономіях. В мигах, в розмові венгрів було видно щось східне, дуже нагадуючи кримських та казанських нервозних, жвавих та крикливих татар. Навіть їх смуглявий тип має в собі примішку чогось татарського. Накричали вони, нареготали всім вуха, знялися з місця, як зграя веселих птиць, та й полетіли десь у гори.

КАРТИНА КАРПАТ З ГОРИ БРІЯРКИ

Картина Карпат з найвищої в Щавниці гори Бріярки дуже гарна. Вже в місяці липні одного дня по обіді я помаленьку видрався на гору Бріярку. Ця пірамідальна гора панує над усею Щавницею. На самому вершечку цієї гори над кручею поляки поставили превисокий дерев'яний хрест на пам'ятку про повстання 1863 року.

Яка дивно широка картина одслонилась перед моїми очима! Внизу під самою Бріяркою в'ється шосе. По обидва боки шоси чорніє покрівля двох рядків єврейських низьких домків. В однім зеленіє парк, неначе зелена хустка, заткана букетами кучерявих ялин та смерек. Внизу за шосе шумить гірська річечка, Руський Потік, що пливе долиною до Дунайця й розділяє двоє пасом карпатських гір.

Глянув я на лівий бік од себе. Од Руського Потоку на північ гори піднімаються помаленьку, та все вище йдуть на північ. Ці похилі спадисті гори, скільки захопить око, нижчі од Бріярки, і через це вони засіяні житом, ячменем, вівсом, засаджені бобом та картоплею. Од частих дощів, од вогкого повітря поля на горах аж блищать зеленим ясним кольором, неначе трава на луках на мокрій низині. Косогір виступає за косогором, один зелений, другий ще зеленіший, а поверх їх на синьому небі повився неначе високий вал, вкритий лісами та подекуди хатками, і заслонив далекий обрій.

За Руським Потоком на південь піднімається високий гребінь гір, неначе довгий величезний вал. От саме проти мене виступає з того валу крута гора Паляниця, вкрита двома чорними смугами лісу, а там серед валу ще виразніше виступає зовсім кругла гора Ярмута, неначе велетенський казан, перекинутий догори дном. На самому вершечку гори недавно поставили на піраміді статую Богородиці, ледве примітну одніз у не дуже ефектну.

Ще далі за Ярмutoю в далечині видно сільце Шляхтову над самою течією. Це вже останнє в Карпатах село, заселене русинами чи "руснаками", як вони самі себе звуть. Це вже кінчається Русь-Україна, це її найдавні села на заході. За Шляхтовою коло села стирчать гранітні скелі цілим лабіринтом, а там вище над ними висунулись з боку гори білі кручі

та скелі. Кругом їх густо розрісся чорний ялиновий ліс. Здається здалека, неначе там серед густого лісу на половині гори стоїть якийсь здоровий монастир з п'ятьма високими білими церквами, з рядками білих домів. А на самому вершечку гори знов стримлять білі скелі, неначе білі стіни якоїсь величної руїни, зарослі з боків і зверху ялинами. Проти сонця білі скелі надзвичайно ясно виступають на фоні чорно-сизого ялинового та смерекового густого лісу. Усе це пасмо високих гір за течією вирізується на синьому небі дуже м'якими пружками, а найбільше — закругленими. Ці пружки проти неба то вигинаються, то вигинаються, то закручуються на всі боки. По хребтах зверху скрізь розкидані горби, неначе круглі і здорові могили, гостроверхі купи каміння; подекуди виганяються зверху білі скелі, неначе високі дома серед лісу. І все те зеленіє, аж лиснить, аж очі бере в себе. А за тими горами знов виступають верхи, вже темні, а там далі сизі, вкриті туманом, неначе ретушовані олівцем в далекій перспективі:

За горами гори,
Хмарами повіті...

Та сиза далеч вже за венгерською границею. За нею розстеляється полотнищем велика "пуща" (степ) до тихого Дунаю. Ті сизі далекі гори, та синя далеч чогось тягне до себе душу, як щось невідоме, невидане, як фантазія, як мрія. Надзвичайна людська цікавість якось манить і надить, і тягне в ті невідомі краї думку, якимись чарами приманює очі. Здається, полетів би в ті нові краї, в далеку сторону, де все інше, невидане. Та поетична сиза далеч пориває душу, приманює до себе, як тиха луна дивної музики, як одгуки чудової пісні...

Руський Потік вливається в Дунаєць нижче од Щавниці на заході. Мені видно бистрий Дунаєць, зовсім зелений, неначе зеленувата стрічка в'ється в узькій долині. За Дунайцем із заходу ще вищі, ще крапці гори: це Пеніни. За зеленою смужкою Дунайця піднімається перший гребінь, високий, та вузький, та зубчастий, зовсім неначе гребінь півня. За цим гребенем пишно та сміливо виганяється вище од усіх гір Соколиця. Вона вузька, висока, неначе башта величезного готицького собору. На самісінькому вершечку з одного боку гора неначе одколупилась, обвалилась. Вона кінчається білою стіною. За Соколицею знов тісно-претісно до купи туляться рядками гір довговасті хребти з вузькими гострими верхами, неначе висока та вузька покрівля готицьких домів та церков у старих німецьких горо-

дах. Одна довга гора виступає з-за другої, друга ховається за третю. І вся ця група гір од низу до самісінького верху заросла густим ялиновим лісом. Яка надзвичайно оригінальна картина цієї групи, коли дивишся на неї з височини! Довгі та гострі верхи гір вирізуються на небі надзвичайно виразно гарними смугами. Лінії сміливо й граціозно гнутьсь то вгору, то вниз, то сміливо й граціозно вибігають високо-високо в синє небо, то знов ідуть двома-трьома чорними смужками та пружками одна вище од другої. Скрізь стирчать зверху могили, зубці, ніби густо засіяні навмисне чорним лісом. Ліси на горах не здаються якимсь бур'яном, як на дуже високих Альпах. Тут на вершечках бачиш виразно кожну ялину до самого низу, цілі рядки ялин. Здається, ніби всі верхи гір обшиті чорним зубчастим кружевом. Те кружево м'яке, наче оксамитове, прикрите сизою імлою, мов срібною тканкою. Здається, ніби якась сила розвішала високо-високо в небі довгі величезні рядки гарного м'якого кружева, розкидала його граціозними жмутами та рядками.

Я вийшов на найвищий пункт Бріярки, де стоїть превисокий хрест з цілої товстої ялини. Пірамідальний вершок гори такий крутий, що як глянув я униз, у мене заморочилась голова. Я ледве оговтався, сів на камені й глянув поверх Пенін, поверх стрімкої Соколиці. За Пенінами гори знижуються, все нижчають в далечі й зливаються ніби докупі, а там далі на обрії несподівано виступають Татри, найвищі гори в Карпатах. Татри з цього боку надзвичайно ефектні. Не дуже довгий гребінь неначе вигнався з-під землі й сміливо та гордо піднявся ніби під самі хмари серед невисоких гір. Татри стрімкі й круті, як стіни. На гребені видно чотири опрічні гори, що піднімаються рядками високо, oddіляючись одна од другої вузькими щілинами та долинами. На крайній найвищій горі, неначе на п'єдесталі, стирчить ще одна тераса, немов величезний престол піднімається під самісінькі хмари. На боках цієї тераси видно ніби білі блискучі хмари, що причепились збоку на темному фоні. То не хмари, то сніги. Проти літнього сонця замети снігу біліють здалеки, як срібло. Над земами снігу вирізуються на фоні неба чорні зубці. По всьому хребті блищать срібні снігові полоси, неначе хто розкидав по горах білоти довгі шматки полотна. От з-за Татр викочуються білі хмари, та все густіше та густіше. Сині зубчасті зграї гір плутаються в хмарах.

А яка широкість, який простір навкруги, куди глянеш! Яка широчінь та височінь! Як широко розступилось навкруги небо! Які скрізь картини, то грандіозні, то граціозні, милі! От на північ од Бріярки йдуть рядками верхи, та все пірамідальні, неначе їх хто поставив на шахматну дошку. Ці всі гори од низу до вершечків вкриті чорним лісом; між ними чорніють глибокі западини, неначе глибокі чорні ями, прикриті імлою. А за ними знов виглядають гори вже сизі, сині. На цілі десятки верстов кругом стримлять гори, неначе людські голови серед великого натовпу. Повертаєшся на всі боки, починаєш придивлятися, — забиває дух, морочиться голова.

А з-за Татр все насовуються хмари. Татри вкрились ніби тонким серпанком. Чорні Пеніни, гостра Соколиця ніби пірнають в дим. Далекі сині гори стають ще синіші, пірнають десь в імлу. Кругом мене на далекому обрії кольори змінюються. Я вже бачу перед собою на далекому плані ніби якусь надзвичайну гравюру, припалу срібним пилом. Татри зверху ніби куряться. Повіяв свіжий, пронизуватий вітрець. Груді дишуть легко, піднімаються високо. Ой гори, гори! Яка в вас краса! Як я люблю вас! Є в ваших високих верхах щось могутнє й дивно пишне. Ваша краса приманує фантазію якимись дивними чарами. Ви схожі на пишні готицькі храми, що стрілами летять у саме небо й піднімають душу й серце високо-високо, як високий ідеал. Дивишся на вас і сам незчуєшся, як душею піднімаєшся в сферу ідеального, де не чути ні плачу людського, ні злості, не видно сліз.

І пригадав я собі інше небо, інші гори, ще дивніші, ще пишніші. От передо мною ніби блищить Люцернське озеро, як дзеркало, вправлене в зелені рами. Над озером піднімається велична гора Пірі. Проти мене стоїть на зеленому п'єдесталі кучерявий скелистий верх Пілатуса. Букет скель підпирає хмари, як колони підпирають бані храму. От синє Женевське озеро, а над озером на південному французькому березі високі верхи гір біліють, вкриті снігами. Гори куряться парою. Сонце заходить. Сніги обливаються рожевим обрисом. Гори мріють, наче пишна фантазмагорія. Я ніби чую, як над цими велетнями витає дух Байрона, Гете, Руссо, Вольтера, цих велетнів людського духу, котрі топтали стежки на цих горах своїми ногами, дивились на них, надихались на цих дивних горах духом поезії, що промкнулась в їх високі утвори й стала вічною, як і ті гори.

Я раз плыв на пароході з Лузани до Женеви... Синя вода клекотіла під колесами парохода. Сонце стояло високо над горами понад берегами. Спокій, тиша в небі й на землі. Пишна земле! Як тебе цілувало весняне тепле сонце, як з тебе бризкали весною фонтанами фіалки, рожі та лелії, ти, мабуть, не мліла в такому щасті, як я в той час. Пишна земле! Яка ти дивно гарна з твоїми високими горами, озерами та зеленими долинами! Ти дивно гарна, як кохання, як пісня, як людське серце, налите добром.

IV

ОСТАННЄ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО ШЛЯХТОВА

От долина Руського Потока. Я бачу своїх земляків русинів в цій далекій далечі. Одного дня в липці познайомився я з одним галицьким русином д. Ф. Б., котрий приїхав не лічитись водами, а так собі трохи розважиться та погуляти й одпочить у горах. Панові Б. стукнуло вже 56 год; однак, неважаючи на свій немолодий вік, він був ще зовсім свіжий на виду чоловік, веселий, жвавий, проворний, ворухливий ще й говорючий. На голові не видно було ні однієї сивої волосини. Він не ходив, а неначе бігав. Засланий поляками за патріотизм в далекий мазурський край директором польської прогімназії, він не втратив енергії, не поступився в своїх пересвідченнях, зостався завзятим русином, тільки старого загартування. Працюючи на літературному научному полі, він написав кілька добрих, щодо змісту, научних книжечок, але, як чоловік давній, написав їх тим чудним язиком "Слова" та "Пролома", котрого не втне ні Велика, ні Мала, ні Біла Русь і через котрий ніколи не буде читати тих утворів, вартних уваги з наукового боку. Як старий кавалер, п. Б. убирався по-старосвітському, носив превисокий циліндер на голові, трохи не до хмар, ще й якогось рудого, кофейного кольору, і все збирався женитись. З цим поважним та веселим паном я й поїхав в неділю раненько до Шляхтової на Службу Божу. Наш фурман був так само русин з Шляхтової, газда, цебто хазяїн Малиновський.

Шляхтова лежить од Щавниці всього-на-всього за три верстви, але ті три верстви далися нам добре взнаки. Дорога в'ється понад самим Руським Потокком і вся ніби вимощена

здоровими шматками каменю. Віз підскакує як скажений; колеса стрибають по камінні, аж пищать, аж скриплять. Нас підкидало на возі, неначе на кораблі велика хвиля в час бурі. Руський Потік шумить та грає зеленими хвилями, летючи долиною, але все згори по камінні. Ми їдемо все попід самою горою Ярмutoю до самої Шляхтової. От кінчається стрімка Ярмута. Тут стоїть оселя нашого візника: це останній руський дім в Карпатах на австрійсько-венгерській границі.

Переїхавши Руський Потік, ми піднялись на першу терасу. Перед нами встав шпичастий шпиль, а на йому чорнів високий восьмираменний хрест: цей шпиль — границя шляхтівського поля і вкупі з тим — границя Русі-України на далекому заході Карпат.

Через кілька хвиль ми в'їжджали в Шляхтову. Село складається з однієї довгої вузької вулиці. Вулиця тягнеться од Потока по легенькому спадистому покаті й ховається десь далеко в щілині в високі гори.

Хто бачив села на Україні, в Польщі, в Європі, тому зараз прийде на думку, що в Карпатах мазурські, русинські та словацькі села ще примітивної архітектури. Вони схожі на села в Білорусії, Литві та Великоросії. Така була й Шляхтова, що тяглася вгору далеко до найвищої гори. Покрівля на хатах з драниць або з шалівок темна, аж чорна. Зверху на покрівлях не видно ні одного вивода чи димаря. Дим з печів йде через вивід на горинці й промикується через драниці. Як баби затоплять в печах, то все село, всі хати куряться, ніби горять. Всі хати, хліви, повітки, комори, навіть клуні-стодоли часто стоять під однією покрівлею, зчеплені до купи. Якби не вікна в хатах, то не розібрав би, де хата, де клуня, де хлів або коровник. Стіни знадвору не шпаровані й не білені. Щоб стіни не псувались од дощу, їх мажуть зверху олією, од чого ялинові стіни мають колір червонуватий. Вода просочується з гір скрізь з ґрунту й стікає по камінцях по вулиці, і для того всі хати ставляють на кам'яному фундаменті, часом такому високому що в йому внизу роблять погребі. Деякі хати пошпаровані й побілені між колодками на два пальці завширшки. Такі хати ніби вкриті знадвору якоюсь смутнастою пістрявою матерією. Все село має невеселий, непривітний вигляд, як у Великоросії й Литві, і псує гармонію з чудовою земною декорацією гір та лісів.

Улиця тяглася вгору. Вона така вузька, що два вози ледве можуть розминутись. Двори коло хат маленькі, на кілька сажнів, не огорожені од вулиці. В дворах лежать купи гною, прикриті густими смерековими та ялиновими зеленими гілками од сонця. Цей гній потрібний для вигнойки полів, без котрої тутешня убога неродюча земля нічого не родила б. Хати стоять густо, неначе туляться одна до однієї. Трапляється, що хата од хати стоїть на аршин довжини. Городів коло хат не видно: огороди на полі на горах. На вулиці якось тісно. Нема того простору, який бачимо в степових селах. Тут у горах люди дуже цінують рівні місця, "планини", через те хат у селах, як в городах та містечках, дуже густо! Усе село з своєю дерев'яною старою церквою схоже на малюнок, вирваний з історичного альбома, в котрому намальовані староруські городи Новгород або Київ.

Ми приїхали до цвинтаря. Церква з домом священика перетинає вулицю якраз пополювині. Цвинтар обсаджений липами. Липи давні, старі; їм, може, вже минула сотня років. Стовбури дерев ледве можна обхопити в обіймища двом чоловікам. Превисокі липи зовсім заступають і заслоняють стародавню дерев'яну почорнілу церковцю. Церква без бань, подовжаста, схожа на довгий дім, і з високою покрівлею, як на готицьких церквах; на фасаді піднімається дзвіничка оригінальної архітектури, з верхом, ніби насадженим поверх довгастої башти. Стіни церкви виведені не прямо, а пірамідально, так що церква однизу трохи ширша, ніж вгорі. Олтар zostався од старої церкви. Він давніший і закруглений; до його вже потім приставлена новіша церква. Стіни церкви знадвору, з окола оббиті дощечками, рядками на аршин, як вкривають драницями покрівлі: верхній рядок закриває спідній для захисту церкви од великих карпатських дощів. Олтареві налічують старі люди триста років, а церкві двісті. Цьому може бути й правда.

Утрєня вже була одправлена. Дзвонили на Службу Божу. Ми увійшли в церковцю. Люди потроху збиралися. Церква була одначе доволі просторна. Коло порога стояло кілька ослов для сидіння по-католицькому. Коло них двома рядками стоять корогви. На мене зараз повіяло давньою давниною. Іконостас, образи, живопис на стінах, штучна різьба на іконостасі були такі древні, такі старі, які я ледве пригадав собі, як бачив такі самі в українських стародавніх церквах, ще будиши малою дитиною, і котрих вже не можна знайти на Україні і з

свічкою серед дня. Мені здалося, що несподівано вернулись мої давні дитячі літа, коли мене мати водила у нашу стеблівську (в Канівщині) стару церкву. На іконостасі навіть різьба на дереві була достоту така сама, як у Стеблеві, в нашій старій церкві: такі ж сині й червоні виноградні кетяги між листям, навіть помальовані такою самою фарбою: темно-синьою, червоною та зеленою. В притворі на стелі був почеплений великий старий образ страшного суду достоту такий, який був у нашій старій церкві. На хмарах — св. Тройця. По один бік — Адам на колінах, по другий бік — Єва. Од п'яти Адамової звивається довгий змії; на йому наче начеплені білі квитки з написами людських гріхів. Унизу червоне пекло, — драконова голова з щелепами й з сатаною в середині пащеки, а в пекло прямують купки людей; над купками написано: ляхове, мадяри, німці, жиди, а позад усіх — русини малесенькою купкою. Тут же йдуть у пекло п'яниці, злодії, кравці, шевці, за ними блудниці т. д. Церква помальована всякими взорцями, котрі тепер вже ледве знати по стінах. Образи візантійської школи. Все переносить вас одразу далеко на Україну, десь під Київ, під Одесу або Полтаву. Тільки два католицькі олтарі, приставлені по боках церкви до стін, нагадують за унію.

Увійшов у церкву панотець. Народ збирався поволі. На правому боці стали чоловіки та парубки, на лівому — молодіці, а спереду — дівчата. Титар показав нам на дві лавки, поставлені коло самого іконостаса під стіною: це місця, як видно, для аристократії. Я сів по один бік, пан Білоус — по другий. Титар сів коло мене, але на опрічному стільці коло дверей олтаря. Мені можна було окинути оком усю чесну громаду з дяками на хорах. Усі молодіці та дівчата були понапинані білими згорнутими удвоє обрусами, а бідніші просто рушниками з кінцями, густо затканими червоними смужками. Ці обруси молодіці напинають на плечі, як мантилії, а в кінці обрусів завірчують дітей, що держать на руках. Молодиці не зав'язують голів хустками, а закрутуються. З-під хусток виглядають краї очіпка, насунуті на вуха й випущені зубчиком на лоб. Кінчики обшиті жовтогарячою матерією, котрі мають гарний вигляд, коли молодиця напнута білою мушлинвою хусточкою. Дівчата не носять на голові ні стрічок, ні квіток. Тільки на двох чорноволосих головах червоніли вузьенькі стрічки. Хоч тут у Карпатах і чоловіки, і жінки ходять в "кербоцях", чи в постолах, одначе в церкву йдуть усі в чоботях. Тільки одним одна

баба стояла в постолах. Чоловіки в білих свитах з комірами, гарно вишитими червоними або синіми нитками. Штани на всіх білі, з товстого саморобного сукна, так само вишиті внизу коло кісточки червоними wzorцями. Ці купи понапинаних хустками та білими обрүсами молодиць та дівчат нагадують давню давнину, переносять думку в часи наших князів. Цей простий убір пригадує убори, які малюють на образах. Сорочки на жінках не вишивані, а заткані на рукавах та на чохлах червоними смужками. Це ще початок тієї орнаментики, котра так розкішно розвилась згодом у виробах української жінки. На Україні, як глянеш в церкві на бабинець, то бачиш неначе багатий квітник, увесь закиданий усякими мережками та квітками. На головах у дівчат — квітки, стрічки, у молодиць — квітчасті хустки: тут у горах все просто, початково. І не дурно ж тільки ще в Карпатах держаться старовини в усьому, навіть в колядках та щедрівках: це край, захищений горами од усякого побічного впливу. Жінки всі в білому; — і в старому княжому Києві жінщин звали "бѣлоглавими".

Тутешні русини мають тип опрічний од мазурського та словацького: вони чорнявіші, мають темніші очі, в них чорніше волосся на голові. Було видно між дівчатами кілька типів, зовсім південних, ніби херсонських, з карими очима та чорними бровами, з оригінальним чистим виразним прорізом уст. Пружки лиця в тутешніх людей нагадують більше подольян та волинців: вони тонкі, дрібні. Парубки дуже здорові та свіжі на виду, чоловіки вже худіші, а молодиці зовсім захуджені. Тут у Карпатах і мазурські, і словацькі, і руські молодиці чогось дуже замлілі, бліді, худенькі, неначе захарчовані. Воно й правда, що тут робота на горах важка, а харчею буває не тривний житній, а вівсяний хліб та водяна картопля.

Священик одчинив царські врата, почав кадити по церкві. Рознеслись пахощі, але не дорогої смирни, не ладану, а ягідок дешевого ялівцю. На хорах невеличкі школярі-дяки, повбирані в сюртучки, почали співати чудовими альтовими голосами. За ними заспівали всі люди: і чоловіки, і молодиці, і дівчата. Які дивні альтові голоси у хлопців! Які чисті та дзвінкі сопрана у дівчат! Видавались з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі зробили б честь сцені у великих театрах. Два високі чисті альти на хорах дзвеніли, як срібні дзвоники. Їх не заглушувала густа маса голосів молодиць та дівчат. Люди, як видно, дуже добре позаучували мелодії пісень, бо спі-

вали гармонічно й не різнили. Часом тільки кілька дівочих голосів затягало на кінці або трохи різнило. Тоді обголене лице титаря, що стояв до мене боком, виставляючи свій гострий профіль, поверталось у той кут, де різнили дівчата. Титар розтягав якось насмішкувато свої тонкі губи, хитав головою, ще й легенько сварився пальцем на дівчат. Дівчата соромливо спускали очі додолу. Мотиви церковних пісень стародавні, якісь кучеряві, схожі трохи на католицькі або на мотиви старих дяків в співах. Люди хрестились не трьома пальцями, а всею п'ятірнею, ледве назначуючи хрест на грудях.

Служба Божа йшла довго. Священик після євангелії сказав прехорошу проповідь доволі чистою українською мовою. В церкві стало душно. Я вийшов на цвинтар і пішов оглядати село довгою вулицею. Улиця тяглася в глибоку щілину між горами. Над хатами, за городами неначе висіли старі густі садки високо по боках крутої гори. Під старими деревами сиділи купи дівчат в червоних спідницях з чорними лапатими квітками. Сонце ясно освічувало гору, зелені садки, а ясні убрання, неначе квітки, цвіли на зеленому полі. Зо мною йшла вулицею вже немолода молодиця. Я почав балакати з нею й зайшов до неї в хату.

Вона одімкнула й одчинила сінешні двері. Сіни були просторні й без печі, не задимлені, як у мазурських хатах. Ми увійшли в хату. Хата була стара й убога, однак просторна. Стіни не обмазані, вже зчорнілі; щілини між колодками були зашпаровані й побілені крейдою. Вікна чималі, з дев'ятьма маленькими шибками. В хаті було якось сумно, ніби темно, хоч проміння сонця лилося через вікна. Тільки білий комин, біла піч та біла скатерть на столі трохи звеселяли сумний вигляд. На сволоці були вирізані ножом слова: "Най добро буде в хаті". Обстава була звичайна, як і в українських хатах: ті ж лави, той же стіл, той же мисник, жердка над ліжком. Тільки замість українського полу стояло широке ліжко, з сінником та з плискватими подушками, з квітчастими ситцевими наволічками. Хата була на помості, але поміст ледве було знати під чорним пилом. З комина через шию дим виходить просто на горище й через драниці покрівлі пробивається надвір. В хаті було так само чисто, як буває в українських хатах, багато чистіше, ніж у мазурських. Обернувшись, я трохи не наступив на маленьку дитину двох років. Вона була слаба й лежала долі коло припічка на простеленій одежині.

Чи це ваша дитина? — питаю в молодиці.

— Ні, це моєї дочки. Бачте, так собі, незаконне.

Баба скинула з плечей свій обрус, розкутала голову. На голові в неї був "чіпок", цебто очіпок. Це той самий український очіпок, тільки не короновидий, а плісковатий, зовсім схожий на ті шапочки, які надівають на Україні на маленьких дітей. Він спускається на вуха й виступає на лобі уперед зубцем. В цих очіпках усі молодиці ходять дома, навіть по вулиці. На бабі був керсет без рукавів, тільки коротший од українського. Я придивився до її лица. Лице було не старе, але дрібненьке, довгеньке, як у малої сухої дівчинки. Тільки карі гострі очі звеселяли цей нужденний молодичий вид.

Я хотів сісти на лаві. Лава була стерта й чиста. Але чепурна баба стерла порошок з лави, ще й постелила на лаві шматок полотна чи саморобну полотняну хусточку. В русинських хатах чистіше й чепурніше, ніж у мазурських.

— Де ж ваш чоловік? — питаю в баби.

— Та в церкві.

— А старий вже ваш чоловік? — питаю я.

— Ні, молодший од мене на шість років. Це вже в мене третій "члек". З першим я жила 20 рік, з другим — 4, а це в мене вже третій.

— Як же його прозивають? — питаю я.

— Франц Нахман.

Це прізвище мене здивувало: воно було не русинське.

— Якої ж він віри? — питаю.

— Та він був такої віри, як у Щавниці (цебто католик), а я таки як почала вговорювати, то він ходить вже до нашої церкви. Він зайшов у наше село, а в мене своє поле...

Бабин "члек" був словак. Вона на вернула його до своєї віри, але за те й цей "члек" трохи поспував бабі мову. Баба мішала в свій язик словацькі слова. Цей "члек" спокусився, не знаю, чи темними очима, чи власним бабиним полем.

— Чи є в вас товар? — питаю.

— Є, але небагато. Ми бідні. Маємо одну корову та два воли, та дванадцять овець. От моя старша дочка вийшла заміж за багатшого од нас: має чотири корови й чотири воли.

І справді, тут люди мають доволі корів та волів, хоч тутешній товар дуже дрібненький, бо в горах є випаси, чи пасовища; мають доволі молока, сиру та масла, і це, мабуть, тільки й піддержує нужденне животіння селян. Я глянув на

стіл. На столі лежав шматок тонкого житнього коржа, чорного, кислого, несмачного.

— Чи це в вас такий хліб печуть? — спитав я.

— Гей (еге), такий! ще печемо і вівсяний, а пшениці в нас зовсім нема.

— Чи стає ж у вас свого хліба на цілий рік?

— Ні, не стає; не стає й своєї картоплі. Це вже ми купили хліба та картоплі на Венграх. Торік був уродив у нас хліб, та як полили дощі, то позносило з гір половину снопів, позносило й сіно; пропав хліб десь по долинах, а решта погнила, бо дощі йшли два тижні, і не можна було хліба висушити. А цього року дощі повиносили картоплю з поля, тільки й зосталось по краях. Не будемо мати картоплі: доведеться купувати... — в молодиці голос затрусився; з очей покотилися дві сльози по сухих щоках. Вона втерла їх рукавом. Мені стало жаль бідної людини.

— Що ви варите на обід?

— Варимо червоний борщ, а то більше кислу капусту та горох, квасолу або біб.

— А каша є в вас?

— Нема, хіба хто зробить крупы з ячменю. А з вівсяної муки печемо хліб на сніданок. Варимо з сиру пироги (вареники).

І справді в Карпатах не дурно такі замлілі та сухорляві люди: тут обмаль хліба, а робота важка. Треба завжди лазити по високих горах, треба багацько працювати й падкувати коло поля, засипаного дрібними камінцями.

Попрощавшись з багатомужньою самарянкою з темними очима, я вийшов з хати. В дворі коло комори стояли два сажні ялинових дров.

— Це ваші дрова?

— Гей (еге), наші. Наше поле в лісі на планині, то і ліс наш.

Дров у баби в дворі багацько. Видно, що тут у Карпатах є й свої вигоди: люди принаймні не мерзнуть зимою в хатах і не трусяться од холоду.

— Прощайте, тітко!

— Най будет здоров! Щасливої дороги! Зостаньтесь здорові! — казала молодиця, прощаючись зо мною.

Подихавши свіжим гірським повітрям, я вернувся до церкви. Купи чоловіків та молодичь стояли на цвинтарі. Люди не поміщались в маленькій церкві, бо в селі 180 хат.

Після Служби Божої священник попросив нас подивитись на олтар. В олтарі все було, як і в церквах на Україні. Образи старі; фарби на них вже пооблазили; образи неначе зблякли.

На престолі лежала євангелія рукописна. На першому листі був латинський напис, з котрого можна було довідатись, що євангелію подарував церкві якийсь Захарія Іордан, каштелян Lavichovstensis і капітан. На підпису значився 1542 рік. Євангелія була писана такими чудовими чистими та гарними буквами, що мені спочатку здалось, ніби вона друкована. Писана вона полужаставом. Убога церковця спромоглась купити друковану євангелію за придбані гроші тільки оце на днях. Оглянувшись кругом себе, я подумав, що знаходжусь в якомусь музеї церковної старовини.

Вийшли ми з церкви. Хлопці та чоловіки стояли купами за огорою цвинтаря. В білих свитах з червоними та синіми вишивками і взорцями на комірах, на грудях, як на українському Поліссі, в чорних капелюхах, обв'язаних червоними стрічками, перевитими білими шнурками, ці купи людей були доволі мальовничі на ясному сонці. Тільки зовсім обголені лиця в чоловіків та дідів неприємно вражали очі, неначе лиця акторів або ксьондзів.

Панотець запросив нас до себе. Коло самої школи за огорою перестрів нас невеличкий старий дідок з довгим волоссям на голові. Це був шляхтич Мирулевич. Він причепився до священника, що хоче перейти на латинський обряд, говорив, що його батько чи дід був латинником, зайшов в Карпати з Мінської губернії й тут прийняв унію. Ми почали вговорювати, щоб він не кидав унії, бо унія не тільки мужича віра, але й панська. Добродій Білоус трохи сердився, вговорював старого й сказав, що якби руська віра була недобра, то й він покинув би її. Старий трохи вгамувався, показав нам старий документ на шляхетство, писаний по-латинськи, але відома річ, що таких документів в Мінській губернії поляки підроблюють тисячі, і, може, ця фабрика виробила не один десяток польських графів, котрими в Польщі хоч греблю гати. Діло було так, що як старий шляхтич піде коли в Щавницю та з кимсь там поговорить, то приходить до священника та й намагається, щоб перейти на латинський обряд. Само по собі, не прості мазури його підмовляли... В Карпатах в русинських селах кожний польський ксьондз, кожний лісничий і економ, і якийсь куценський шляхтич — кожне веде латино-католицьку пропаган-

ду, а русинський священник слідкує за цим, кмітить добре і назирає. Ці панове показали себе несподівано дуже здатними до цього "гражданського обов'язку", котрого вони так не люблять в Москві та в Німеччині.. Старий шляхтич вгамувався й до цього часу зостається в руській вірі.

Ми зайшли до панотця. Панотець ще молодий, розумний, вчений, привітав нас дуже радісно й щиро. Дім священника чималий, побілений всередині, тільки стеля з ялинових дощок не побілена. Обстава одначе убога: панотець достає од скарбу і з поля ледве 200 ринських (гульденів).

Як целебс (він вийшов з семінарії в Римі), панотець кохається в науці, має повну шафу книжок італійських, німецьких та латинських. Розмова йшла більше вчена, наукова. Панотець умів говорити й був радий при нагоді поговорить. Добродій Б. все перебивав йому розмову: "Панотченьку! це все добре, але не в тому діло. Треба, щоб ви заснували читальню для селян. Ваша парохія стоїть на краю Русі. Треба, щоб ви вдержували в селі віру й руську народність. Ставте муровану церкву, а на отім крайнім шпилі, де границя Русі, поставте муровану каплицю".

Мені здається, що д. Б. казав правду; хоч на муровану церкву треба багацько грошей, але завести читальню не трудно, аби була добра воля.

Закусивши, що Бог послав, ми довго ще сиділи та балакали, поки не стало вечоріть. Ми попрощались і пішли вулицею. Панотець проводив нас. Коло однієї великої хати ми вгляділи маленьку пасіку. Там у маленькому садочку стояло з десяти уликів бджіл. Ми зайшли в пасіку, а потім і в хату. Хата була дуже просторна, нова, світла. Щілини між закругленими, але стесаними плисківато червонуватими колодками були зашпоровані й замазані білою глиною. Ці білі смужки по стінах трохи звеселяли сумні червонуваті стіни. Стеля обмазана рудою глиною, як у молдаван. В хаті чепурно, чисто. На здоровому миснику видно було кілька фарфорових тарілок та келихів. Комин був білий, бо дим з печі йшов на горище, де не було димаря.

Молодиця привіталась до панотця. Вона була здорова на виду й свіжа, що мене аж здивувало. Чоловік був молодий і не убогий: він мав пару коней і хурманував у Щавниці, возячи гостей по гарних околицях на прогуляння й екскурсії. Вже сонце стало надвечір. Ми, балакаючи, ще заглянули в одну хату. В хаті лежала на ліжку молодиця й стогнала.

— Чи ви, тітко, слабі? — питаю я.
— Гей! (еге!)
— Що ж у вас болить, чи шлунок, чи голова?
— Гей, на ярмарку.. ой-ой-ой!
— Що на ярмарку? Може, коні поносили та перекинули
воза? Може, вас покалічило? — питаюся в неї.
— Гей... на ярмарку.. ох-ох-ох! — стогнала молодиця й
більше нічого не казала.

Коли це в дверях з'явився чоловік з розтріпаним волос-
сям на голові. Він спіткнувся на порозі, трохи не дав сторчака.

Слава Ісусу Христу! — ледве міг виговорити.

— Навіки віков, амінь. А що це? ваша жінка занедужа-
ла? — питаюся я в його.

— Та... гей, та... ні... на ярмарку... на ярмарку в Крос-
ценку, — і чоловік захитався на ногах. Він і жінка, як видно,
попилися на ярмарку в Кросценку. Тепер я зрозумів, чого пан-
отець так налягав у проповіді, щоб люди були тверезі, не дуже
пили горілку. Видко було, що тверезість не дуже процвітає в
Карпатах...

Загадавши візникові їхати шляхом, ми пішли через поле
та огороди навпростець. По садках, по сінокосах вештались
дівчата й парубки вже не в чоботях, а в кербцях, чи постолах.
Ми вийшли на високий крутий шпиль, пануючий над селом.
Вся долина Руського Потока розгорнулася передо мною, як
пишно намальована картина. Навдивовижу гарна ця місцина,
остатня долина України-Русі! По обидва боки Руського Пото-
ка стояли два високі, але не круті гребені гір, неначе дві ве-
летенські зелені хвилі на морі піднялися рядом, а далі збіглися
докупи краями, звилися і тут підскачили вгору білою піною.
Цією піною були білі скелі, що стриміли на самому вершечку
гори, заступаючої на схід сонця долину.

Скелі стояли серед чорного ліска, ніби руїни замчища.
Нижче од їх на боці гори знов витикались білі шпичасті верхи
скель серед невеличкого темного лісу. Здавалось, ніби там сто-
яли в лісі церкви з білими банями. По обидва боки долини
на ясно-зелених горах стриміли рядки чорних гостроверхих
могил. Ці могили схожі то на голови цукру, то на піраміди,
то на степові коничні могили. І всі вони обросли темним лі-
сом з верху до самого низу. То були верхи: Гомоля, Висока,
Рапштин, Гринь і др. Вони були схожі на якісь чорні гостро-
верхі оксамитові шапки, розкидані навкруги по гребенях гір,

неначе їх розгубили якісь велетні-силачі після титанічної бо-
ротьби. Долина широка, просторна, з легенькими терасами.
Серед самої долини внизу стримить зовсім ніби єгипетська пі-
раміда з гострим верхом з чистого граніту; за нею було видко
цілі лабіринти невисоких скель; одна між ними зовсім круг-
ла, ніби башта рицарських замків. Зараз за Шляхтовою через
усю долину тягнеться вал, ніби невисока гребля. Вона очеви-
дячки прорвана посередині, і через ту прірву тече Руський
Потік, наче через ворота, а через ті ворота видко село Явірки
з гарною мурованою церквою. За кам'яною пірамідою стіка-
ються докупи потоки Чорна Вода й Біла Вода, і з їх склада-
ється Руський Потік. Там в щілинах гір притулились два при-
сілки: Чорно-вода та Біло-вода. Уся долина дивно зелена, ніби
тільки що полита, неначе намальована дуже ясно-зеленою фар-
бою. Пишний куточок в Карпатах ця остання долина Русі-
України з останніми чотирма селами! Ми довго стояли під
хрестом і не могли доволі намілюватись тією оригінальною
картиною.

Однаке був час вертатись додому. Ми зійшли з шпиля
й рушили назад. З ярмарку їхали шляхтівські люди одним ко-
нем в дишлі і таки добре п'яненькі та веселенькі.

В цих останніх селах Русі-України добре задержались
народність та віра. Мова українська збереглася так само добре.
Народ говорить доволі чистою галицькою вимовою, але
дуже м'якою й мелодичною. Як я перший раз почув цю кар-
патську вимову, вона мені здалась схожою на сербську або
словацьку. Тільки ті хурмани, що хурами заробляють в Щав-
ниці, говорять язиком, трохи попсованим польщиною. Акцен-
тують слова трохи по-польському, вдаряючи на передостанній
склад. Я спитав усі назвища хатні, господарські, назвища оде-
жі, посуду, страви і знайшов мало слів, не схожих з україн-
ськими. От такі н[а]пр. слова: постолі — кербці; штани — хо-
лосні (в нас холоші), а солдатські штани — ногавиці; очкур
— строканці; обрус, що носять жінки на плечах — плахта,
свита — гуня, намисто — пацьорки, спідниця — кабат, а на
Венгерщині — плащеніца; чоботи — шкірні (шкурні), комин —
димник; черінь у печі — ватра; стеля — навала, сволок — тра-
гар; дійниця — дійник, картопля — земляки; куліш — куляша;
вареники — пироги; поміст — диліни. В негоду як молодиці,
так і чоловіки носять сердаки, чи карпатські кожухи, виши-

ті червоними мережками, але шерстю наспід, а не наверх. Вони так позивали до цих кожущків, що і в душний час сопуть од спеки та поту, але не скидають їх.

V

ПЕНІНИ. ЛІСНИЙ ПОТІК. МАЄТНІСТЬ ЄПІСКОПА ПРЯШЕВСЬКОГО. ВИГЛЯД НА ПЕНІНИ Й СОКОЛИЦЮ. ДУНАЄЦЬ І ЙОГО БЕРЕГИ.

З Шавниці їздять гуляти в околиціні місця, славні своєю красою карпатських виглядів. До таких місцин належиться Лісний Потік та Пеніни. Діждавшись теплого погожого дня, я поїхав до того Лісного Потіку в Пеніни за верстов п'ять од Шавниці. Внизу, де кінчається Нижня Шавниця коло самого Дунайця, вливається Руський Потік. Моя "фурманка" переїхала через устя Потіку, закиданого дрібним камінням, і виїхала на шосе. Шосе повилося понад берегом Дунайця попід самими горами. Понад річкою шосе було обмуроване мурованою кам'яною стіною заввишки на два аршини або і більше.

По обидва боки Дунайця пішли рядками гостроверхі гори. З боків гір висовувались скелі. Чим далі, гори піднімались все вище та вище. От одна скеля дуже звисилась над шосем. Кам'яні маси понавішувались трохи не над моєю головою; під ними глибока печера. Далі Дунаєць круто повертає за високу скелю, що виступила над шосем, з гострою високою, вкритою лісом гривою. Ми повернули за скелю й побачили невеличкий місток. Під ним шумить і вливається в Дунаєць Лісний Потік. Через місток далі не можна їхати, бо за містком шосе дуже вузьке, так що не можна двом візкам розминутись. Далі вже треба йти пішки понад річкою.

На містку ждуть проводирі по горах, мазурі парубчаків. Я взяв одного проводиря. Він повів мене понад Лісним Потіком в узьку щілину. Потік невеличкий, на два аршини завширшки; він шумить в узькій щілині, схожий на велетенський коридор, видовбаний в скелі.

На правому березі потоку стоїть рівна, гладенька стіна з сірого граніту на сажнів 40 або 50. Стіна утинається, йде ніби дугою. Поверх стіни скрізь витикаються зубці. Здається, ніби стоїть величезна твердиня з зубчастою стіною. Стежка

йде по камінні. Каміння муляє в ноги. Потік закручується, і знову змінюється декорація: з стіни виступають здоровецькі піраміди з гострими верхами, а над ними другий етаж пірамід, котрий кінчається гострою скелею, схожою на голову цукру. Ці гострі скелі тут звуть "цукровими головами". Оглядаємося назад, і по другий бік потоку стоїть така сама гостра скеля, тільки нижча. Це місце схоже на ворота Дунаю.

Далі скелі щезають. Долина стає ширша. На долині видно якусь темну будівлю з колодок. Питаю в мазура: що то таке? "Це, — каже він, — млин якогось венгра".

Ми й справді були вже в Венгрії: цей південний берег Дунайця, ця долина вже були в Венгрії, за Венгерською границею.

Перескочили ми по камінні й пішли до того млина. Вище од млина через Потік загачена сяка-така гребля. Видко рядок стовпчиків, а за ними купка терасу та каміння. Через греблю Потік дзюрчить таки добре, але більша половина води тече прокопаною фосою, чи ровом, попід самою горою в зеленій траві. Спершу вона йде в корито з товстих видовбаних ялин, вкладених одна в другу, а з цього корита бистра вода падає на млинове колесо зверху. Проти млина вода в Потіці біжить багато нижче од млина й не може розлитись в час повіддя до млина й затопить його в весняну пору, бо гірські потоки біжать скрізь трохи з гори. Таких млинів в Карпатах багато. Приходжу до млина, — стоїть хата з вікнами. Входжу в сіни, — в сінях млин: теліпається ківш, крутиться колесо й шестерня, але борошно сиплеться з-під каміння в довгу шовкову торбу, і тут zarazом мелеться і борошно просівається. Виходить щось схоже на питльоване борошно, ніби змолоте в питлі.

Одчиняю двері; в хаті коло печі порається молодиця, закутана червоною хусткою, і стоїть чоловік з довгим волоссям на голові.

— Слава Богу Ісусу Христу! — кажу я.

— На векі веків. Амінь! — одказує мені чоловік по-мазурськи.

— Чи ви венгри, чи мазури, чи русини?

— Ні, — каже чоловік і починає говорити по-лядському — мазурському, але погано, мішаючи словацькі слова.

— Може ви словаки? — питаюсь я.

— Гей, словаки. Я й по-мадярськи вмію, бо служив у мадярському війську.

Входить ще один чоловік, вже іншого, словацького типу: це був мірошник.

— Чий це млин? — питаюсь я в чоловіка по-українськи. Чоловік розуміє зовсім мою мову.

— Чи ваш, чи якогось дідича?

— Ні, не мій. Це млин єпископа Пряшівського,* я його держу в посесії й плачу жидівці Польнер 100 ринських (гульденів) на рік; а це мій мірошник.

— Нащо ж ви платите євреїці, а не єпископові? — питаю я в Стромовського, — так його прізвище.

— Бо тут чотири села, що належаться до пряшівського біскупства, держить в посесії багата жидівка Польнер, і вже од себе оддає в посесію землю газдам (хазяїнам) і млини. Один млин узяв я, а корчми всі й другі млини поодавала таки жидам. Вона живе в селі Стирі, — і всі жиди в панському домі.

“Ну, — думаю, — це зовсім так, як і в нас”.

Газда Стромовський, як видно по ньому, простий мужик, дає своєму мірошникові третю частку всього заробітку з млина. В млині беруть шістнадцяту міру з млива! Не великий заробіток і газді, і мірошникові. Це я вже був в маєтності єпископа пряшівського в Венгрії: тут у горах до Пряшівської катедри приписано четверо сіл... Тут недалеко стоїть перше словацьке село Леснік, з котрого був родом газда Стромовський. Це місце є вузол, де сходяться селітьби трьох народів: на північ за Шавницею живуть мазури, на південь і на схід — русини, і на захід до Татрів в Венгрії — словаки. Коло цього Лесніка йдуть на південь без перериву русинські села: Липняк, Фільварок, Камінка.

В типі Стромовського, його жінки й мірошника вже було знати щось одмінне од типу русинського та мазурського. В них на перший погляд кидається в очі примішка чогось німецького. В молодіці брови тонесенькі, неначе олівцем наведені, зовсім як у німкенів; ноги у всіх довгі та тонкі. Всі були в гірській одежі, загальній для всіх трьох народностей. В газди довге волосся спадало на плечі й було підстрижене рівно на

лобі, зовсім як в українців нашого Полісся. На газді були такі самі холосні (штани) з узькими холошами з білого товстого сукна з червоними лампасами; на ногах — такі самі кербці (постоли) й онучі.

Ця словацька хижа, чи гижа (хата), була збудована з товстих ялинових колодок, навіть не обтесаних всередині хати. Щілини між колодками були позатикані мохом; через мох світилися дві дірки. Я тикнув парасолем у мох, і кінець парасоля пробив дірку наскрізь.

— Чи не холодно пак вам тут зимою, що в стінах світається дірки?

— Ні, — каже газда, — ми на зиму затикаємо дірки мохом, і в хаті дуже тепло.

Хижа, чи гижа, всередині темна, не весела. Тільки звеселяють хижу біла піч з комином та груба, зовсім поставлена так, як у наших селян.

Обстава цієї хати зовсім українська: коло порога піч та мисник; далі одна лава, стіл, полиця, два католицькі німецькі образи на папері. На миснику полив'яні миски, дерев'яні ложки. Діл глиняний, нечистий, нерівний. В хижі нечепурно, темно й непривітно. Дим виходить через комин в сіни, чи цебто в млин на горище.

Газда почав розказувати про Венгрію, про свої мандрівки по Венгрії, почав називати усі речі в хижі по-мадярськи; задзвеніла цупка, туга, груба, але виразна й гучна мадярська мова. Одначе на газді не зосталося й сліду солдатського. Передо мною стояв старий мужик в гарній сорочці до пояса та в суконних мужицьких холоснях. Я розказав, що в наших млинах беруть вдвоє більшу міру за мливу, і це підбило молодого мірошника мандрувати на Україну до Києва. І ці добрі люди розпитували мене про Київ. Я хапався і, попрощавшись з ними, повернув до Дунайця, але не хотілось мені бити ноги по дрібному камінні в узькому кориті Лісного Потoku. Я навпростець попростував через гору, або, краще сказати, через передню терасу високої гори Голиці, що стояла збоку. Вона вся вкрита ялиновим густим та старим лісом. Гора крута, як стіна. Ця гора так само належить до маєтності єпископа пряшівського.

Видерлись ми на ту терасу поза кам'яною пірамідою. Я став і не міг одвести очей од дивної гірської картини на Пе-

*) Місто Пряшів в Венгрії, де живе уніясько-русинський архієрей.

ніни. Щоб подивитись на цю одну картину, варто було прийти в Карпати.

Гори стоять навкруги амфітеатром і дуже схожі на Альпи. На схід сонця стоїть гладенька кам'яна стіна; за нею піднімається вдвоє вища кам'яна стіна; за Лісним Потокком. Всі зубці, всі верхи пірамідальних скель ясно вирізуються на небі, неначе якась велетенська твердиня арабського стилю. Цей бік картини дикий, сумний. Проти цих скель за Дунайцем над самим берегом виступає одним боком пишна Соколиця. Цей бік Соколиці дуже оригінальний: внизу над самою водою од крутого боку гори виступають дві скелі, зовсім неначе німецькі готицькі дома з шпичастою покрівлею. Покрівлі висовуються не більше як на аршин з боку гори, а по цьому виступі густо-прегусто поросли ялини до самого верху, неначе торочки з зеленого дерева. Над цими покрішками високо-високо по скелистій стіні повилися дві широкі гірлянди з ялин до самого верху. На самому вершечку гори стоїть наче баня храму: це кам'яний верх Соколиці, білий, круглий, зверху вузький, внизу ширший. Коло неї над густими зеленими верхами та гребенями стримить пишна гора Три Корони. Це неначе стоять над масою лісу три цукрові голови, трохи прихилені одна до другої; такі вони круті та круглі, та гострі; а од їх іде ще вище довга грива, вкрита лісом. Ця гора далеченько од Соколиці, але здається, ніби вона стоїть рядом з нею. Амфітеатр кінчається з другого боку високою горою Голицею. Її верх схожий на довгу кінську гриву. Вона вся вкрита лісом зверху до самого Дунайця. Серед цього амфітеатру гір в середині круга стоїть невисока гора, кругла, вся вкрита ялинами, неначе хто кинув в цей пишний кружок якусь мохнату шапку, а кругом цієї зеленої шапки обвивається підковою зелений Дунаєць. Ця гора стоїть неначе вже в ямі, а на неї кругом заглядають високі скелисті верхи Соколиці та Трьох Корон. А над тим амфітеатром стоїть веселе сонце, заглядає зверху в його середину, в пишну глибину, заглядає в самий Дунаєць. Ліси, освічені зверху, світяться наскрізь до самого долу. Увесь амфітеатр гір, усі скелі облиті вранішнім сонцем, веселим, ясным. Скелисті верхи вирізуються ясно в блідому, але блискучому небі й ніби висять над масою темно-зеленого гілля ялин та буків.

Здається, бачиш чудову декорацію якоїсь світової дивної сцени, поставлену геніальним майстром, видуману геніальною

фантазією, — декорацію, врівні з котрою людська театральна сцена буде тільки дитячою мізерною іграшкою.

На шосі над Дунайцем треба було сходити по узесенькій стежечці. Стежечка вередливо в'ється по крутому боці Голиці через ялиновий та буковий ліс. По таких стежках добре плигати тільки козам, а не ходити людям. Глянеш вгору, бачиш між гілляками круті скелі, зарослі зеленим мохом. Високі ялини ніби поприлипали до гранітових стін. Де тільки на скелях є карнизи на піваршина, де трапляється ямка в скелі, там причеплюються ялинки, пускають коріння в щілини, в розколини й стоять по стіні, неначе повішані зелені канделябри. Од великої вогкості, здається, самі скелі пускають з себе живоття. Глянув я униз, а через голі стовбури ялин та смерек блищить вода в Дунайці; бо косогір крутий, як бік піраміди. Глянеш униз, і голова морочиться. От стежка повилася ще глибше. Ліс старий. Скрізь стоять густо-прегусто старі товсті стовбури ялин, страшно високі та рівні, як свічки-ставники. Гілля посохло, тільки ще гострі верхи зеленіють. Ліс схожий на масу колон, забитих в землю по крутій горі. Внизу над самим шосем зеленіють товсті столітні граби та буки. Між ялинами стирчать куші ялівця, обтикані колючками. Делікатні гілки смерек-ялин схиляються вниз, як на березах, і коливаються, неначе ниточки, на котрих нанизані шишечки та зелені пучечки. В лісі тягне вогкістю. Скрізь попід камінням слизять вода й виступає джерельцями. Місцями гори слизять, неначе губка, намочена в воді: здається, якби якась сила здавила гору, з неї полилась би вода, як з мокрої губки.

От ми й на шосі. Дунаєць закручується, наче підкова, кругом Соколиці. Тут неначе одслоняється ще інша декорація: це другий бік Соколиці. Над самою водою неначе стоїть величезний храм класичної архітектури, зовсім як Ісакієвський храм в Петербурзі. Стоїть маса з чотирма углами, в котрій з граніту виступили трохи вгору, неначе рамена, а над нею стоїть величезна кругла баня з чистого гладкого білого каменю, кругом бані гірлянда з темно-зелених смерек. Зверху замість хреста стримить ніби чуб з ялин; а там далі й вище йде ціла грива довгої гори, що поросла ялинами.

Шосе ще кругліше закручується. Дунаєць обхоплює третій бік Соколиці, найефектніший. Од самого берега Дунайця піднімаються неначе три цукрові голови з каменя, чи, як тут їх звуть, "цукрові скалечки". Одна з їх зовсім одхитяється од

маси скелі й стримить, ніби голова цукру. На тому стирчаку ще десь узялись ялини; вони вросли в зазубні і стирчать голі, без гілля, неначе риштовання кругом бані. Над цими трьома шпичастими верхами високо-високо піднімається в небо найвище білий круглий верх Соколиці. З цього боку він не закритий деревом і неначе вставлений між трьома гострими верхами. Маса скель схожа на стару церкву на Україні з п'ятьма банями з гострими верхами. Глянеш вгору — шапка спадає з голови.

Дунаєць в'ється далі неначе в узькій розколині. По обидва береги стоять круті високі гори, всі оброслі мохом. Картини змінюються за кожним закрутом бистої річки; ідеш неначе між двома темно-зеленими стінами, що вирізуються на небі зеленими визубнями. Якось тісно в цій долині. Вода шумить. В далечі по Дунайці стоїть сизий туман. Там далеко без кінця видно дві зелені стіни. По цьому шосе скрізь поставлені лавочки. Тут одпочивають туристи. Ноги болять і щемлять, а краса гір тягне тебе все далі й далі. От і шосе скінчилось: відкрилася узенька зелена прогалина. Тут пристань для човнів. Словаки везуть туристів на човнах назад сливе до самої Щавниці.

Ці човни допотопної конструкції тут звуть мадярськими, але достоту такими човнами і теперчки плавають тунгуси коло Іркутська на Ангари. Цей човен — чисте корито, з якого годують в нас свині, тільки з одного боку загострене і трохи закопирчилось вгору. Човен з колодки, довгий на аршинів сім-вісім. Один човен на бистрих хвилях перекидається, і для того зв'язують докупі два або три човни, перекладають дощечки впоперек їх для сидіння і без весел пускають їх по воді, тільки правують ними, обпираючись об мілке дно довгими дрючками. Ці два човни-близнята дуже схожі на пару довгелецьких калощ, зв'язаних докупі.

Три словаки сіли на човни. Два обпирались об дно палицями, третій трубив у мідну трубу, закликаючи по дорозі пасажирів. Я сів на дощечку. Бистра вода вхопила човни й понесла їх стрілою. Човни летіли, як птиці. Дунаєць тече наче з гори. Чудно було дивитись, як човни, неначе вози з гори, все котяться вниз. Дно скрізь видно; воно закидане круглуватим камінням. Подекуди тільки дрючки пірнали й не доставали до дна. От на річці незначні пороги. Вода підхопила човни кинула їх униз...

Е. Жарський

ГЕОГРАФІЯ ЛЕМКІВЩИНИ

Лемківщина — це найдалше на захід висунена українська земля, що розложилася по обох боках хребта Карпат, між річками Сяну й Ужу на сході по річку Дунаєць — Попрад на заході. Довгим клином вбилася Лемківщина між польську та словацьку територію; вістря цього клину находимо в найдалше на захід висуненій українській оселі — Остурні, положеній у підніжжях Татр. Цей приблизно 140 км довгий та ок. 25-50 км широкий лемківський край постійно був під натиском з півночі поляків, а з півдня словаків. Ці два сусіди докладали усіх зусиль на те, щоб ополячити чи пословачити наших завзятих лемків. З трудом це їм приходилося, аж поки поляки насильно не виселили по другій світовій війні з території Лемківщини, положеної по північному боці Карпат, всіх лемків, так, що нині залишилися на своїх прастарих землях тільки лемки, що живуть на південному боці Карпат, на Пряшівщині.

Та хоч поляки усунули з прастарих лемківських земель живих людей — то проте не могли усунути в цілості тих витворів лемківського духа чи творів лемківських рук, що залишилися по виселених лемках. Саме ці прекрасні стилеві витвори можуть вказати нам місця, де жили колись лемки, де вони перебували, хоч сьогодні їх там і не знайдете. Поляки намагаються змінити і старі назви різних місцевостей, щоб ні сліду не залишилося з того, що в них колись жили українські лемки (доплив Дунайця — Грайцарек, звали колись "Руським", тепер цю назву усунули, село "Береги" перезвали "Бжегі" і т. д.).

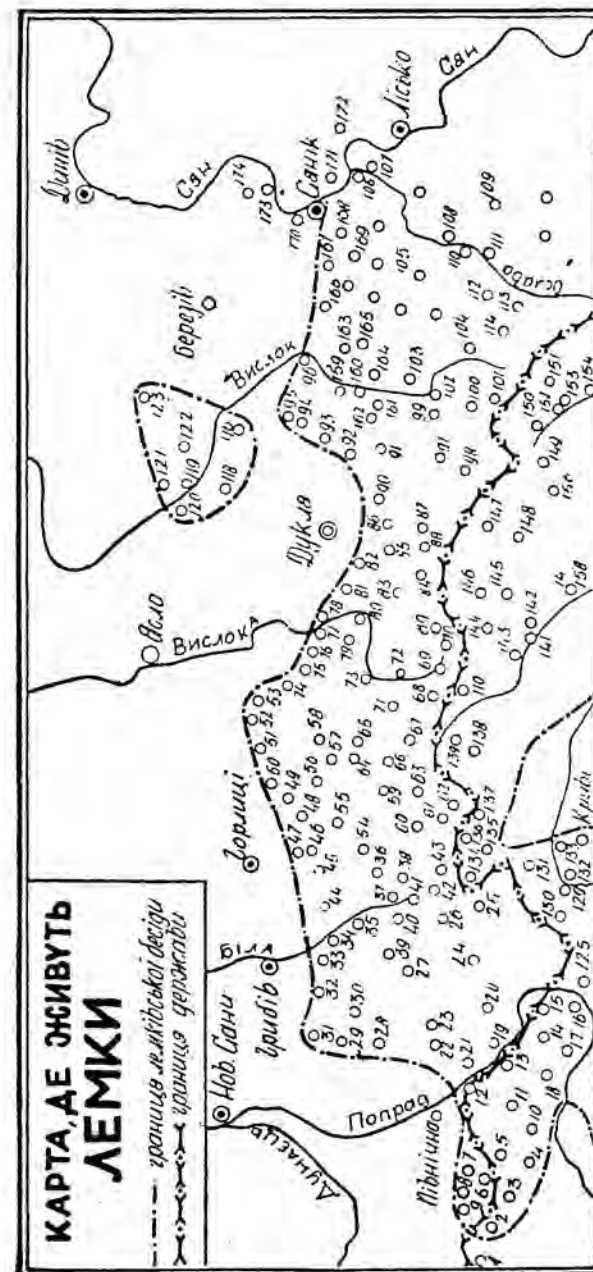
Які ж границі цієї лемківської землі?

Те, що найбільш характеризує Лемківщину, це її мовні особливості, це "лемківський говір", регіональний діалект української мови. Український мовознавець, Йосип Шемлей, в одній з своїх праць (1934 р.) про лемківський говір подав такі місцевості, що визначали межі лемківського говору (наводжу за Ю. Тарновичем, з його заввагами):

“По́за найда́льше висуне́ною на захі́д Осту́рнею, о́кружено́ю села́ми з польськи́м насе́ленням, су́цільний о́бшар зе́мель, засе́лений лемка́ми за́чинається від (рі́ки) Ду́найця. Чо́тири села́: Шля́хтова, Яві́рки, Чо́рна Во́да й Бі́ла Во́да полу́чені з лемкі́вськими села́ми на сло́вацьких зе́млях. Від Же́гестова́ і Зу́брика ве́де лі́нія на півні́ч, мина́ючи польську́ Пивни́чну, че́рез Ма́лу Ві́рхомлю́ (Верховню́ пр. авт.). Ве́лику (Верховню́ пр. авт.) Ві́рхомлю́, Росто́ку, Лабо́ву, до Ру́ської Коро́левої; відси́ ве́де че́рез Бо́гушу, Бі́нчарова́, Фльо́ринку, Ва́фку, мина́є польську́ Ропу́, до Шкля́рок і Шимба́рка (польське се́ло, з виня́тком одної́ заку́тини “Над Ї́здом” і присі́лка “До́лини”); пере́ходить до Ве́ликої Ма́щини і до Ма́лої Ма́щини, Розді́лля, Бо́днарки, до Це́клинської Во́лі, (у Це́клині́ число́ украї́нців ма́ле), до Кло́пінниці́ та Пере́гримки. Побі́ч Жми́городу́ лі́нія ве́де да́льше че́рез села́: Бе́резова́, Ска́льник, Ку́ти, Ми́сцова́, Ги́рова, Терста́на, Ри́манівська́ Зава́дка, (Во́лоський) і По́льський Коро́лик, Ба́лутя́нка, Ві́лька, Коро́лівський і Шля́хецький Во́роблики, вкінці́ че́рез ча́стинно́ украї́нський Ла́динь до Бо́ська. Від (рі́ки) Ви́слока́ побі́ч Бо́ська — да́льша півні́чна лі́нія Лемкі́вщини ве́де, збли́жаючися до ко́ліна Ся́ну ко́ло Во́лоської́ та Сі́льної Ти́ряви в Ся́ніччині́; відси́ верта́є на півде́нь рі́чкою О́славою́ (де́що на схі́д) че́рез села́: Ста́ре Загі́р'я, Ве́ликопо́ле, Ку́ляшне́, Ту́ринське́ до Лу́пківського про́си́му. Да́льшою гра́ницею Лемкі́вщини на схі́ді (на Зака́рпаттю́ пр. авт.) є́ рі́ка Ви́рава, лі́вий до́плив Лабо́рця (се́ло Збі́йне ви́казує ста́лий наго́лос, побі́ч дея́ких слів з ру́хомим, або “пе́рехідним” наго́лосом). Усі́ місцевос́ті на захі́д від Ви́рави, зокре́ма від Лабо́рця з украї́нським насе́ленням у́ бувши́х зе́плинські́м, ша́риські́м і спі́шські́м ко́мітатах (а́дміністра́ційна оди́ниця на У́горщині́, з власно́ю у́правою, відпо́відає да́вній ро́сійській гу́бернії́) нале́жить до Лемкі́вщини і та́мошнє насе́лення зве́ себе́ лема́ками (лемка́ми)”.

Географічний список деяких лемківських місцевостей

1. Остурня.	7. Чорна Вода.
2. Великий Липник.	8. Явірки.
3. Фільварки.	9. Шляхтова.
4. Камінка.	10. Орябина.
5. Літманова.	11. Крампах.
6. Біла Вода.	12. Мнишок.

13. Сулин.	54. Усте Руське.	95. Королівський і Шляхотський Вороблик.	133. Кружлів.
14. Старуня.	55. Новиця.	96. Босько.	134. Фричка.
15. Легнава.	56. Маластів.	97. Яслиська.	135. Петрова.
16. Орлів.	57. Пантна.	98. Липовець.	136. Цеголка.
17. Уяк.	58. Бортне.	99. Суровичні Поляни.	137. Вижні і Нижні Товарожці.
18. Матисова.	59. Смерековець.		138. Комлоша.
19. Жегестів.	60. Ганьчова.	100. Вижня Воля.	139. Бохерів.
20. Злоцьке.	61. Висова.	101. Яселко.	140. Варадка.
21. Жубрик.	62. Бліхнарка.	102. Суровиця.	141. Нижний Орлик.
22. Велика Верховня.	63. Нижній і Вижний Регетів.	103. Дарів.	142. Вижний Орлик.
23. Мала Верховня.	64. Вірхне.	104. Великий Вислік.	143. Миросів.
24. Криниця.	65. Баниця.	105. Карликів.	144. Кешківці.
25. Тилич.	66. Гладичів.	106. Старе Загіря.	145. Кружлівка.
26. Нижня і Вижня Мохначка.	67. Крива.	107. Великополе.	146. Вапенник.
27. Нова Весь.	68. Радочина.	108. Куляшне.	147. Бодружал.
28. Ростока.	69. Граб.	109. Кальниця.	148. Крайнянська Чорна.
29. Матиева.	70. Ожинна.	110. Щавне.	149. Доречне.
30. Лабова.	71. Воловець.	111. Туринське.	150. Чертіжне.
31. Руська Королева.	72. Ростайне.	112. Явірник.	151. Калинів.
32. Богуща.	73. Святкова.	113. Команьча.	152. Габура.
33. Бінчарова.	74. Клопінниця.	114. Чистогорб.	153. Борів.
34. Фльоринка.	75. Перегримка.	115. Лупків.	154. Межилаборці.
35. Нижні і Вижні Брунари.	76. Березова.	116. Чорноріки.	155. Чабини.
36. Чорна.	77. Скальник.	117. Красна.	156. Пстрина.
37. Снітниця.	78. Кути.	118. Бартківська Воля.	157. Збійне.
38. Чертіжне.	79. Дошниця.	119. Ріпник.	158. Свиндик.
39. Бересть.	80. Крамна.	120. Петрушева Воля.	159. Синів.
40. Чирна.	81. Мисцова.	121. Опарівка.	160. Рудавка Риман.
41. Баниця.	82. Гирова.	122. Боднарівка.	161. Гарнавка.
42. Ізби.	83. Поляни.	123. Гвіздянка.	162. Вислочок.
43. Білична.	84. Вільховець.	124. Яківяни.	163. Одрехова.
44. Вафка.	85. Мшана.	125. Черче.	164. Пулави.
45. Лосе.	86. Терстяна.	126. Ястряб.	165. Сенькова Воля.
46. Білянка.	87. Тилява.	127. Київ.	166. Заршин.
47. Шимбарк.	88. Смеречне.	128. Лівів.	167. Новосільці-Гнев.
48. Рихвальд.	89. Тихання.	129. Гольцьова.	168. Дубрівка.
49. Руська Ропиця.	90. Риманівська Завадка.	130. Знаків.	169. Чертеж.
50. Велика і Мала Мацина.	91. Волоський Королик.	131. Курів.	170. Трепча.
51. Розділля.	92. Балутянка.	132. Луків.	171. Вільхівці.
52. Бондарка.	93. Вілька.		
53. Цеклинська Воля.	94. Ладин.		

172. Волоська Тирява.
173. Улюч н. Сяном.

174. Шляхотська Добра.
175. Іздебки.

Знов же ж інший український мовознавець, проф. д-р І. Зілинський переводив межі лемківського й бойківського говорів по ріці Сян між Сяноком і Солиною до впаду річки Солинки до Сяну, опісля річкою Солинкою до хребтів Карпат, а по їх південному боці по річці Ціровій, лівій притоці Ляборця. У праці з 1914 р. (Проба упорядкування українських говорів) цю межу обох говорів переводив по річці Ославі на півночі та Ляборці на півдні.

Інші дослідники визначували ці східні межі лемківського говору дещо інакше. Польський мовознавець З. Стібер проводив цю межу по селах Вислік Вишний — Буківсько — Збоїська — Новосільці по північному боці, та річкою Ляборець між селами Межиляборець і Грабовець на південному. Знов же ж проф. д-р А. Княжинський визначував границю Лемківщини на річках Ляборець — Ослава, а відтак правобіч від Сяну по оселі Волоська і Сільська Тирява; Й. Фальковський і В. Пашницький визначували цю границю по лінії: Новосільці — Сянік — р. Сян до села Солина, звідси лівобіч Солинки коло села Довжиць на схід до Волосатого до хребтів Карпат (дальших меж, положених на півдні, не досліджували); Г. Наконечна й Я. Рудницький подають східню межу від Сянока уздовж Сяну, Солинкою і Цірокою.

Заслужений дослідник лемківської землі, Юліан Тарнович, у своїй "Ілюстрованій історії Лемківщини" з 1936 р. бере до уваги різні прояви лемківського духа, мови, традиції, що їх можна прослідити в терені й доводить границі Лемківщини на південному сході по волосадський Бескид, а даліше проводить граничну лінію уздовж річки Волосадки — "на північ по біч Середнього Села", даліше ця лінія "займає містечко Угерці та Лісько", скручує дещо відтак на північний захід коло села Волоської Тиряви, Доброї та Улюча. Потім веде просто на північ до містечка Динова, села Явірника, де заломлюється під острим кутом здовж Каньчуги, Маркової, Ланьцуга, Туриня — по рясівський залізничий шлях, з Рясівщини йде через Пстругову, Фриштак, Осібницю, Біч, Луненин, Могилюку. Здовж скальського узгір'я сходить на село Вільшанку, через Новий Санч до Старого Санча. Відтак — веде ломаною лінією на Коростенко, залишає по правому боці чужі тепер для нас села.

Від Коростенка займає простою межею гору Рабштин, села Північну, Жубрик, веде здовж гори Скалки, через Мущину, гори Вапенні на Зимний Шпиль, гори Високе Берестя. Скручує мережковато коло села Мущинки, Тилича, Полянки, Біличну, на Гострий Верх, Бліхнарьську Високу, попри оселі Регетів, Конечну, Радоцину, з верхом Тисове, селом Тихання. З гори Явористі пнеться на Студений Верх. Забирає дуклянські гори, села: Зиндранову, Черемху, Яселко з річкою Яселкою. Губиться в мощанецьких лісах, веде кордонними верхами через вислічанські узгір'я — на південний схід аж по річку Солинку, через верхи Кізлатої гори та Вяселя. Сходить вкінці здовж річки Річиці до Волосадки — велосадського узгір'я". Про межі Лемківщини по південному узбіччі Карпат — Ю. Тарнович згадує загально, що "по полудневій стороні Карпат тягнеться Лемківщина зі сходу від ріки Уж з Уличкою, Ляборець з Цірокою, над долищиною Ондавою, Тарчею на полудне, по джерела Попраду на заході".

Наведені тут границі охоплюють терени, що виходять далеко на північ від твердого ядра Лемківщини (проф. д-р В. Кубійович вважає неправильним вчисляти Динівщину до Лемківщини, гл. Енцикл. Українозн., ст. 1275), але вже перед насильним вивезенням лемків у 1947 р. північна границя їхнього поселення пересунулася під карпатські узбіччя і — як це стверджує проф. М. Андрусак — ішла від містечка Динова при закруті Сяну в західному напрямі через Лубну, Глідно, Іздебки, Присітницю, Гумніська біля Березова, Гірки, Ячмир, Босько, Синів, Глибоке біля Романова, Волтушову, Дошно, Вільку, Балутянку, Завадку Романівську, Терстяну, Гирову, Мисцову, Кути, Самокляски, Перегримку, Клопінницю, Волю Цеклинську, Боднарку, Розділля, Велику і Малу Мацину, Ропицю Руську, Рихвалд, Білянку, Лосе, Вафку, Більцареву, Богущу, Королеву Руську, Рибень, Чачів, Барновець, Велику Верхомлю до Зубрика при словацькій границі, що творила українську етнографічну межу лівобіч річки Попраду до сіл: Біла Вода, Чорна Вода, Явірки і Шляхова в Новоторзькому повіті. На південь від Шляхови Великий Липник є пограничним українським селом по словацькому боці при суцільній українській національній території, від якої оподалік на захід під Татрами лежить недалеко польської границі українське село Остурня окружене словацькими і гуральськими оселями.

На межі суцільної української національної території по словацькому боці лежать: Великий Липник, Фольварк, Кам'янка, Орябина (Ярембина), Матишова, Уяк, Плавець, Шамброн, Якубяни, Годермарк і Ториски, але між територію з перевагою українського населення входить клин — округа Старої Любовні над середнім Попрадом з мішаним українсько-словацьким населенням, якої граничну лінію творять такі оселі: Гнязда, Форгаси, Нижні Ружбахи, Топорець, Подолінець, Ломничка, Юрське і Майорка біля Годермарку. В області горішньої Ториси є український мовний півострів, якого межівними оселями є Ториски, Нижчі Репаші і Ольшавиця. Маленьке греко-католицьке сільце на південь від Ольшавиці є зісловачене; оселі: Брутівці, Павляни, Вишні, Репаші і Завада мають українське населення в меншості. Далі на південь, правобіч ріки Гернада є українські оселі на захід від Гельниці Гельцманівці, Словінки, Порач і Завадка, в меншості: Закарівці, Гута, Праківці, Котербахи і Вондришель; на схід від Гельниці є українське село Койшів. У південно-західному напрямі, цілком відокремлені від української національної території лежать українські села Угорна і Пача на межі колишніх комітатів Спишу і Гемеру при джерелах річки Слани на південний захід від міста Смольника. На захід від Кошиць є українське село Гачава; на південь від Кошиць є українське населення в меншості, Соколяни, Гинів, Белжа, Сена, Негнець і Миглець. Східня гранична українська оселя над горішньою Торисою є Шпельбах, на північ від Брутівців. Біля села Баєровець сходиться ця українська мовна область з південною Лемківщиною.

На схід від Баєрівця є такі межівні оселі суто лемківської мовної області: Пусте Поле при залізничній лінії Новий Санч — Пряшів, Київ, Лучина, Яков'яни і Шома на північ від Сабинова. Але мішана українсько-словацька смуга простягається лівобіч рік Ториси і селом Дачевок, також правобережжя цієї ріки. Крім Дачева мешкають лемки ще в таких оселях: Кривяни, Камениця, Лучка, Червениці, Нова Весь, Сабинів і Якубов'яни. На захід від Сабинова лежать українські оселі Ренчишів і Лачнів. На схід від Сабинова можна повести дві українсько-словацькі мовні граничні лінії: одна обмежує лемківський материк, в якого однаке середині подібуються мішані українсько-словацькі мовні острови; друга гранична лінія відмежовує мішану українсько-словацьку межу.

Суцільна територія Лемківщини охоплює простори положені обабіч карпатських верхів переважно Низького Бескиду (Лемківського), західню частину Бойківського Бескиду та східні крайні частини Західного Бескиду. На північ чи на південь від карпатського хребта — межа Лемківщини зустрічалася з напором поляків від півночі й словаків з півдня, що заселяють низьке підгір'я. Північну межу Лемківщини з поляками визначають і перші хребти, які відмежовували чисто українську територію від низького підгір'я, заселеного поляками. У Сяніцькій кітловині ця межа є відкрита й тому північна Сяніччина творить вже мішану українсько-польську смугу.

Зовсім інакше уложила межа на півдні, де словаки втискаються глибоко в українську територію; південна межа має тому й багато півостровів та островів. Словаки втиснулися глибоко на північ широкими долинами таких правобічних приток Тиси як: Ториса, Топля, Ондава й ін.

Територія, яку займає Лемківщина, охоплює ок. 6.500 квадрат. кілометр.; на цій території жило прибіл. 270 тисяч українців (1939 р.) з чого на галицьку Лемківщину припадає біл. 3.500 квадрат. кілометр. з ок. 160.000 українців, які жили в біл. 300 селах; на Закарпатську суцільну Лемківщину, що займає більшість Пряшівщини, припадає біл. 3.000 квадрат. кілометр. і 150.000 мешканців.

Пересічна густота населення на галицькій Лемківщині доволі висока й хитається в різних частинах від 20 до 65 осіб на 1 квадрат. кілометр., а в Сяніцькій кітловині доходить до 110 на 1 квадрат. кілометр.

На Лемківщині переважають оселі сільського типу; хліборобство і випас овець було основою занять населення. Заняття у лісовому господарстві чи млинарстві — не могли дати повного забезпечення численному населенню. Подібно і халупничий промисел.

На Лемківщині містом є лиш Сянік (в останніх роках мав ок. 25.000 мешк.) і Пряшів (40.00 мешк.) решта осель, це переважно містечка. Міське населення творило 15% всього населення. Українці становили (без півн. Сяніччини) 82% населення, а в самому ж Сяноці тільки 8%, в якому переважали поляки й жида. Слід згадати, що в таких містечках, як Мущина чи Криниця відсоток поляків доходив 15%, а жидів 5% (переважно урядники чи промисловці).

частинах тогочасного моря, де перемішувалися північні, бо-реальні струми з теплими водами тодішнього моря, що зали-вали великі простори України.

Коли опісля море почало висихати — тоді дно висуше-них просторів виповнюється піскуватими осадами; у висиха-ючих заглибинах випаровуючі води залишають сіль.

Оковані льодом і морозом

Та десь так приблизно тому один мільйон літ, охоло-джується клімат і на північній півкулі збільшуються снігові опади, витворюється великанський льодовик, який під впли-вом свого тягару починає поволі пересуватися з півночі, з око-лиць Скандинавії й Фінляндії на південь на Україну, в тому й на Лемківщину. Перед собою льодовик посував масу каменюк, що їх наносив з півночі, як також напивав на північні твари-ни чи рослини, що з посуванням льодовика посунулися й на наші землі.

Льодовик напивав на наші землі декілька разів, але до самих Карпат не доходив. Проте наслідки такого насунення були дуже знаменні для нашої країни. Теплий клімат уступив холодному, в парі з тим усі теплолюбні рослини та тварини вигинули чи вимандрували на південь, а на їх місце насунули з півночі різні рослини та тварини північних околиць. До нових арктичних умов добре примінився покритий густою шерстю мамут чи волохаті носороги, на яких полювали живучі тоді людські істоти.

Рівночасно льодовик, що станув дещо на північ від Кар-пат став природною запорою для тих усіх вод, що спливали з Карпат на північ. Тимто й усі ріки зустрівши льодовикову запору спливали у східньому напрямі до Чорного моря. Тоді то між Карпатами та Підгір'ям постала широка долина, якою спливали води Дунайця; залишки цієї долини це обниження Горлицько - Сянницької котловини.

Потепління

Згодом — клімат потеплішав, льоди почали танути й чоло льодовика почало пересуватися на північ, потягаючи за собою й води, які на ньому спиралися. Коло Завихоста льо-довик виорює собі великий рів і тудою відпливають всі води з Лемківщини на північ. В наслідок такого відпливу Дністер тратить цю масу вод, які до цього часу спливали до нього.

Пересування спадку вод на північ у щораз то нижчі око-лиці викликає збільшену ерозію (вимивання) й осушення го-рішньої частини сточища. Дотеперішній тундровий краєвид уступає степовому краєвидові. Збільшується ерозія, осідає лес, тобто осідають дрібосенькі частини поверхневої глини, які по-ривав вітер, що віяв від льодовика в напрямі тепліших околиць на півдні, де ці дрібонькі частини осідали на підвищених те-ренах. На жаль, на Лемківщині мало осадилось цього лесу, але там, де він осадився — постали найкращі ґрунти. Зате піски, що залишилися як польодовикові сліди є матеріалом для різних будівельних робіт.

Рівночасно з відступом льодовика і потеплінням клімату відступають на північ і ці всі холодолюбні пришельці, як ро-слини так і тварини. Лише деякі з них задержалися по сьо-годні на вищих теренах, як напр. у Татрах. На їх місце почи-нають приходити й заселювати пусті простори види з заходу, півдня чи сходу. Ця мандрівка різних видів відбувається і в наші часи, а найнижча частина Лемківських Карпат є найкра-щим тереном для переходу різних видів чи з півдня на північ чи навпаки. З другого боку — ми є свідками й того всього, що формує поверхню землі й що викликає постійно триваюча й діюча ерозія.

Витворене в таких процесах лемківське підгір'я має — з геологічного боку — флішові уклади зложені у своїй основі з серії осадових скал, на зміну уложених шарів лупків та пісків-ців. Молодші шари лежать на старших верствах. На самій по-верхні землі виступають найновіші т. зв. четвертинні породи у виді своєрідних глин та скельних наносів. По долинах заля-гають осади пісків та ріння. На порозі Підгір'я виступають гіп-си та вапняки.

Лемківський Бескид

Уложені у виді великого луку гори Карпати тягнуться на довжині понад 800 миль (понад 1.300 кілометрів) від Дунаю в околицях Братислави (у Чехословаччині) до Залізних Воріт (також на Дунаю) в Румунії. У своїй північно-західній частині Карпати досягають менш більш 150 миль ширини (ок. 250 км), в середній частині вони звужуються до ок. 60 миль (ок. 100 км), щоб у південно-східній частині — на території Румунії — знова розширитися до понад 200 миль (ок. 350 км). І саме

в цій найвужчій частині розложилася Лемківщина. Тут Карпати не тільки найвужчі; вони тут і найнижчі. Бо коли на захід від Лемківщини у словацьких Високих Татрах вистрілив в гору найвищий карпатський шпиль Герлах на 2655 м (понад 8.700 стіп), а далеко на схід від Лемківщини пишається в Чорногорі найвищий шпиль Українських Карпат — Говерля на 2.058 м. (ок. 6.200 стіп) — то висота гір Лемківщини тільки в кількох місцях має шпиль гір вищі понад 1.000 м (3.000 стіп), а так в загальному вони нижчі. Невже ж можна дивуватися, що цю частину Карпат назвали "Низький Бескид"? А що тут живуть лемки — то й цю частину Карпат звуть також "Лемківський Бескид".

В головному гірському хребті Лемківський Бескид розложився між двома перевалами: на заході Тилицьким (683 м) і на сході Лупківським (640 м). Разом з Дуклянським перевалом (500 м), а з інших: Бескидок 559 м, Бескид 635 м — є вони дуже зручні для переходу з півночі на південь; не дивно, що тут із давніх часів розложилися торговельні шляхи, з яких Дуклянський перевал згадують у різних старих літописах.

Лемківські гори найлагідніші з Українських Карпат; характеризуються вони довгими хребтами зі сплосненими верховинами й купулястими шпилями, де-не-де покриті лісами. Між ланцюгами гір в'ються крутими стрічками річки та численні потічки. Ця лагідність вершків нагадує своїм краєвидом підгір'я.

В районі Лемківського Бескиду відрізняють декілька менших гірських одиниць, як напр. на заході Тилицьке низькогір'я на схід від Криниці, Ганьчівські гори — розложені між долинами рік Білої й Ропи (найвищий вершок досягає 997 м (ок. 3.000 стіп), Магурський пояс — між рікою Білою та Вислокою з найбільш тут могутніми гірськими масивами Мала-стівської Магури (814 м) та Вонтківської (846 м.); між Вислокою і Вислоком красуються Дуклянські гори, з кількома окремими гірськими поясами з вершками ок. 700 м над рівнем моря (Цергова 716 м, Студений Верх 706 м). Далше на схід розложилось пасмо Буковиці (між долинами Вислоки та Ославиці). За тим пасмом простягнулися вже дещо вищі шпиль Високого або Бойківського Бескиду.

Також і гори, розложені на захід від Тилицького перевалу дещо вищі, тут пишаються понад 1000 м. вершки Криницького Бескиду, який є вже частиною Західних Карпат. Красно-

тою втішаються гори тих околиць, де лежать села Шляхова, Явірки, Біла й Чорна Води. Їх і виділяють назвою "Малі Пеніни". Цей масив відзначається значним нахиланням узбіч та доволі великою зглядною висотою, коли то верхи вистрілюють вгору до 500 м понад плесо рвучких потоків. Південні схили тут стрімкіші, зате північні є порозтинані долинами ширшими у горі вужчими долом. Чим далше на схід цей стрімкий характер верхів затрачується, й гори прибирають форму гір Низьких Бескидів. Найвищий шпиль Висока доходить 1052 м висоти.

По південному боці хребта, між ріками Ляборцем і Топлею, Низький Бескид переходить в Ондавську Верховину, невисоку (400 - 500 м висоти), порізану рвучкими річками.

На півночі гори сходять у Горлицько-Сяніцьку котловину, за якою підноситься дещо вище Підгір'я.

Горлицько-Сяніцька китловина (або як її звуть поляки: Підкарпатська, Ясельсько-Саніцькі та Горлицько-Сяніцькі Доли) творить смугу довжиною бл. 90 км від Горлиць до Сянока, шириною на 8 до 12 км. Цей район творить западину кількох великих підкарпатських китловин розтягнених між Підгір'ям а Бескидом. Само обниження має характер злегка похвильованої рівнини, де можна вирізнити глибші западини кількох китловин повідділюваних одна від одної смугами невисоких горбовин, вкривих частинно лесовидними породами, як напр.: китловина Ясельська з висотами 240 м — 270 м, китловина Синявсько-Риманівська вис. 320 м — 350 м, Ганьчовицька 280 - 300 м, Сяніцька 290 м — 300 м, і ін. Південна частина цього району межує з горами Бескиду й має характер вищих горбовин, що досягають висоти 400 м — 500 м та поступенно переходять у бескидські верхи.

Горлицько - Сяніцьку китловину перетинають річки Ропна, Вислока, Вислок і Сян. Уздовж цієї китловини розложилось багато залюднених осель; 120-200 мешканців на 1 квадрат. кілометр, чому сприяло й корисні природні умовини, нафто- й газонасні поклади, а в парі з тим добування нафти й газу. Не менш важливе є й положення на перехресті поздовжнього внутрішньокарпатського і поперечних шляхів.

Від півночі китловину опоясує підгір'я у виді лагідної горбовини. Понад широкими долинами підносяться на 150 - 200 м широкі хребти, дуже виліснені, але деякі частини цього підгір'я, як напр. Чорноріцький хребет (592 м.) на північ від Ко-

росна чи частина Перемиського підгір'я обабіч середнього Сяну мають дуже гірський характер. Положений на північний схід від Сянока масив творить заліснений пояс гір з такими верхами як Копач (536 м), Солоний (671 м), Прислоп (651 м).

Підгір'я є покрите управними полями й луками, між якими розложились невеличкими плямами невеликі ліси. Тільки вищі піднесення з південного боку є покриті лісами. Між холмами в'ються мальовничі долини рік та численних потічків. Особливо гарна долина ріки Сян.

Ґрунти

На Лемківщині переважають гірські ґрунти, що вкривають верхи і схили гір, чи підгір'я. Матірними породами є глинясті, суглинясті та супіскові породи. Є вони продуктом вивітрювання місцевих порід, в першій мірі карпатського пісковика. Річкові долини устелені камінцями з пісковими відкладами, вкритими часто мулом, нанесеним водою. Де-не-де на підгір'ї виступають попільнякові ґрунти, витворені з лесу, і там вони доволі урожайні. На схилах гір розвинулися попільнякові ґрунти й попільняково глинясті, а в долинах зустрічаються глинясті осади. По південному боці зустрічаються в більшості попільнякові, суглинясті та супіскові ґрунти і тільки в найдальше на південь висунених островах виступають чорноземи; це й найбільш урожайні простори. Але їх на Лемківщині обмаль; інші згадані ґрунти — це вбогі ґрунти, не дуже урожайні, на яких можна було сіяти ненадто вибагливі до ґрунту збіжжя.

Мінеральні багатства

Одне з важливіших багатств Лемківщини — це **нафтова ропа**, джерела якої обмежені до Підкарпаття. Нафтоносні поля залягають тут поясом довжини ок. 160 км від Горлиць по Устрики Долішні й ширини від 15 до 40 км. Неглибокі поклади ропи в цьому районі дуже експлуатовані та є на вицерпанні, хоч видобування не перевищує 200.000 тонн річно. Головним тереном нафтових піль є терен між Яслом і Коросном, Сяноком і Римановом, Загір'ям і Ропянкою; багато шибів мають околиці Горлиць. Ропу помпують з глибини 200 до 950 м. Побіч нафтової ропи виступає й земний газ.

Саме на південь від Коросна, в селі Бібрка, почали перше в світі копати нафтові шибви у 1854 р. (перші копальні ро-

пи в Америці постали щойно 1859 р.). В тих околицях здавна були відомі нафтові джерела, й місцеве населення нафтовою ропою смарувало чоботи.

Сподіюється відкрити нові зложжя ропи і в тій цілі роблять свердління в різних околицях Лемківщини.

Гіпси, різні пісковики чи вапняні скали — є багатим засобом для будівельного промислу. Більші каменоломи зустрічаються в Команьчі, Лосю, Липовиці. Коло Березова виступають поклади крем'яних діатомітів, цінної сировини для хемічного промислу. На півночі від основного ядра Лемківських земель, коло Каньчуги виступають великі поклади гіпсу.

Твердіші пісковики, що виступають в околицях Горлиць (Бортне, Прегонина), Ясла чи Риманова, служили для виробу великих млинських каменів.

Де-не-де виступають **керамічні глинки**, з яких виліплюють різнородну посуду, чи штукатурки. Невеликі поклади бурого вугілля виступають в ясельському районі.

В багатьох місцевостях були раніше експлуатовані **солянки**, як напр. Тирява Сільна. Славиться Лемківщина своїми **мінеральними водами**, а такий курорт як **Криниця** — відомий у світі своїми лікувальними джерелами. Криниця має також газові купелі та боровинові; багато інших місцевостей Лемківщини мають різнородні мінеральні джерела більш чи менш експлуатовані.

Варто згадати, що в минулому були спроби розшуків шляхотних металів в околицях гір Шляхтової, у 1730-их роках. Копальняні роботи вели спершу місцевими силами, але згодом спроваджено гірників з Саксонії й Мадярщини. Для перерібки руди збудували навіть у Шляхтовій великі рудні печі; витоплювання руди почалось у 1739 р., але без успіху. Задержалась тільки копальня низькопроцентової руди срібла з домішкою олова й сірки, яка (копальня) є своєрідною атракцією для туристів.

Клімат

На клімат кожної країни впливає багато різнородних чинників, як: віддалення від моря, рівника, висоти над poziomом моря, цілої конфігурації терену, укладу долин тощо.

Барометричні низи, що переміщуються над Середушкою Європою приносять на Лемківщину маси морського повітря, що викликає перевагу західних вітрів, з відхиленням — залеж-

Води

но від пори року — на північ чи південь. Але буває і так, що приходять маси континентального повітря, які дають осінню “бабине літо”, а зимою безхмарну погоду, з кріпким морозом без великих вітрів зате з явищами інверсії температури, коли на верхах гір буває дещо тепліше як на долах. В долинах і кітловинах часто залягає мряка, яка доходить і до 400 м. Є й різниці між південними й північними узбіччями.

Південні закарпатські узбіччя, гірські верхи й прилягаючи до них кітловини та Підгір'я — ось ці три окремі частини, в яких можна відрізнити деякі малі кліматичні різниці.

Клімат галицького Підгір'я має переходовий характер між низинним на півночі й гірським на півдні. Середня річна температура дня числить тут 7° Ц; середня температура дня впродовж літа числить ок. 18° Ц, зимою від -3 до -5° Ц. Мороз виступає тут впродовж 40-50 днів у році, приморозки 100-150 днів. Середня опадів в західній частині становить 700-750 мм, у східній частині 750-800 мм. Сніжний покрив залягає 60 до 80 днів, товщиною від 60 до 80 мм. Літо тут коротке, зима гостра.

В горах також можна виділити кліматичні різниці в західній частині Лемківщини і східній. В західній частині пересічна температура дня впродовж року досягає 6° Ц, температура дня впродовж літа 17° Ц, впродовж зими -5° Ц. У східній частині температури дня дещо нижчі, пересічна року досягає 5° Ц, впродовж літа 16° Ц, зимою -6° Ц. Нижчі температури тривають пересічно 70-75 днів (у вищих партіях сусіднього Бойківського Бескиду навіть до 100 днів. Середня опадів доволі висока й тут доходить до 120 мм). Найбільше випадає дощів літом, менше зимою. Сніговий покрив триває від 90 до 150 днів на заході до 150-200 днів на сході.

Пересічний стан інсоляції впродовж дня є 3,5 до 4,5 год. денно, а на сході й 5 годин. Зимою інсоляція коротша, пересічно 1 год. денно. Вітри звичайно слабкі, але в горах доходять до 20 м/сек., при чому переважають тут південні вітри.

В долинах і гірських кітловинах можна проте запримітити значні відхилення, викликані місцевими умовами.

Південні узбіччя Карпат і прилягаючи до них терени — є дещо тепліші. Тут пересічна температура року дещо вища; карпатські верхи охороняють південні узбіччя від зимних вітрів із півночі, а це досить для деякого потепління південних околиць.

Річки Лемківщини, що випливають з Карпат, приналежні до двох сточищ: Балтійського й Чорноморського. До Балтійського сточища належать річки північної частини, до Чорноморського річки південних узбіч Карпат. Карпатський хребет творить тут європейський вододіл, що розділює води Чорного моря й Балтійського моря.

Річки, що випливають з північних узбіч вливаються до Висли, як напр.: Попрад, Вислока чи Сян з Вислоком. Затє ці річки, що випливають з південних узбіч вливаються у Тису, що відводнює Карпати на довгому просторі закарпатської території України. Найбільша річка Сян знаходиться на окраях Лемківщини і вже далеко поза територією самої Лемківщини приймає річку Вислок, який творить коло Боська особливий яр, що на довжині кільканадцяти кілометрів в гору річки протискається вузьенько крізь т. зв. “риманівське узгір'я”.

З гір випливає по північному боці низка річок: Мушинка, Криничанка, Біла, Ропи, Ослава, Яселка, Гочівка, Солинка й ін., що вливаються у Попрад, Вислоку чи Сян. По південному боці випливають Ториса, Топля, Ондава, Ляборець й ін., що вливаються у Тису.

Річки мають гірський характер, вони плиткі з великим спадом, несплавні. Велика кількість вод з численних потічків та струмків, що літніми місяцями назбируються в горах чи підгір'ю викликають повені, які мають деколи дуже катастрофальний характер.

Закарпатську Лемківщину з галицькою лучить річка Попрад. Її біг — дуже особливий й цікавий. Джерела Попраду знаходяться в Татрах, на висоті ок. 1950 м. Спершу пливе вона з півночі на південь, але опісля змінє напрям бігу й пливе на схід та північний схід, через Спиш в напрямі карпатських верхів і зробивши великий круг між околицями Лелюхова і Мушиною пливе даліше на північ! Вчені по різному вивчають такий чудернацький біг річки; одні вивчають це явище тим, що один з потічків положених по північному боці Карпат врізувався глибоко в карпатський хребет у висліді чого захопив у своє русло і річку Попрад з південного боку. Інші вивчають це явище тим, що раніше Попрад плив на ок. 200 м вище як сьогодні, його спадок був малий, течія лінива, з численними меандрами-закрутами, а коли опісля почалися горотворчі

рухи — річка врізувалася в глиб осягаючи сьогоднішній, нижчий рівень дна.

Рослинність і тваринність

Споглядаючи на Лемківщину з лету птиці — звернули б на себе увагу головно лісовий покрив та різnorodність розміщення людських осель, які в нижчих частинах Бескидів виходять з долин на хребти, а в вищих частинах укладаються уздовж потічків чи річок або їх узбіч. Сьогодні такі розміщення перекликаються одні з одними і залежно від того, як люди господарять лісовими просторами — можемо помітити більші чи менші плати лісової зелені, чи безлісних, укультурених земель.

Раніше — вся Лемківщина була багата на непроходимі ліси з багатими засобами різnorodної тварини. Але згодом грабіжницька господарка різних експлуататорів довела до того, що ліси прорідли (їх до 18%, рілля 64%) і лише в глухих гірських просторах задержалися сліди давньої слави карпатських пущ. При тому треба підкреслити одне цікаве явище: насильне вивезення лемків з їх прадідівських осель викликало там велику пустку в наслідок чого настав процес вторинного здичавіння рослинності. Управні колись поля покрила буйна рослинність, частина їх поросла молодим лісом чи чорною вільхою. Ніким не тривожені простори вільно заростали первісною лісовою рослинністю, природа завершила до ранішнього, первісного стану. Також і тваринність витереблена раніше і доволі бідна — збільшила свій кількісний і якісний стан.

У Лемківському Підгір'ї ліси виступають переважно на хребтах гірських поясів. Це назагал мішані ліси, при чому в нижчих партіях росте дуб, граб, береза, а в вищих партіях — ялиця, смерека і бук. На всьому Підгір'ї переважають в загальному ялицево-буківі ліси. Де-не-де виступають лиш модрина чи невеличкі скупчення тису.

У Лемківському Бескиді, в горах, великі ліси простягаються в околиці Дуклянського Бескиду, де переважають мішані ялицево-буківі ліси з домішкою берези, явору, ясеню, в'язу, а де-не-де зустрічається модрина чи тис. Верхи покривають буківі ліси. Тільки в поясі Вонтківської Магури (847 м) виступає косодеревина.

Полонини виступають у своїй красі в Бойківському Бескиді, що межує з Лемківським на сході. Сухіший і тепліший

клімат виразно вплинув тут на рослинний покрив, що в висліді спричинило відсутність смереки. А вже вище границі буківих лісів розложилися пишні трав'яні полонини, з великим багатством різnorodного квітття та ягід.

Бук і ялиця — головні деревостани тих лісів. В нижчих гірських партіях виступають ялицеві чи мішані ліси, а в вищих тільки буківі, з домішкою явору. Повище горішньої межі буківих лісів на полонинах простягаються зарості зеленої вільхи. Згадати треба, що з південного боку з приводу південних вітрів горішня границя лісів тут дещо обнижена.

Подібні пояси рослинності зустрічаємо і в Криницькому Бескиді (чи гірських західних окраїнах Лемківщини), який з географічної точки погляду приналежний до Західних Карпат. У підгірському поясі (приблизно до 500 м над рівень моря) переважають управні поля, але виступають і смерекові та грабові ліси з домішкою інших видів. Над ним простягається пояс буківих та ялицевих лісів, а над ними (понад ок. 1100 м) смерекові ліси.

По південному боці Карпат просунулося долинами рік багато степових видів різних трав квіткових рослин з малярської пущи (степу).

Не можна не згадати одної особливості природи, якою є поява одного з видів липи на західних узбіччях Мікової гори в Милику на правому березі Попраду. Цей липовий ліс взято під охорону, після того, як раніше дуже його нищили. Побіч липи виступають тут поодинокі граб і смерека та один вид модрини.

Поява тут цієї липи є тим інтересна, що поза Миликом, одною з місцевин у Сандомир'ї та Біловежською пущою, цей вид липи виступає щойно в Алтаї, отже дуже далеко.

Тваринність

Перенаселені околиці Лемківщини не сприяли великому багатству тваринного світу. Невисокі верхи гірських поясів, управні поля, що глибокими клинами вдираються у лісові хащі, близькість людських осель — вигнали грубшу тварину в менш доступні затишні гірські частини. Правда, тепер ці всі раніш замешкалі простори опустіли й тут може розмножитися багато тварин — то проте раніш не виступали вони у великих кількостях. Дик, лис, заєць, серни, де-не-де борсук — ось най-

частіші тварини Підгір'я чи гір. В самих гірських партіях зустріне́ться рися чи дикого кота (жбік), що досить розмножилися в останніх роках. В глухих зарослях можна надібати й ведме́дя, що безперебійно мандрує по обох узбіччях карпатського хребта.

Куни чи ласки, а де-не-де по берегах рік видра — це доповнення до числа не надто великого звіростану Лемківщини. Правда, по полях чи садах багато різнородних гризунів, шкідників, мишей, полівок й ін., а по південному боці Карпат рідкі південні види лиликів, кажанів, чи західних ховрашків та диких кролів.

Зате зустрічаємо велике багатство різнородної птиці — з різними совами, мишоловами орлами, яструбами, де-не-де й глушцями чи орябками, та безліччю меншого лісового птаства. Коло Поворозника виступають цікаві й дуже рідкі чорні бузьки, а коло Жегестова й круки. У згаданому липовому осередку Мікової гори зустрічається сорокопуд, мухоловка, а над потічками яскраво оперена рибалочка.

Нерідкі тут ящірки, саламандри, побіч безлічі різних жаб; зважати також треба на різні гадюки.

Річки — багаті колись на пстругів, збідніли; клени, ельці, окони, головачі та багато дрібноти ледве чи можуть заступити це рибне багатство видів, що було раніш.

Багату́щий зате світ інсектів — мотилів, жуків й інших інсектів. На закарпатському боці більший різнородності комашиного світа сприяє те, що багато різних видів проходить глибо́ко в гірські околиці з наддунайського мадярського степу.

У прилягаючому Бойківському Бескиді слід згадати годівляний осередок зубрів, де вигодовано досі 25 штук.

Резервати

Для збереження цікавої й рідкої рослинності чи тварин — влаштовано на Лемківщині декілька резерватів, де законом охороняється багато видів від знищення. На Вонтківській Магурі хоронять косодеревину; у Барвінку на узбіччях Студеного Верху є резерват модрина, а в Ясьонці — тиса.

Сільське господарство. Фонд земель Лемківщини не дуже великий; на ріллю припадає ок. 43%, луки охоплюють 8.56%, пасовища 17.48%, ліси ок. 27%, на городи й сади 0.53%, а невжитки 2.95% (за Ю. Тарновичем). Хоч землеробству належала провідна роля в сільському господарстві — проте не

було воно розвинене так, щоб могло вповні заспокоїти всі потреби перенаселеного простору. Господарства були карликові (пересічно ок. 2 га). Методи обробки застарілі. Ячмінь, овес переважали в засівах, в підгір'ї жито, пшениця чи картопля.

Розвинене було садівництво чи городництво, з невисокою продукцією, дещо бджільництво.

Тваринництво, по землеробстві, було важливою ділянкою сільського господарства; але й годівля корів, кіз, овець, свиней чи курей — не могла вповні задоволити потреби населення.

Розвинений раніше випас овець — повільно занепадав, явище, яке виступало й у інших, прилягаючих просторах. Випас був радше індивідуальний — рідше збірний. Кожний мав свою хижу, та стайню на сіно та худобу. З огляду на зростаюче перенаселення, трав'яні формації перемінювалися ступнево на ялові орні поля.

На деяких полонинах існував рільний випас, з головним господарством в долині, та одним-двома пастирями на полонині.

Промисловість — була слабо розвинена. Енергетична промисловість спиралася на видобутках нафтової ропи з карпатської ропоносної смуги пісковиків. Тут побіч ропи виступає теж земний газ та поклади озокериту.

В загальному — головні нафтові поля охоплюють терен між Яслом та Коросном; терени Горлиць чи Сянока та Риманова є побічні. Ропу видобувають з глибини 200-950 м (650 фіт — 3100 фіт). Середня річна продукція нафтової ропи недоходила до 200 тис. тонн, а газу до 500 млн. куб. м. Рафінерії були подальше Горлиць чи Коросна. Побічним продуктом були олії, смари, асфальт. Ці промислові осередки були в руках чужинців, які не все охоче затруднювали лемків у своїх підприємствах.

Будівельна промисловість — сперта на засобах пісковика, вапняків, пісків, глин, мала розвинену сітку невеличких цементових чи бетонарних заведень, що існували у більших оселях. Цегольні та керамічні заведення були в Яслі, Горлицях, Сяноці.

Деревна промисловість — мала великі можливості розвитку, завдяки досить великій кількості лісів, які нищено безпощадно. Уздовж хребта гір розложена була велика кількість тартаків.

Харчова промисловість. Побіч більших млинів у більших скупченнях — було на Лемківщині досить багато менших млинів. Невеличкі м'ясарні заспокоювали теж і потреби місцевого населення і рідко були місцем м'ясних перетворів призначених на експорт. Намагання "Сільського Господаря" розвинути власний яєчний та молочарський промисел — перервала війна.

Комунікація. Комунікаційна сітка Лемківщини — була слабо розвинена. Уздовж гірського хребта йшла одноторова залізниця на лінії Новий Санч — Грибів — Ясло — Сянік — Хирів, з відногами до Криниці та Лупкова.

Биті шляхи мають тут свою довгу історію. У давнині були вони лучником між оселями положеними на північ від головного хребта і на півдні від нього. Невисокі перевали Тилича, Дуклі, Лупкова й ін. давали змогу переходу через головний гірський хребет.

Туристика. В останніх роках Лемківщина стала важним туристичним і спортовим тереном. Лагідні верхи і спокійні узбіччя були погідним тереном для напливу туристів головно зимою, коли надходив лежцарський сезон. Сприяла тому теж і розбудова у Криниці спортивного стадіону, де відбувалися змагання у гаківці, совгарстві, саночкарстві і т. п.

Не малу вагу відіграло при тому і те, що як у Криниці, так в багатьох місцевостях були добре поставлені живці; тут для лікування приїжджало багато осіб з далеких місцевостей, що з черги давало поважний прибуток місцевому населенню.

Іван Красовський

ЛЕМКИ — ЕТНОГРАФІЧНА ГРУПА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

ВІД РЕДАКЦІЇ: Іван Красовський є з походження лемко, який живе у Львові. Він написав чимало про Лемківщину, як також і про життя лемків в СРСР та в Польщі. На жаль, світоглядowo, як і методологічно, його писання є совєтського покрю. Щобільше, принайменше у нижчепоміщеній статті, цей автор не виявив схильности респектувати деякі історичні факти. Прикладом цього можуть послужити навіть хоч би такі його твердження: "Після закінчення другої світової війни... частина лемків переселилась на Радянську Україну", "український нарід... посідає почесне місце серед соціалістичних націй Радянського Союзу", "...лемки... разом з радянськими та польськими партизанами... боролися за визволення рідного краю. Лемківська молодь вступала до Радянської Армії, щоб вести антифашистську боротьбу", і т. д. Все це є ніщо інше, як звичайна комуністична пропаганда; історичні факти говорять самі за себе, і переконують, що ситуація мала зовсім протилежно.

Незважаючи на те, що ця стаття має поважні браки, як зрештою все совєтське такого роду писання, з огляду на визнання в СРСР лемківської проблеми, про що свідчить ця стаття (як зрештою і інші!), редакція вважає, що мета цих *Анналів* вимагає, щоб такий матеріал до них включити. Подібні статті не лише надають ширшого zakresу лемківській проблематиці, але і допомагають її актуалізувати. А, якщо йдеться про пропагандивність цієї статті, то ми вважаємо, що читачі *Анналів* візьмуть її лише за таку "монету", якою вона є, а не нічим іншим.

Лемки — етнографічна група українського народу. Ставити під сумнів цю історичну істину можуть лише особи, які навмисне ігнорують загальновідомі факти. Дивно, але існують (і не лише за океаном) "мислителі", які або нишком підшпигують, або хитро й злісно галасують, що лемки не українці, а окрема слов'янська нація — "карпатороси". Обливаючи брудом усе українське, вони намагаються ізолювати лемків від культурних надбань українського народу, загальмувати їхній прогресивний розвиток на еміграції.

Лемки — українські верховинці, мешканці обох схилів західних Карпат. Назва походить від прислівника *лем*, вживаного на Лемківщині замість *лише*, *тільки*. Разом з бойками (середнє Прикарпаття) і гуцулами (східнє Прикарпаття) вони становлять карпатську частину українців. Як правильно

зазначають радянські етнографи, "частина українського населення, яка з давніх-давен проживає на крайньому заході, між ріками Сяном і Попрадом, а також на захід від Ужа, відома під назвою лемків".¹

За свідченням літописця Нестора, в X ст. в західному Прикарпатті жило східнослов'янське плем'я білі хорвати, які перебували у постійних зв'язках з Київською Руссю. Князь Володимир Святославович (978—1015) здійснив похід на захід і приєднав до Київської Русі землі понад Західним Бугом — Червенські міста і Карпатську Русь,² в тому числі й Лемківщину.

За прикарпатські древньоруські землі київські, а пізніше галицько-волинські князі вели боротьбу з польськими й угорськими феодалами.

Процес формування української народності на базі древньоруської, який розгорнувся в період феодальної роздробленості, охопив як Наддніпрянщину, так і Прикарпаття. Назва "Русь" ще протягом довгого часу зберігалася поряд з назвою "Україна", про яку вперше згадує Київський літопис 1187 року. Народна за своїм походженням назва "Україна" закріпилася спочатку в піснях і думках, а в XVI ст. все ширше вживається в офіційних документах та літературі. Французький інженер Г. Боплан (середина XVII ст.) у своєму "Опису України" назвав Україною всю територію "між Московією і Трансильванією".³

На Лемківщині назви "руснак", "руський" зберігаються протягом багатьох століть, що свідчить про спільне минуле лемків і всього українського народу. Лемки називають "руськими" також окремі свої поселення: Устя Руське, Ропиця Руська, Свіржова Руська та ін. Лемківська говірка, хоч і зазнала впливу польської та словацької мов, є діалектом української мови. Це довів ще західноукраїнський письменник та етнограф Я. Головацький.⁴

В середині XIV ст. Галичину з Лемківщиною захопила феодальна Польща. Лемки, насильно відірвані від матірнього осередку, продовжували боротьбу за соціальне і національне визволення та об'єднання з усією Україною. Ця боротьба особливо яскраво виявилася у збійництві (опришківстві).

Великий вплив на розвиток збійницького руху мала визвольна війна 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Вісті про неї доходили до Лемківщини і сприяли наро-

станню народного протесту. "Під впливом зростаючої визвольної боротьби українського народу в ряді районів Польщі відбувались селянські виступи, які ослабляли польську феодальну державу".⁵

Богдан Хмельницький знав про визвольний рух на Прикарпатті. Він засилав туди своїх розвідників з листами, в яких закликав лемків до спільної боротьби проти польської шляхти. "Вибу з лядської неволі народ руський — заявляв він. — Вся чернь (селянство — І.К.) по Люблін і Краків допомагатиме мені... вона — права рука наша".⁶

Популярний на всьому Прикарпатті збійницький ватажок Андрій Савка читав лемкам відозви Хмельницького, піднімав на боротьбу селянство. Про розмах цієї боротьби писали польські історики, зокрема Людвіг Кубаля. "Від Сяну аж до Карпатського Підбескиддя, в околицях Дуклі і Коросна руський (український — І.К.) народ горнувся до збійницьких дружин".⁷

Героїзм лемків у цій визвольній боротьбі, велика популярність серед них Хмельницького свідчили про єдність інтересів усього українського народу. Селянський рух на Лемківщині був складовою частиною загальної визвольної боротьби українського селянства. В цій боротьбі яскраво виявилось одвічне прагнення лемків до об'єднання зі своїми східними українськими братами.

Українські вчені вельми цікавилися долею лемків. У 1905 р. тут працювала спеціальна експедиція Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка під керівництвом професора Ф. Вовка. Зібрано цінну колекцію (понад 400) пам'яток етнографії. У звіті експедиції вказано, що ці пам'ятки є переконливим свідченням належності лемків до українського народу.⁸

Тричі (1911—1913 рр.) побував на Лемківщині видатний український вчений Ф. Колесса, записавши тут тексти й мелодії понад 800 народних пісень. У передмові до збірника він писав: "Лемківський музичний діалект виявляє в своїх основах і типових формах безсумнівну приналежність до українського матірнього пня й нерозривну спільність із іншими українськими музичними діалектами".⁹

Багатовікову єдність українського народу намагались порушити й розірвати так звані москвофіли, навколо яких об'єдналися реакційні поміщицько-клерикальні сили східної Галичини. Проводячи думку про існування єдиного "панрусь-

кого" народу від Карпат до Камчатки,¹⁰ москвофіли заперечували право українського народу на національне існування, повторювали за міністром внутрішніх справ царської Росії П. Валувєвим, що "ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може", намагалися ввести цілком штучну мову — "язичіє".

Проти реакційної суті москвофілів ще в ХІХ ст. виступали М. Чернишевський, І. Франко, М. Павлик та інші передові діячі вітчизняної науки і культури, викриваючи їх як ворогів українського народу, слуг російського царизму та агентів австрійської монархії. Нищівну критику москвофілам дав В. І. Ленін у праці "Як поєднують прислужництво реакції з грою в демократію", вказавши, що вони були підкуплені однією з найреакційніших російських партій — партією кріпосників Пуришкевичів і Ко, очолюваною царизмом, яка "інтригувала давно і в Галичині і у Вірменії та ін., не шкодуючи мільйонів на підкупі "москвофілів".¹¹

Москвофіли виступили рішучими противниками Жовтневої революції і Радянської влади. Після розпаду Австро-Угорщини їхній вплив у Східній Галичині підупав. Слуги царизму та австро-угорської монархії обрали для своїх дальших "експериментів" Лемківщину та Закарпаття.

У травні 1919 року в Ужгороді зібралися москвофільські діячі для обговорення проблеми створення "Центральної руської народної ради" і проголошення "самостійної" "Карпатської Русі". До революції москвофіли дотримувалися думки, що всі українці — це "російське плем'я з зіпсутим наріччям". Жовтнева революція розв'язала національну проблему на Україні. І щоб відмежувати лемків від українського народу, учасники віча проголосили тезу: "Лемки становлять окрему народну одиницю географічно, етнографічно і мовно, мова лемків не українська, а карпато-руська".¹²

Ідею "Карпатської Русі" підхопили москвофіли на еміграції, переважно вихідці з Лемківщини. У 1922 р. вони створили спеціальний "Лемковський комітет" з його органом — місячником "Лемко".

"Руський чоловік (лемко — І. К.), — пишеться у настанові видавців "Лемка" до читачів, — може погодитися з поляком, німцем як рівний з рівним. Але ніколи не можемо ми погодитися з українцями..."¹³. Коментарі, як кажуть, зайві.

Прихильно поставився до політики москвофільських недовитків уряд буржуазної Польщі, в інтересах якого було підірвати єдність українського народу. У листі шкільного куратора Собінського до староства у Львові від 12 лютого 1924 р. читаємо: "Прийняття терміну "український" польським урядом було б санкцією стремління русинів до з'єднання з Радянською Україною, і, по-друге, уряд зрадив би ту частину дружнього нам руського суспільства, яка назву "український" рішуче відкидає".¹⁴

Користуючись такою увагою з боку польської буржуазії, москвофіли поспішили ввести у польський сейм "протест" проти назви "український".¹⁵ Вони надіслали листа навіть римському папі: "У Галичині живе руське плем'я. Таким руським плем'ям є лемки. Тільки в час війни австрійці принесли для руського народу в Австрії нову назву "український".¹⁶

Політику польської буржуазії щодо підтримки москвофільських ідей тверезо оцінила українська парламентська репрезентація у "Меморіалі про тяжке політичне, культурне і релігійне становище Лемківщини": "Польща не визнає єдності українського народу і використовує особливості лемків, щоб відокремити їх в т. зв. "окрему народність" і швидше полонізувати".¹⁷ Ще у 1932 р. польські шкільні інспектори заявили, що лемки не мають нічого спільного з українцями. В 1932 — 1933 рр. увільнено від праці всіх українських вчителів у повітах Новий Санч, Горлиці, Ясло та замінено їх польськими. Польська преса виступила з доводами, що діалект лемків є польським, а лемки — етнографічна група польського народу.¹⁸

Цю "ідею" почали широко популяризувати та "обґрунтовувати" реакціонери всіх мастей. У рукописному трактаті "Lemkówszczyzna" ксьондз Войтисьяк висловив обурення на адресу українців з приводу "незаконного привласнення лемків", які, мовляв, "зовсім не українці", а тому "немає жодних підстав зараховувати польське плем'я лемків до народів східнослов'янських".¹⁹ Полонізація лемків, на думку Войтисьяка, була б корисною "для польської політики і католицької церкви", а лемкам "дала б належну політичну орієнтацію і відпорність на пропаганду українську".²⁰

Москвофілів не тішила така поспішність польської буржуазії та римокатолицького духовенства у справі полонізації лемків. Ще більше боялися вони проникнення на Лемківщину прогресивних ідей з Галичини і Радянської України.

Щоб остаточно відмежувати Лемківщину від східної Галичини, москвофіли сприяли створенню у 1934 р. Ватиканом і польським буржуазним урядом окремого "апостольського адміністративного центру" для Лемківщини, що став душителем революційного руху та прагнень українського населення Прикарпаття до возз'єднання з Радянською Україною.

Перший "апостольський адміністратор" Василь Масцюх у листі до митрополита уніятської церкви А. Шептицького благав негайної допомоги у боротьбі проти комуністичних осередків на Прикарпатті, які "спричиняють замішання і здійснюють диявольську роботу".²¹ В іншому документі він писав: "При допомозі упавших людей — комуністів, які ширять безбожництво, диявол хоче допровадити до революції".²² Ворог соціалістичної революції, Масцюх нацьковував лемків проти Радянської України, закликав ненавидіти "так званих українців", які "є зрадниками, бо пішли на службу одвічному ворогові Русі і слов'янства — більшовизму".²³

Зміст політики москвофілів на Закарпатті розкрив відомий революціонер Олекса Борканюк у промові на з'їзді товариства "Просвіта" 17 жовтня 1937 р. Сказавши, що на Закарпатті є ще люди, які заперечують існування українського народу, і спростувавши "доводи" москвофілів, ніби самі росіяни дотримуються думки, що на Закарпатті живуть не українці, він підкреслив: "Російський народ найкраще виявив своє ставлення до українського питання тим, що допоміг українським трудящим визволитись з-під російського царизму та створити свою соціалістичну батьківщину — Радянську Україну".²⁴

Політику москвофілів використали німецько-фашистські окупанти. У таємному меморіалі до Гітлера Гімлер стверджував, що для проведення "расової селекції" (винародовлення) на Сході слід культивувати серед українців якнайбільше окремих "націй": "русинів", "малоросів", "карпаторосів", "лемків", "бойків", "гуцулів" тощо, нацьковувати їх одну на одну, щоб вони взаємно знищувались. На думку Гімлера, за 15—20 років у такий спосіб можна було б остаточно ліквідувати навіть поняття "український народ".²⁵

Проте лемки не підкорилися окупантам. Разом з радянськими та польськими партизанами вони боролися за визволення рідного краю. Лемківська молодь вступала до Радянської Армії, щоб вести антифашистську боротьбу.

Після закінчення другої світової війни відбувся обмін населення між Польською Народною Республікою і Радянським Союзом, внаслідок якого частина лемків переселилась на Радянську Україну, а частина залишилась у Польщі.

Лемки, які залишилися на території Польської Народної Республіки, разом з польським народом успішно будують соціалізм. Заходами Українського суспільно-культурного товариства у соціалістичній Польщі розвивається культура українців, зокрема лемків. Про їхній побут повсякчас інформує "Лемківська сторінка" — додаток української газети "Наше слово".

На Радянську Україну в 1945—1946 рр. добровільно переселилась більша частина лемків. Здійснилася віковична мрія українських верховинців — гуцулів, бойків, лемків — жити спільно з усім українським народом.

За порівняно короткий час відбулися величезні соціалістичні зміни в економіці, культурі й побуті українського населення Карпат. Зокрема, серед лемків є тепер передовики народного господарства (Герої Соціалістичної Праці М. Заяць і М. Гутей), учені (доктори наук — А. Гнатишак, В. Кітик, кандидати наук — Л. Олесневич, В. Масляк та ін.), педагоги, лікарі. З Лемківщини походить відомий письменник Дмитро Бедзик — автор роману про життя лемків "Украдені гори".

Небувалого розвитку досягло на Україні мистецтво лемківської різьби на дереві. Далеко за межами республіки відомі роботи заслуженого діяча мистецтв ПРСР скульптора В. Одрехівського.

Видавництва "Мистецтво", "Музична Україна" випустили чимало збірок лемківських пісень. Лемківські співанки постійно популяризує республіканське та Львівське обласне радіо, Львівська студія телебачення, Лемківський народний хор з Лошнева на Тернопільщині, відомі співачки сестри Байко та численні ансамблі і гуртки художньої самодіяльності.

Але успіхи лемків на Україні чомусь дратують заокеанських "благодійників", які відцуралися рідної матері.

Ще у 1931 р. група емігрантів москвофільського напрямку створила у США об'єднання "Лемко-Союз" із газеткою "Карпатська Русь", яка культивує серед заокеанських лемків шкідливий сепаратизм, відокремленість від українського народу. Навіть "мова" газети нічого спільного не має з говіркою лемків, а є штучним "язичієм". Ось що пише в "Карпатской Русі" один з керівників "Лемко-Союз" пан Кичура: "Совіти на руку

нацистам усього світу примушують наших людей (лемків — І. К.) бути українцями, а не русинами... Там (на Радянській Україні — І. К.) немає свободи для нашого народу”.²⁶

Не хочеться далі цитувати “відкриттів” пана Кичури, якому явно не вистачає пристойности. Звісно, лемків ніхто не змушував називати себе так або інакше. Вони найкраще знають, якої матері діти.

Наш народ гостинно ставиться до тих, хто відвідує Радянську Україну. Щиро зустріли українці і делегацію “Лемко-Союзу”. Щоб ці стосунки і надалі залишилися дружніми, видавцям “Карпатской Русі” і керівникам “Лемко-Союзу” пора задуматися над оцінкою історії та культури українців — одного з найбільших слов’янських народів, який посідає почесне місце серед соціалістичних націй Радянського Союзу.

ПРИМІТКИ

- 1 “Народы Европейской части СССР”, т. 1, 1964, стор. 592.
- 2 “Всемирная история” в X томах, т. III, М., 1957, стор. 250.
- 3 “Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси”, вип. II, К., 1896, стор. 294.
- 4 Я. Головацький, Розправа о язиці южнорускім і его нариччях, Львів, 1848.
- 5 “Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією”, К., 1954, стор. 9.
- 6 “Історія України в документах і матеріалах”, т. III, К., 1941, стор. 154.
- 7 L. Kubala, Szkice historyczne, I, Варшава, 1923, стор. 204.
- 8 Центральний державний історичний архів у Львові (далі — ЦДІ-АЛ), ф. 309, оп. I, спр. 82.
- 9 Др. Ф. Колесса, Народні пісні з Галицької Лемківщини. — “Етнографічний збірник”, т. 39-40, Львів, 1929, стор. У.
- 10 Історія Української РСР, т. I, К., 1967, стор. 485-486.
- 11 В. І. Ленін, Твори, т. 21, стор. 229-230.
- 12 “Історія Карпатской Русі”, Нью-Йорк, 1938, стор. 204.
- 13 “Лемко”, Нью-Йорк, січень 1928 р.
- 14 ЦДІАЛ, ф. I, оп. 52, спр. 185.
- 15 Там же, ф. 201, оп. 2, арк. 12-14.
- 16 Там же, ф. 129, оп. 3, спр. 163, арк. 6-7.
- 17 Там же, ф. 201, оп. 4-6, спр. 2868.
- 18 “Kurjer Krakowski”, 1933, № 143, 160.
- 19 ЦДІАЛ, ф. 201, 4-6, спр. 2868.

²⁰ Там же.

²¹ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1-а, спр. 3437, арк. 2.

²² “Вісті апостольської адміністрації Лемківщини”, 1937, ч. 12.

²³ ЦДІАЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 1644, арк. 9.

²⁴ І. Гранчак, Олекса Борканюк — полум’яний борець за визволення трудящих Закарпаття, К., 1956, стор. 73; “Карпатська правда”, 1937, 24 жовтня.

²⁵ “Наше слово”, Варшава, 1957, № 16.

²⁶ С. Кичура, С братской любовью... — “Карпатська Русь”, 1967, № 10.

Зіновій Лисько

ЛЕМКІВСЬКА МУЗИКА

Вступні зауваги

Українське плем'я лемків виявляє у своїй культурі своєрідні елементи, що збуджують зацікавлення з кожного погляду. З одного боку гірський терен Лемківщини виявився пригожим середовищем для консервації і зберігання прадавніх, навіть первісних елементів цієї культури, а з другого — Лемківщина є найдалі на захід висунутою частиною української національної території, що глибоким гірським клином вбивається майже аж під Татри між етнічні території поляків з півночі і словаків з півдня і здавна підлягає культурним впливам цих сусідів. "Лемківщина була тою брамою, якою найбільше доходили на українську територію західні впливи за посередництвом моравських чехів і словаків, з якими лемки мають найбільше спільного в пісенному репертуарі так під оглядом текстів, як і мелодій", — говорить найповажніший дослідник лемківського музичного фолкльору акад. Филарет Колесса.¹

Таким чином лемківська пісня органічно об'єднала в одну цілість споконвічну, суто лемківську музичну спадщину з загально-українськими національними елементами і з окремими впливами словацькими, польськими та мадярськими. Такий характер лемківських пісень є наслідком географічних, соціальних, етнічних і політичних чинників, що діяли впродовж усієї історії лемківської землі.

Не зважаючи на несприятливі умови, на економічну скруту, на неродючі гірські ґрунти, на недостачу землі і примусову еміграцію, лемки — плем'я життєздатне, музикальне і співлюбиве. Академік Филарет Колесса, що особисто мандрував по Лемківщині і робив по селах багаті записи, свідчить що зустрічав там чимало талановитих співаків і співачок, з яких декотрі знали величезний співочий репертуар. Чи на ра-

¹ Ф. Колесса, *Лемківщ.*, стор. LIII.

дощах, чи в горю, лемки свої пісні виспівують охоче, — як самі свідчать про це у пісні “Ей я художник человек”, записаний в с. Воля Яслиська Нижня (Галичина):

Записи лемківських мелодій

Зацікавлення Лемківщиною наукових дослідників мало за наслідок те, що записи музичного фолкльору цієї країни провадилися інтенсивно і досить систематично по обидвох сторонах Карпат, північній — галицькій і південній — пряшівській. Результати вийшли поважні. Правда, в наукових збірниках не зафіксовано ще всієї, на сто відсотків, пісенної творчості лемків, але записано багато і сьогодні Лемківщина, — щодо кількості й науковості музично-етнографічних записів, — стоїть на першову місці, в порівнянні до своєї величини, перед іншими областями України. Це було щастя для Лемківщини, бо, як відомо, після другої світової війни галицьку її частину поляки в значній мірі винищили й виселили, так що докладно невідомо навіть, що з неї осталося. Але саме ці записи зберегли духове обличчя й образ культури лемківського племені до наших днів.

Музичні записи лемківських пісень маємо у давнішому виданні **Порфира Бажанського**: “Руско-народні галицькі мелодії”. Появлялися вони друком окремими зошитами — “Сотня-

ми” спочатку в Перемишлі, а згодом у Львові, в роках 1905 — 1912.

Дальші лемківські записи знаходяться у виданні Наукового Товариства ім. Шевченка: “Галицько-руські народні мелодії, зібрані на фонограф Йосифом Роздольським, списав і зредагував **Станіслав Людкевич**”. Етнографічний Збірник Н. Т. Ш., том I, Львів, 1906 і том II, Львів, 1908.

Найбільший збірник, присвячений спеціально Лемківщині, це **Филарета Колесси** “Народні пісні з галицької Лемківщини”. Етнографічний Збірник Н.Т.Ш., томи 39-40, Львів, 1929. Далі часто цитуватимемо цей збірник під скороченим наголовком “Ф. Колесса, Лемківщ., стор...”.

Пряшівська Лемківщина має свій збірник “**Українські народні пісні пряшівського краю**”. Словацьке Видавництво художньої літератури, Братислава, 1958.

І врешті воєводинські українці, потомки лемківських переселенців із Пряшівщини, мають збірник своїх мелодій: “Наша писня. Збірник народних и популярних писеньох югославянських русинок. Приготовел **Онұфрий Тимко**”. Три книжки, — видано в Руськім Керестурі 1953 — 1954.

Крім цих більших збірників лемківські мелодії розкидано поодинокі по різних видавництвах, напр., **Баранецький Ярослав**, “Лемківські пісні на мішані хори. Із збірки о. Менцінського”. “Українське Видавництво”, Краків, 1941. Або: “**Великий співанник Червоної Калини**, за редакцією д-ра З. Лиська”, Львів, 1937 і багато інших.

Матеріали з усіх цих збірників зібрано разом, наново зредаговано і надруковано Українською Вільною Академією Наук в США в Корпусі, під наг.: “Українські Народні Мелодії, зібрав і зредагував **Зіновій Лисько**”, том I 1967 р., том II 1965 р., том III 1966 р., том IV 1968 р., усі в Нью-Йорку. Дальші томи в друку. Всі нотні приклади в цій статті цитуємо з цього Корпусу, під скороченим наголовком “УНМ, ч...”.

Топонімічне походження записів

Записи в Корпусі УНМ охоплюють цілу територію Лемківщини обабіч Карпат, лемківські оселі в Воєводині (Югославія) і записи від лемківських потомків у США. Подаємо перелік лемківських сіл (в алфавітному порядку), в яких роблено нотні записи. При кожній назві подаємо в дужках кількість пісень, занотованих у даному селі.

² УНМ, ч. 5317.

Галицька Лемківщина

Андріївка (47)	Лабова (7)
Берест (9)	Лупків (1)
Більцарева (8)	Маластів (109)
Блехнарка (2)	Павлокома (2)
Богуща (13)	Пантна (138)
Бортне (7)	Поворозник (2)
Брунари Вижні (14)	Полави (1)
Велика Березна (1)	Поляни (54)
Висова (76)	Розстайне (23)
Волтошова (59)	Ропиця (9)
Воля Нижня (27)	Середнє Велике (1)
Ганчова (88)	Ставище (16)
Горлицький повіт (без означення села) (1)	Сянків повіт (без означення села) (20)
Дошно (50)	Тарнавка (3)
Дукля (3)	Тварож Нижній (2)
Камінець (1)	Усте Руське (64)
Квятонь (13)	Устрики (1)
Королева Руська (1)	Чистогорб (4)
Крампа (7)	Шкляри (65)
Криве (1)	Ясло повіт (без означення села) (1)
Кривча (2)	Лемківщина (без ніякого ближчого означення) (47)
Кросно повіт (без означення села) (3)	

Пряшівщина

Андрійова (6)	Габура (5)
Бехерів (47)	Гавай (5)
Блажів (1)	Грабовчик (10)
Бодружал (1)	Збой (14)
Вальківці (2)	Збудська Біла (11)
Варадка (15)	Звала (9)
Великий Липник (3)	Іновець (10)
Великий Сулин (5)	Калинів (5)
Видрань (1)	Камйонка (9)
Вишава (8)	Кобильниці (5)
Вишній Орлик (9)	Кобівці (2)
Вишня Владича (3)	Колбасів (3)
Вишня Поляна (1)	Колбівці (1)

Крайня Бистра (1)	Остурня (1)
Крайня Порубка (11)	Пихні (8)
Крайне Чорне (7)	Прикра (3)
Красний Брід (1)	Пстрина (1)
Лаборецька Долина (4)	Рокитівці (2)
Межилабірці (1)	Рунина (2)
Мироля (1)	Руський Кручов (10)
Нехваль-Полянка (5)	Руська Поруба (1)
Нижній Комарник (4)	Старина (1)
Нижній Мирошів (2)	Стриговець (7)
Нижня Писана (3)	Тополя (2)
Нижня Полянка (1)	Торіски (6)
Нижні Чабани (2)	Фіаш (4)
Нижня Яблінка (2)	Цернина (3)
Нижня Ядлова (2)	Чертижне (8)
Олька (3)	Шандал (1)
Ольшавиця (1)	Шапинець (5)
Орябина (6)	Якуб'яни (3)
Осадче (Телепівці) (1)	

Югославія

Вербас (11)	Срим коміт. (без означення села) (9)
Дюрдьов (2)	Югославія (без ніякого означення) (49)
Керестур (16)	
Коцур (61)	

Всього записано на галицькій Лемківщині в 42-ох селах 1003 мелодії, на Пряшівщині в 63-ох селах 317 мелодій і в Воєводині (Югославія) в 6-ох місцевостях 148 мелодій. Разом 1468 мелодій, що у відношенні до всього записаного музичного фолкльору України становить бл. 12%.

Звертаємо увагу, що неповних записів лемківських пісень, тобто самих тільки текстів (без музичної сторінки) є більше, ми ж беремо під облік і розгляд тільки нотні записи вокальних і інструментальних мелодій, опублікованих до 1961 року.

Досьогочасні досліді

Оцей багатий скарб, майже півтори тисячі лемківських мелодій, є достатнім матеріалом для їх всебічного досліді. Науково досліджував їх ще у 20-их роках XIX-го стор. акад. Фи-

ларет Колесса, — його розвідку українською і німецькою мовами додано до цитованого вже його ж збірника “Народні пісні з галицької Лемківщини”, 1929 року. Є також спеціальна студія Володимира Гошовського “Спроба генези одної лемківської пісні”, поміщена у Науковому Збірнику Музею української культури Свидник, Пряшів, 1967 р. Є також принагідні висловлювання окремих авторів у різних інших видавництвах.

Проте навіть обширну студію Ф. Колесси не можна вважати вже остаточним словом у цих дослідях. Багато питань Колесса вичерпав повністю і з притаманною йому солідністю, проте в тому часі були ще невідомі нотні записи з Пряшівщини й Воеводини, тому його праця вимагає доповнень і можливих модифікацій. Отже майбутні дослідники мусять торкнутися проблем, Колесою детально ще не з'ясованих або й зовсім не заторкнених. До цього треба якнайбільше таких спеціальних студій, як вищезитована праця Вол. Гошовського.

Не зважаючи на ці прогалини, можемо вже сьогодні виробити собі уяву про лемківський музичний діалект, принаймні в загальних обрисах.

Лемківська пісенна творчість, як одна діалектична цілість, має свій особливий загальний характер, проте в деталях складається з кількох музичних стилів, зв'язаних з окремими жанрами пісень. Інший музичний стиль мають, напр., весільні пісні (ладкання), інший колядки, ще інший пісні ліричні (любовні), військові тощо. З другого боку спостерігаємо також окремі музичні стилі, зв'язані з історичними нашаруваннями у лемківській пісенності. В одних випадках спостерігаємо архаїчні (з погляду форми й мелосу) склади пісень, в інших середньовічні церковні лади, далі сучасний мажор-мінор (дур-моль), впливи словацькі, польські тощо. В результаті ці музичні стилі виступають іноді в чистому вигляді, а іноді переплітаються між собою і дають на лемківському ґрунті нові форми пісенності, характерні тільки для лемківського діалекту.

Архаїзми

Музичні архаїзми визначаються примітивізмом форми й мелосу. Форма їх обмежується іноді до одноманітного повторювання елементарного музичного мотиву, іноді поширюється до трошки більшої повторної фрази. Мелодика простягається нерідко лише на два-три тони в інтервалі секунди або терції.

Такі архаїчні прикмети виступають найчастіше в обрядових піснях. В українській народній пісенності цей тип добре відомий, його зразки зібрано в Корпусі “Українські Народні Мелодії” 3. Лиська, в 2-ому томі, ч. 1 — 164, між якими знаходиться також відомий у всьому світі “Щедрик”. Подібні архаїзми зустрічаємо також на Лемківщині, як напр., щедрівка “Пришли сме ту щедраци”, записана в с. Пантна (Галичина):

Музична форма цієї щедрівки — двотактова повторна фраза, мелодія обертається на трьох тонах у діапазоні малої терції. Таких архаїчних пісень на Лемківщині більше, напр., “Ой зима то водичка”, с. Камйонка, Пряшівщина.⁴

Отже вірно пише Ф. Колесса, що лемківський музичний діалект, далеко відсунутий від українського осередку, не зважаючи на близькість західно-європейських впливів, виявляє велику консервативність та зберігає чимало архаїчних елементів, що коріняться в глибокій давнині.⁵

Тетрахорди

Архаїчною ознакою лемківської творчості є також музична **тетрахордова система**. Вона виступає в тих, здебільша обрядових піснях, що свою мелодику розвивають лише на чотирьох тонах у діапазоні чистої кварта. Всі ці мелодії дишать примітивізмом і давністю. Існує на цю тему спеціальна студія Зіновія Лиська,⁶ у якій проведено детальну аналізу таких укра-

³ УНМ, ч. 56.

⁴ УНМ, ч. 89.

⁵ Ф. Колесса, Лемківщ., стор. XXXVI.

⁶ Зіновій Лисько. Тетрахордові елементи в українській народній мелодиці. Журн. “Вісті”, Міннеаполіс, США, за грудень 1965 р.

їнських пісень (крім Лемківщини вони побутують по всій Україні) і доведено їх архаїчність. Той сам автор в іншій своїй студії "Праслов'янська музика"⁷ висловив гіпотезу, оперту на деяких історичних даних, на описах або археологічних знахідках інструментів і на досліді музичного фолкльору, що праслов'янська музика була специфічно тетрахордового складу. Понад 400 сучасних українських пісень, витриманих у тетрахордовому стилі, свідчать про надзвичайну консервативну здібність українців, тим паче, що в українській пісенності збереглися ще й інші архаїчні прикмети.

Зразок лемківської тетрахордової музики маємо, напр., у собітковій (купальській) пісні з с. Висова, Галичина:

Такого типу пісні записано на Лемківщині скрізь, і в Галичині, і на Пряшівщині і в Воєводині.

Про архаїчність цих пісень свідчить не тільки факт, що збереглися вони переважно в залишках давньої культової музики, тобто в старовинних обрядових піснях, але й те, що вони тотожні або споріднені з вимогами античної грецької музичної теорії.

Нема змоги розглянути в цій статті всіх архаїчних елементів лемківської творчості, напр., цікавої проблеми пентатонічної музичної системи, що ґрунтується на поділі октави тільки на п'ять ступенів, — тобто звукоряд поступає там цілими тонами й малими терціями (без півтонових ходів). За останок цієї системи акад. Ф. Колесса вважає відсутність увідного тону в декотрих лемківських піснях, замість якого є ве-

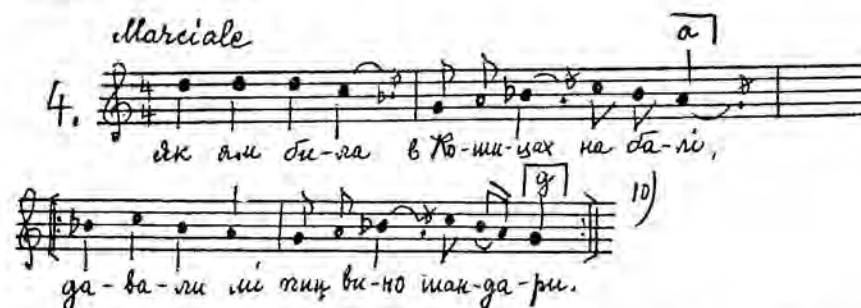
⁷ Ця студія не була друкована, а виголошена, як доповідь на Сесії НТШ в Міттенвальді (Баварія), 1947 р.

⁸ УНМ, ч. 860.

лика секунда. Це явище відоме врешті решт на всій українській території, а Гуго Ріман помітив його також у скандинавських мелодіях.⁹

Пентахорди

Велику кількість лемківських пісень побудовано на **пентахорді**, тобто на тоноряді п'яти тонів у діапазоні чистої квінти. Внутрішній уклад таких пентахордів буває різний, або з малою терцією, — тоді говорять популярно про сумовитий характер мелодії, — або з великою терцією, — ясний мелодичний характер. Тоніка в них завжди на найнижчому ступені. Ці мелодії, — це спільне всеукраїнське добро і вони поширені по всій українській території. Таким стилем складено мелодії всяких жанрів, — пісень обрядових і ліричних і жартівливих тощо. Як зразок лемківської пентахордової музики подаємо "сумовиту" мелодію "Як ям била в Кошицах" з с. Дошно (Галичина):

Значну кількість пісень цього стилю витримано в такому чистому вигляді пентахорду, як у повищому зразку. Однак в багатьох інших випадках до цього основного звукоряду додано ще увідний тон (тобто підвищений сьомий ступінь, нижче тоніки), що виступає часто тільки як мелізматична прикраса і тому не порушує основної пентахордової структури мелодії. В інших випадках ролю такої приставки грає домінанта, що появляється на кварту нижче тоніки і також не впливає на відчуття пентахордового складу. В далішних етапах мелодичного розвитку ці дві приставки (увідний тон і домінанта нижче

⁹ Ф. Колесса, Лемківщ., стор. XXXVI.

¹⁰ УНМ, ч. 1062.

тоніки) закріплювали своє становище і перемінялися на постійні елементи мелодичного рисунку, додавши для повноти діятонічного звукоряду ще нижню медіанту. Таким чином утворилися звукоряди в діапазоні октави, а іноді й більше, що виразно складалися з двох комплексів: зверху був пентахорд в об'ємі від тоніки до домінанти, а внизу під ним тетрахорд від домінанти до тоніки. Головною тонічною опорою була тоніка, що знаходилася всередині, побічними опорами були дві домінанти, що знаходилися на двох крайніх кінцях звукоряду. Такий тип звукоряду й оснований на ньому мелодії — дуже популярні по всій Україні, в тому і на Лемківщині. Закінчуються такі пісні на серединній тоніці, а часто на домінанті нижче тоніки. Ось жартівлива лемківська пісня "Обернися, дівча, раз" з с. Маластова (Галичина):

Пісня має форму трифразового речення (три фрази по два такти) і закінчується на серединній тоніці. В 2-ому, 4-ому і 6-ому тактах має характерні для лемків синкопи, що про них мова буде ще далі.

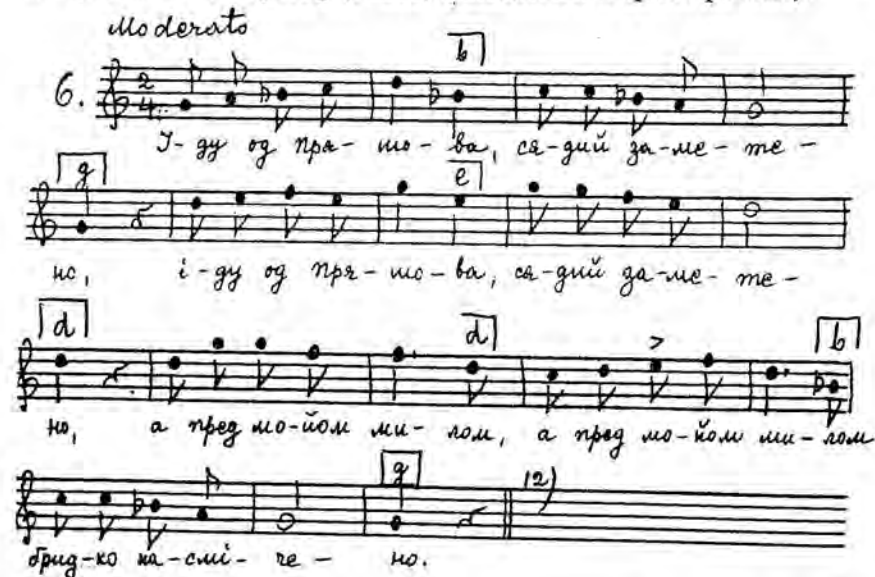
Розвиток мелодизму, як припускає більшість музикологів, ішов у напрямі поступневого поширення первісних вузьких діапазонів. Так і в обговорюваному мелодичному типі зустрічаємо нерідко діапазон, поширений до нони, тобто звукоряд, оснований на з'єднанні тексахорду з приставленим внизу тетрахордом, напр., d e f i s g a h c d e з тонікою "g". Такі звукоряди легко укладаються в сучасні мелодичні схеми мажор — мінор (дур - моль).

¹¹ УНМ, ч. 1930.

Середньовічні лади

Важливо відмітити в лемківських мелодіях ще й досі наявність стародавніх середньовічних ладів, нерідко навіть у чистому їх вигляді.

Найчастіше, мабуть, зустрічається **дорійський лад**, що його в популярному розумінні можна окреслити як мінорну гаму без увідного тону, але з підвищеним шостим ступенем, напр., у транспозиції до тоніки "g" — g a b c d e f g. Саме ця підвищена ("дорійська") секста "e" надає мелодії своєрідного характеру. Дуже добре ілюструє це запис з с. Грабовчика на Пряшівщині, що уявляє собою пісню-баладу в широкій формі тридільного періоду (тобто, складеного з трьох речень):

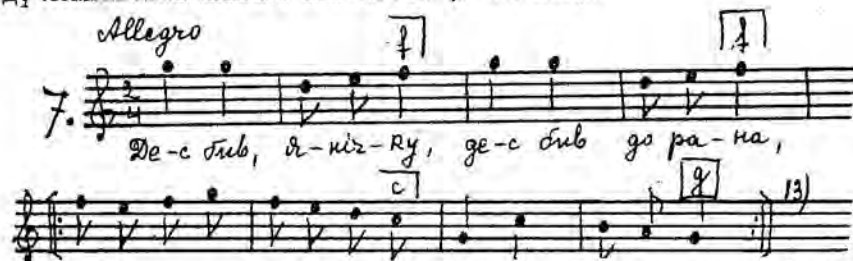

У цій баладі, крім чудово збереженого дорійського ладу, маємо ще деякі мадярські впливи (друге речення на домінанті), про що мова буде ще нижче. Цей лад у чистому вигляді (без цього мадяризму) — явище всеукраїнське, що виступає часто по всіх областях України.

З інших ладів зберігають лемки досить добре ще середньовічний **міксолідійський лад**, що його в популярному викладі з'ясовують як мажорну (дурову) гаму із зниженим VII-им

¹² УНМ, ч. 9793.

ступенем, напр., $g a h c d e f g$. Брак увідного тону надає цим мелодіям знову іншого своєрідного забарвлення. Для прикладу лемківська пісня з с. Поляни (Галичина):

Тексту другої половини цієї пісні не записано. Слова наступної строфи такі:

Так мя волала,
Так мя кликала,
Та она ми на коничка
Ручку подала.

Міксолідійський лад — це також загально українська риса музичного стилю, якою музична культура Лемківщини зв'язується з усією Україною.

Винятково зустрічаємо також середньовічний **лідійський** лад, популярно: мажорну (дурову) гаму з підвищеним IV-им ступенем, в транспозиції до тоніки "g" — $g a h cis d e fis g$. Проте цей лад у чистому й повному вигляді на Лемківщині застосування не має. В наступному зразку з с. Станіще (Галичина) маємо тільки шість ступенів цього ладу, натомість нижче тоніки приставлено увідний тон "fis". Все таки підвищена ("лідійська") кварта "cis" безперечно визначає його лідійський характер:

13 УНМ, ч. 8289.

14 УНМ, ч. 3382.

Лідійський лад взагалі рідке явище на Україні. Крім Лемківщини зустрічаємо його ще (навіть у чистішому вигляді) в центральній і східній Україні, Кубанщині, фрагментарно також на Гуцульщині. Натомість значно більше поширення цей лад має в Польщі, Словаччині, Моравії, як це виявляють збірники польських пісень Кольберга, моравських Сущіля, Бартош-Яначека, словацьких Томек-Горака, Герика й інші. Беля Барток уважає цей лад за характеристичний для давніших словацьких мелодій і підкреслює його повну відсутність у мадярській народній музиці.¹⁵ Отже не виключено, що маємо тут справу з впливами словацької музичної культури на українців.

Крім цього Ф. Колесса знайшов ще виняткове вживання в лемківській пісенності ладів **гіподорійського, гіпоміксолідійського і гіполідійського**.¹⁶ Ці виняткові явища для загально-української і для лемківської творчості — не характеристичні, тому оставляємо їх без спеціального обговорення.

Наявність середньовічних ладів у всіх виглядах, чистих і модифікованих, у сучасній українській (в тому й лемківській) пісенності, — явище помітне, що свідчить про видатну консервативну здатність українських народних мас і в окремих випадках надає їх музичній творчості своєрідного "екзотичного" колориту.

Орієнтальні елементи

Приймаємо до розгляду групи пісень з орієнтальним забарвленням. Забарвлення це постає, коли в дорійському або мінорному (мольовому) звукорядах підвищено їх IV-ий ступінь:

¹⁵ Ф. Колесса, Лемківщ., стор. XL. Звідси беру також відомості про поширення лідійського ладу між словаками, мораванами і поляками.

¹⁶ Ф. Колесса, Лемківщ., стор. XL.

В наслідку такого хроматичного підвищення субдомінанти постає характерний мелодичний скок на збільшену секунду між III—IV і на збільшену кварту між I—IV ступенями.¹⁷ Мелодії, основані на такому ладі, мають особливий патетичний характер і визначаються сумовитістю й жалощами. Вони добре відомі в усій Україні, а в лірницьких піснях і кобзарських рецитаціях являються навіть панівним стилем.

Ці орієнталізми поширені не тільки в Україні, а також у музичному фолклорі великої групи інших європейських народів: білорусів, південних слов'ян, поляків, словаків, моравських чехів, румунів, греків. У мадярів виступають дуже слабо. Те, що популярно вважають і навіть називають "мадярською гамою", фактично є музикою мадярських циганів, а справжній мадярський фолклор цих орієнталізмів майже не знає. Росіяни не знають їх зовсім.

Питання генези цих орієнталізмів має багату наукову літературу. З українських дослідників відмітимо праці академіків Климента Квітки й Филарета Колесси.¹⁸ Повний перегляд цього питання (до 1929 року) знаходимо власне у розвідці Ф. Колесси "Народні пісні з галицької Лемківщини", Львів, 1929. Там він подає багату літературу предмету, з'ясовує погляди й висловлювання окремих дослідників і додає власні відкриття в цій ділянці з музичного фолклору кримських татар, жидів та циганів. Зацікавлених у деталях цієї проблеми відсилаємо до студії Ф. Колесси.

Батьківщиною цієї специфічної музики із збільшеними інтервалами здавна були і досі є культури тюркських народів. Впливи та нашарування її прийшли до південних слов'ян і румунів від турків і греків, у поляків вони появилися на східних окраїнах їх етнографічної території під впливом української культури, а самі українці підлягали впливам такої музики давно, ще з часів княжої Русі X—XIII стор., коли вони мали стичність з тюркськими кочівниками чорноморських степів, печенігами, а згодом половцями. Половці могли мати особ-

ливо великий вплив, бо з ними наші предки не тільки воювали, але й женихалися, а декотрі половецькі племена таки постійно жили в межах давньої руської держави. Пізніше вплив цієї музики йшов від кримських татар, від жидів, які творили значні етнічні поселення по українських містах і врешті від циганів, професійних музик, які у своїх мандрівках рознесли цю музику також далеко поза межі України. Такими різноманітними шляхами просякали ці первісно тюркські елементи до українського музичного фолклору, існували тут спочатку поруч із давнішими традиційними стилями, а згодом органічно з ними з'єдналися і стали одною з характеристичних ознак великої групи українських народних мелодій. Сьогодні мелодії цього типу добре відомі по всій Україні, від Кубані до Лемківщини. В центральних наддніпрянських землях вони закорінілися, головне, в музичному мистецтві кобзарів і лірників, але поза тим відомі також у всіх інших жанрах.

Велике поширення мають ці пісні в поясі гірського хребта Карпат від південної етнічної румунської області до найдалі на захід висунутої області словацької. До цього належать, звичайно, і цілі українські Карпати і все підгір'я уздовж гірського хребта, від Покуття, Гуцульщини на захід аж до Пряшівщини. На Лемківщині вони також дуже добре відомі і побутують по обидвох, північному й південному схилах Карпат.

Зразок лемківської пісні з цими орієнтальними елементами маємо, напр., у пісні "Ей, качмар, качмар", записаний в с. Пантна (Галичина):

Andante

Ей, кач-мар, кач-мар, бі-лий кач-мар, ей, кач-мар

кач-мар, бі-лий кач-мар, ей, де ти то-то жит-ко по-сав,

ей, де ти то-то жит-ко по-сав?

¹⁹ УНМ, ч. 4500.

¹⁷ Ф. Колесса у своїх дослідях називає це явище хроматизацією.

¹⁸ Климент Квітка написав рецензію-розвідку на збірник А. Е. Кончевського "Пісні Крима" у Записках Іст. Філ. Відділу УАНУ, стор. 239—250.

Ф. Колесса, Лемківщ., стор. XII—XIV.

Маємо тут симетрично збудований двореченевий період, кожне речення по дві фрази, з каденцією першого речення на домінанту і остаточною каденцією на тоніку. Несиметричність виявляється тільки у внутрішньому складі фраз, — крайні перша і четверта фрази мають по чотири такти, а середні — друга й третя — по три такти. Мелодична лінія розвивається на звукоряді дорійського ладу з підвищеним IV-им ступенем. Такі мелодичні загально-українські явища зустрічаємо на Лемківщині і скрізь досить часто і вони тісно зв'язують музичну культуру лемків з українським материком.

Мелізми

Відомі в лемківській музиці також мелодичні мелізми, як морденти, групетто, переднотки, післянотки, перехідні портаменто тощо, які дуже збагачують мелодичну лінію пісень і затирають її гострі контури, виповнюючи більші інтервали мелодії (терції, кварта, навіть квінти) прохідним, повзючим портаментом. Це застосовують для підвищення експресії і музичної виразовості. В середньовіччі така манера співу панувала в усієї Європи, та сьогодні музичний фолклор західної Європи і музичне мистецтво цих засобів не вживають. Натомість вони добре відомі ще сьогодні в народній пісенності румунів, мадярів, греків, турків, татар вірмен тощо. Уживають їх і по всій Україні, особливо в західних областях. На Лемківщині таке прикрашування мелодії трапляється досить часто, але воно не виступає так яскраво, як в інших українських областях. Зразки мелізматичних прикрас мелодії маємо в пісні "Ей, качмар, качмар" (приклад ч. 10), або "В Премислю на місті" (приклад ч. 17).

Чвертьтони

Цікаве явище в народній музиці, — чвертьтони. Звичайно, про математично точні чвертьтони тут не може бути мови. Взагалі це проблема тяжка. В деяких випадках це тільки недокладна інтонація немюзикального співака, в інших це якийсь посередній, точно неозначений тон, напр., між малою й великою терцією (т. зв. неутральна терція), натомість у багатьох піснях це свідомо й постійно вживані ступені звукоряду. В усякому разі можна говорити тільки про приблизне зниження, або підвищення на чвертьтон. Практичний записувач і зна-

вєць лемківської музики, яким був акад. Филарет Колесса, так висловлюється в цій справі: "Однак треба зазначити, що й уживання неутральних інтервалів, яке безперечно мусить мати свою основу в традиційному способі співання (воно ж виступає також у мадярських і румунських мелодіях, як показують згадані збірники Б. Бартока) — все ж таки в значній мірі залежне від індивідуальності співця, його слуху й привычки. Під тим оглядом навіть між співцями одного села можна завважити різниці, що виступають часами й у варіантах одної ж пісні. Так напр. в селі Ганчовій співачка Анна Мигаль визначувалася особливо своєю музикальністю, великою пам'яттю й обширним репертуаром, але також і тим, що саме в її співі помічалось найбільше послідовне вживання неутральних інтервалів" (тобто чвертьтонів).²⁰

Іноді появляються чвертьтони поруч з нормальними підвищеннями і зниженнями на півтон тих самих ступенів — в одній мелодії.

Для прикладу пісня "Ой, Янчик, Янчик, ти йсі пес", записана в с. Андріївці (Галичина):

Moderato

11. Ой, Ян-чик, Ян-чик, ти йсі пес, ой, Ян-чик, Ян-чик,
 ти йсі пес, бо ти гу-джи же-ни лю-бу-єш,
 бо ти гу-джи же-ни лю-бу-єш.

У цій пісні поруч з нормальними зниженнями на півтону ("h" на "v") в 2-ому, 5-ому, 6-ому та 7-ому тактах і з нормальними підвищеннями на півтону ("c" на "cis") в 3-ому і 4-ому тактах, маємо також два чвертьтони: в 5-ому такті спеціальним знаком (на склад "же-") зазначено зниження тону "h"

²⁰ Ф. Колесса, Лемківц., стор. XLVIII.

²¹ УНМ, ч. 5957.

на звук проміжний між "h" і "в", а в 6-ому такті іншим спеціальним знаком (на склад "-еш") зазначено підвищення тону "с" на звук проміжний між "с" і "cis".

Наявність у народній вокальній і інструментальній музиці чвертьтонових інтервалів — явище відоме в усіх діалектах України. Лемківщина в цьому не відокремлена.

Мажор — мінор

Хронологічно наймолодші стилеві нашарування в загальноукраїнській, в тому і лемківській пісенності, — це модерні тональності **мажор** і **мінор** (дур і моль). Детально їх з'ясовувати нема потреби. Треба тільки відмітити, що в лемківському діалекті мажорні тональності мають перевагу і pojawiaються частіше і в більшому багатстві, ніж в інших українських діалектах, і що це надає лемківським мелодіям більше ясности, погідливости, оптимізму. Ось рекрутська пісня "Ей, овце мое, овце", з с. Усте Руське (галицька Лемківщина):

Andantino

Ей, ов-це мо-є, ов-це, ей, ней вас на-се

хто кце, а вас на-сає не бу-ду,

ей, де на вой-ну пі-ду.

Маємо тут класично правильний двореченевий період, в 1-ому, 3-ому, 5-ому і 7-ому тактах характеристичний лемківський синкопований ритм, а в мелодиці послідовно проведену тональність соль-мажор (Г-дур).

Обрядові пісні

До пісень, спільних із загально-українською музичною культурою і передусім з її західними діалектами, належать останки старовинних обрядових пісень, які ще затрималися на Лемківщині, як весільні пісні, колядки, щедрівки, обжинкові і в трохи більшій кількості гаївки і собіткові пісні. Собіткові, хоч в інших областях української території цілком невідомі, проте виявляють споріднення з західно-українськими гаївками і тісно зв'язуються з їх мотивами. Див. собіткову пісню в попередньому прикладі ч. 3.

Подаємо ще лемківську веснянку з Пряшівщини, з с. Фіяш:

Allegretto

Уж а се-бе ви-бра-ла, ви-бра-ла,

не по-до-ей бо-лі, кед на це по-пат-рім,

сер-деч-ко ме бо-лі. Кра-ко-ви бек-це,

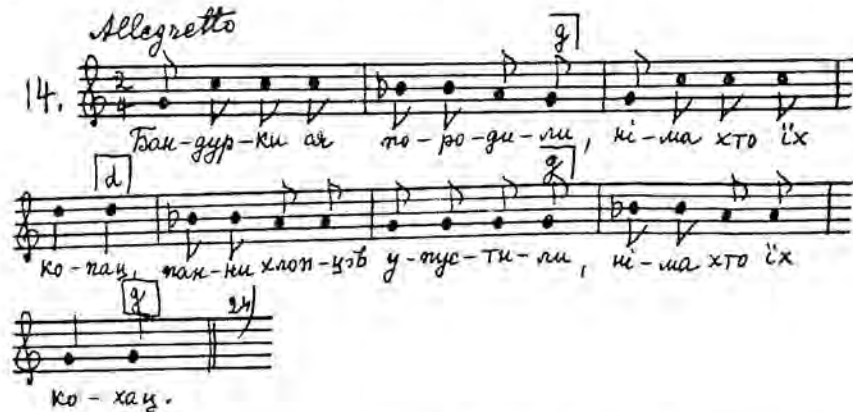
а-ко мла-ден-це, а ти бреш, а-ко тес,

ви-бер се-бе, кто-ру хцеш.

Танкові форми

До спільних, загально-українських пісенних типів належить також чимало танкових мелодій, як козачки, шумки і

особливо коломийки. Ось для прикладу лемківська коломийка з с. Волгошова (Галичина):

Як бачимо, коломийка, улюблений пісенний тип західньо-українських областей, — заступлена на Лемківщині в автентично чистому вигляді. Трапляються на Лемківщині, — хоч рідко, — також танкові форми козачка і шумки.

Ці і всі попередні приклади, від форми повторної фрази почавши, доводять безумовну приналежність лемківської творчості до української музичної культури. Проте існує окремий лемківський музичний діалект, засвідчений наявністю своєрідних, суто-лемківських мелодій і мелодій з сусідськими, чужоземними впливами.

Оригінальна лемківська творчість

До автохтонних, суто-лемківських мелодій належать старовинні обрядові пісні, що їх співають тільки на Лемківщині. На етнічних територіях інших народів, а навіть в інших областях України вони невідомі. До таких пісень належить група спеціального типу **весільних співанок**, досліджених і опублікованих Володимиром Гошовським.²⁴

²⁴ УНМ, ч. 4588.

²⁵ Володимир Гошовський, Спроба генези одної лемківської весільної пісні. Стаття поміщена у збірнику: Музей української культури Свидник. Науковий Збірник 3. Вид. Словацьке Педагогічне Видавництво, Пряшівський Відділ української літератури, Пряшів, 1967, стор. 261—275.

Тип таких весільних співанок являє собою правильний двореченевий (чотирифразовий) період і виступає в численних, проте близьких мелодичних і ритмічних варіантах по всій Лемківщині. Ось, напр., запис із с. Бехерова на Пряшівщині:

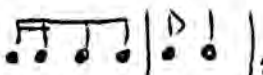
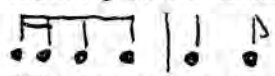

Під подібні мелодії лемки підкладають прерізні весільні тексти, напр., "Што тобі, Михайле", "Чекай ти, Ганічко" і багато інших. Ці співанки поширені, головне, між лемками пряшівського краю, також на північних схилах Карпат між галицькими лемками і частинно в найзахідніших районах Закарпатської області УРСР, що прилягає до Пряшівщини. На інших територіях України їх майже не зустрічаємо, за винятком двох далеких варіантів на Холмщині, одного на Львівщині і двох між воєводинськими українцями (переселенцями з Пряшівщини). Так само винятково трапляються ці мелодії поза межами України, у східній Моравії й трьох селах північної Угорщини, що прилягають до Пряшівщини. Волод. Гошовський вважає ці весільні співанки специфічним добром лемків; вони культивувалися серед них споконвіку і були створені імовірно ще протолемками, тобто відомим з історії племенем білорусів, що жили десь у районі етнографічної території Лемківщини.

Полонізми

Приступаємо до розгляду чужоземних впливів на лемківську пісенність. З півночі діяли на лемків **впливи польські**, що виявилось у досить частому вживанні мазуркових ритмів у такті 3/8. Ритми ці виступають на Лемківщині у двох варі-

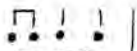
²⁶ Пісня цитована у статті Вол. Гошовського, як вище у примітці ²⁵.

янтах: а) синкопованому 3/8 , більш зближеному до польських зразків і б) злагіднілому, без синкопи 3/8 Частіше трапляється злагіднілий варіант "б", але маємо і чисті, синкоповані зразки, як напр., у пісні "Ой, верше мій, верше" з с. Пантни (Галичина):

З погляду формальної побудови ця пісня є проміжною формою між періодом (триреченевим) і подвійним періодом (чотирьохреченевим), в мелодиці зближена до дорійського ладу, з приставленим увідним тоном нижче тоніки і витримана в суворому мазурковому ритмі.

З'ясувати наявність мазуркових ритмів в українських народних піснях, — тяжка проблема. Кілька років тому (1957 р.) я спеціально досліджував це питання, в результаті чого виникла моя студія "Йонійські ритми в українській народній пісенності", досі недрукована, але відома вужчим колам з моєї доповіді в Українській Вільній Академії Наук у Нью-Йорку. Досліди провів я на 7,927 піснях з усіх областей України. Назву "йонійські ритми" взяв я з античного учення про грецьку метрику і розумів під ними спеціальні ритми в тридільних тактах 3/8, 3/4, 3/2, які практично виявляються в трьох формах:

- 1) нормальній 3/4
- 2) димінюораній 3/8
- 3) аугментованій 3/2 (мазурковій)

Ці три форми різняться фактично тільки темпами і залежним від цього протяжним, або більш конденсованим, енергійним характером. Форма 1) в Україні скрізь дуже популярна, форма 2) (мазуркова) зустрічається рідше, проте відома також у всіх українських діалектах, форма 3) аугментована виступає рідко, переважно в центральних і східних областях України. Йонійські ритми (в тому й мазуркові) творять у центральній, східній Україні і на Кубані 15—16% всієї пісенності, на Волині й на Чернігівщині підносяться до 18—19%, натомість у Галичині спадають до 10—13%. Найбільше ці ритми поширені на Холмщині і над Сяном, тобто на територіях безпосередньо сусідніх з поляками. Отже на Холмщині й над Сяном їх відсоток дорівнює 30—32%. Лемківщина, яка також безпосередньо прилягає до польської етнічної території, має йонійських ритмів тільки 18—19%, що свідчить про більшу відпорність лемків. Щодо варіантів йонійських ритмів, — на Лемківщині переважає швидка, мазуркова форма 2) — 60%, мішаних форм є 26% і найменше нормальних 1) — 14%. Аугментовані форми 3) не виступають на Лемківщині зовсім.

Царством йонійських ритмів, особливо їх мазуркової форми, є Польща, де ці ритми творять понад 60% всієї народної пісенності, — це національна польська ознака. Проте наявність йонійських ритмів на Україні пояснювати тільки польським впливом не можна.

Німецький музиколог В. Віора у своїй порівняльній студії про європейський музичний фолкльор²⁸ публікує дуже цікаві порівняльні таблиці, на яких зводить в окремі мелодичні групи численні народні пісні всіх європейських народів, у тому числі й українського, і приходить до висновку, що нема ні однієї музичної прикмети, що була б притаманною одному тільки народові. Існує загально-європейська музична спільнота, а відмінності окремих національних типів полягають лише в то-

²⁷ УНМ, ч. 10,088.

²⁸ Walter Wiora. Europäischer Volksgesang. Gemeinsame Formen in charakteristischen Abwandlungen. Arno Volk-Verlag, Köln, 1954.

му, що в кожному народі розвивається і переважає якась музична прикмета більше, ніж у інших народів.

Цей висновок я переносю і на йонійські ритми. Найбільш вони поширені в Польщі, але й на Україні, хоч не займають такого панівного становища, вони автохтонні й існують споконвіку. Це я доводжу в моїй студії такими міркуваннями:

1) Йонійські ритми не обмежуються Польщею й Україною, а існують і на дальших територіях, напр., навіть у Казахстані, де польських впливів не було.

2) Йонійські ритми існують на Україні не тільки в західних областях, географічно й історично близьких до Польщі, але в більшій кількості і в крайньо східних, як Харківщина, чи Кубанщина, де польські впливи тяжко допустити.

3) Якби йонійські ритми були польським впливом, то найвищою їх відсотка треба б сподіватися в Галичині, що безпосередньо і найдовше підлягала польському натискові. Тимчасом бачимо навпаки: в центральній Галичині йонійські ритми хитаються між 10—12%, тоді як у східній Україні бл. 15%, а в Чернігівщині навіть понад 18%. Зокрема на Буковині, Гуцульщині, Бойківщині, де, як і в усій Галичині, сторіччями діяли польські впливи (польська адміністрація, польські поміщицькі двори), йонійські ритми появляються лише винятково.

4) Йонійські (в тому й мазуркові) ритми виступають часто в українських **обрядових піснях**, що, як культова музика, взагалі мають дуже давнє походження і визначаються архаїчними прикметами в музиці і текстах. Найчастіше виступають йонійські ритми в весільних піснях, але існують також у колядках і щедрівках, у веснянках і гаївках, у купальських і обжинкових. Також культові поклики до Дайбога, що збереглися у формі відокремлених музичних фраз у колядках і щедрівках і мають також архаїчний характер, часто витримано в йонійських ритмах. Отже ці споконвічні жанри зводити до польських впливів, — неможливо.

Польськими впливами можна б пояснити тільки значніше поширення мазуркових ритмів на Холмщині, Перемишльщині і частинно Лемківщині, тобто на найсхідніших західних периферіях, що безпосередньо стикалися з польською етнічною масою. Це нормальне явище, коли на Лемківщині і взагалі в прикордонних областях виявляються взаємні культурні впливи сусідів.

Мадяризм

Багато лемківських пісень підлягли впливові **мадярського музичного фольклору**, що виявляється в особливому домінантному розвитку мелодичної лінії, однаково в інструментальних і вокальних мелодіях. Розвиток цей характеристичний тим, що перша фраза пісні, оперта на мелодичному осередку тоніки, майже докладно повторюється вдруге, але на квінту вище і утворює другу фразу на мелодичному осередку домінанти. Наступна, третя фраза звичайно є повертанням мелодії назад у сферу тоніки і остання, четверта фраза є ремінісценцією, а іноді навіть докладним повторенням фрази першої. Так побудовано класичні лемківські двореченеві пісні-періоди, як, напр., баладу "В Премислю на місті", записану в с. Полянах (Галичина):

Це форма двореченевого періоду, в якому друге речення складається з трьох фраз і повторюється двічі (знаки репетиції). В тональному відношенні, — це чистий дорійський лад. Бувають у цьому типі пісень форми ще ширше розбудовані, аж до подвійного періоду, але характеристичні вони в усіх ладах і формах отим домінантним зворотом мелодії у першій половині пісні. Таку саму мелодичну структуру мають також попередні нотні приклади цієї статті ч. 10 і 11, а в ч. 6 приходить варіаційне повторення на домінанті не фрази, а цілого першого речення.

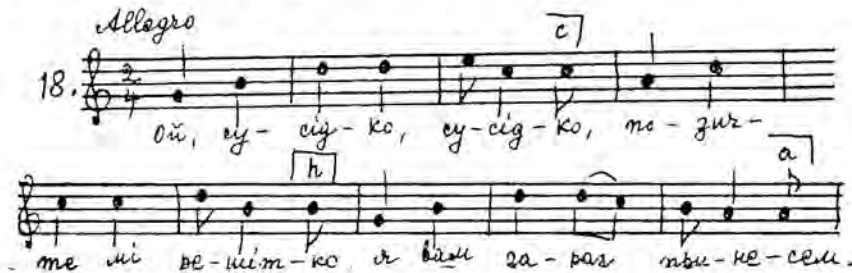
Мелодичні звороти на домінанту масово поширені в мадярських народних піснях, це одна з найтипівіших прикмет мадярської музичної культури. Така є однозгідна думка музикологів, втім і найповажнішого мадярського дослідника Белі Бартока.³⁰ Упродовж віків ця прикмета переходила і до сусідніх словаків та пряшівських лемків. У них вона поширилася не в такій великій мірі, як у мадярів, проте закорінилася сильно і вплинула на вироблення лемківського діалекту. Галицькі ж лемки перейняли її від пряшівських братів, коли в давніших часах (напр., за Австро-Угорщини) ходили масово на сезонні роботи за угорський кордон.

Цей тип мелодій трапляється в інших українських діалектах тільки винятково, — це характеристична прикмета Лемківщини. Поза Лемківщиною вона поширена ще, як сказано, на Словаччині (також як мадярський вплив) і далі на захід на Моравії, а навіть на горішньому Шлеску. В цьому розумінні Лемківщина відіграла роль містка для стичності України з західноєвропейськими культурами.

Мадяро-словакізми

У лемківській музиці серед великого багатства ритмічних мотивів зустрічаємо досить поширені також різного роду синкоповані ритми. Це також одна з типових прикмет лемківського діалекту, не зважаючи на те, що таке явище зустрічаємо і в інших українських областях, але у меншій мірі.

Поширення синкоп на Лемківщині відбилося навіть на цій статті, де в нотних прикладах ч. 3, 5, 8, 10, 12, 16, 17 і 18 виразно виступають ритмічні синкоповані звороти. Додаємо до них ще одну типову синкоповану мелодію "Ой, сусідко", з с. Маластова (Галичина):

³⁰ Bela Bartok, Das ungarische Volkslied, стор. 48-49. Цитую за Ф. Колессою, Лемківщ., стор. XLIX.

Синкоповані ритми виступають дуже часто в мадярській народній музиці, між іншим, і в мадярському національному танку чардаші і також у словаків. Звідси й пішла загальна звичка пояснювати лемківські синкопи мадярським культурним впливом. Але це справа принаймні сумнівна. Наявність того самого явища в двох сусідніх культурах може мати різну генезу. Це може бути вплив культури А на культуру Б, але може бути й навпаки, — вплив Б на А, і врешті, найімовірніша можливість, — для обох культур ці явища спільні, в обох автохтонні, споконвічні. Отже й з'ясування проблеми лемківських синкоп, — справа скomплікована й для рішення не легка.

На цю тему існує студія Онуфрія Тимка про ритмічні форми мадярського чардашу і мелос воеводинських українців, лемківських переселенців.³² Автор висловлює думку, що мадяри, прийшовши на середній Дунай, принесли з собою знання тільки пентатонічної музики. Щойно в Панонії, новій своїй батьківщині, вони формували помалу свою культуру, в тому і свою національну музику. Однак остаточні форми мадярської музики устійнилися пізно, напр., початки чардаша можна припускати щойно на початку XVIII-го стор. Характерна мадярська музика й її синкоповані ритми мали вплив і просіяли до сусідніх слов'янських народів у межах угорської держави, тобто до словаків, пряшівських лемків, закарпатських українців і, звичайно, до лемківських потомків — воеводинських переселенців. Найбільше цей вплив відчувався на переломі XIX-XX стор., конкретно між роками 1890-1918, коли взагалі відбувався найсильніший денационалізуючий і політичний натиск мадярів.

³¹ УНМ, ч. 3961.

³² Студію друкують словацькою мовою: Rytmicke tvary čardaša a melos vojvodinských ukraincov. Onufrie Tymko (Vrbas, Jugoslavia). "Slovensky Narodopis", časopis Slovenskej Akademie Vied, VII, 6, 1959 i separatny vytlačok. Vydavateľstvo Slovenskej Akademie Vied, Bratislava (pag 89.100).

На розвідку О. Тимка появилася 1966 р. моя рецензія-полеміка під наг. "Чардашові ритми в українській пісенності".³³ Тут я подаю низку фактів, що суперечать гіпотезі мадярського походження синкоп. Синкоповані ритми (в тому числі й чардашового типу) добре відомі по всій українській території, напр., навіть у центрально-українських думках, у репертуарі кобзаря О. Вересая тощо. Особливо значну й характерну роль відіграють синкоповані ритми в музичних діалектах галицького Покуття і взагалі цілого карпатського Підгір'я. Тобто все на територіях, що до угорської держави не належали і де ні політичного, ні культурного впливу мадярів не було. Тимто і наявність синкопованих ритмів у лемків нема потреби пояснювати мадярськими впливами.

Далі відмічаю факт, що вже в найдавніших записах галицьких мелодій, що походять з перелому XVIII-XIX стор., існують виразні синкоповані мотиви. Як приклад цитую пісню із збірника Вацлава з Олеська³⁴ "Мене мати породила" (у збірнику місцевості запису не подано, відомо тільки загально, що пісню записано від "народу галицького"):

Подібних пісень у Вацлава з Олеська більше. Наявні в них синкопи майже на сто років старші, ніж припускає О. Тимко.

³³ В журналі "Вісті", ч. 3 (18), Міннеаполіс, 1966, у "Відділі Музикологічної Секції УВАН в США".

³⁴ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego, zebrał i wydał Wacław z Oleska. We Lwowie, 1833.

Пізніші збірники галицьких народних пісень, як П. Бажанського, Ст. Людкевича, Ф. Колесси^{34а} й інші, також зафіксували значне багатство синкопованих мотивів. Натомість нема ніяких відомостей, ні доказів, що в часах давніших, ще перед Вацлавом з Олеська (напр., з XVII-XVIII стор.) українські пісні не знали синкопованих ритмів. Ці наявні факти дають підставу вважати синкоповані ритми за явище в Україні, особливо в її західних областях прадавнє, автохтонне. І це повністю відноситься також до Лемківщини.

Крім Мадярщини й України, синкоповані ритми дуже сильно поширені також на Словаччині. Отже це спільне добро трьох народів: словаків, українців і мадярів, що своїми окраїнами стикаються в гірських районах Карпат і виявляють спільні риси також у декотрих інших ділянках культури.

Багатоголосся

З інших прикмет треба відмітити відсутність на Лемківщині багатоголосся і підголосків. Всупереч музичній практиці центральної і східної України, де пісні співають здебільшого хором у три, чотири й більше голосів, з характерними "підголосками", — в західних областях, у Галичині й особливо на Лемківщині пісня майже завжди гомофонна. Лемки співають і гуртом, але найчастіше одним голосом в унісон. Рідко трапляється, що гурт поділяється на два голоси і певний уривок мелодії співає в терціях. По кількох тактах, іноді навіть по кількох тонах знову вертається в унісон. Поділ гурта на три голоси трапляється ще рідше і то хіба на одному-двох тонах. Для прикладу колядна пісня "Госа, хлопці, до ряду", з с. Андріївки (Галичина):

^{34а} Докладні назви цих збірників дав. початок цієї праці.

³⁴ УНМ, ч. 525.

2. Жена дома з дзєцямі,
А я пію з хлопцямі.

Видатний дослідник української народної музики Климент Квітка дійшов до висновку, що багатоголосся в усіх діалектах української народної пісенності — явище досить пізнє, яке прийшло туди від інтелігенції, головним чином під впливом багатоголосного церковного співу.³⁵

Таким чином ми розглянули всі основні прикмети лемківського музичного діалекту і в дальші його нюанси заглиблюватися не будемо. Підібрані нотні приклади та коментарі і так достатньо з'ясовують особливості лемківської музики і визначають її відношення до інших українських діалектів і до сусідніх націй. Щодо нотних прикладів, — ми намагалися подати найбільш яскраві, несконпліковані зразки, хоч насправді в одній лемківській пісні іноді переплітаються різні стилеві прикмети, різні історичні елементи і різні чужоземні впливи. Такими сконплікованими випадками ми не хотіли перевантажувати уваги читача.

Як додаток подаємо ще пісню, створену не на Лемківщині, а лемківськими переселенцями — шахтарями вже в Америці. Цю пісню, як і інші подібні, записано в 1930-их роках у США. Її мелодія, у формі несиметричного двореченевого періоду, має ще чисто лемківський характер, навіть з улюбленим зворотом мелодії на доміанту в 3-4 тактах:

21. Доб-ре нам так-б'г дав, доб-ре нам про-сві-тав
що нам ас-не сві-то, що нам ас-не сві-то
на по-лі за-ві-сив.

³⁵ Кл. Квітка. М. Лисенко як збирач народніх пісень. Повідомлення Музично-етногр. Кабінету Укр. Акад. Наук, Вип. I, Київ, 1923, стор. 5—8.

³⁶ УНМ, ч. 8843.

Дальший текст:

2. На чолі ми горит, Англїк мі говорит: "Ладуй, унгар, кару, Ладуй, унгар, кару, Бо тя нїма боїт".	3. Болят мя рученьки, Кров ми ся з них ліе, Хто їм ми загоїт, Хто їх ми загоїт? Мила у Європі.

Нова Лемківщина

І врешті кілька слів про Нову Лемківщину. Нову в розумінні національного освідомлення, культурного відродження і збройної боротьби 40-их років за українську державність. Ця Нова Лемківщина дала також нову музичну творчість, що проявилася не тільки в текстах пісень, але і в бадьорій мелодії, ритміці та загальній формі нових мелодій. Для прикладу подаємо улюблену пісню однієї лемківської Сотні УПА, яку я записав 1948 року в німецькому таборі Міттенвальд (Баварія) від лемків, вояків УПА, що з неймовірними пригодами продерлись тоді до Німеччини. За їх інформаціями автор пісні невідомий, а співалася вона від січня 1946 р. в бойовому районі "Бескид" (Лемківщина). Командиром цієї "Сотні Хрінівців" був хоробрий сотник Хрін. Пісню подаю у моїй власній обробці для чоловічого хору з супроводом фортепіяна, при чому головну мелодію, яку співають перші тенори, залишаю без будь-яких змін, так як її співали в унівському середовищі:

Тенори I, II
Баси I, II
фортепіяно

Tempo di marcia.

Handwritten musical score for page 132. The score consists of two systems, each with a vocal line (soprano and alto) and a piano accompaniment. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 4/4. The lyrics are in Ukrainian.

System 1:

Vocal: *или сом-на-рен.*

System 2:

Vocal: *ли-бе-ка за-га-ти-мо, що вбо-ах збо-гу-на-а, збо-ах.*

Handwritten musical score for page 133. The score continues from page 132, featuring the same vocal and piano parts. The key signature remains one flat (B-flat), and the time signature is 4/4.

System 3:

Vocal: *ну аго-ми на-хіб бо-ах се -*

System 4:

Vocal: *ми і геть на-м-а-ми-ми збо-гу-на-а, збо-ах.*

ми- на мі- хі вбо- іх се - рах і зсть де- мі- б'

1. 2. 3.
ну- ну зб- ра- на.

1.
Трем- ге.

2. Тремтить лютий ворог всі ночі,
А днями облавами гуля,
Питає, де Сотня Хрінівців,
Що полки ворожі розбива.
3. Питай, лютий вороже, вітра,
Де стіни підперли верхи,
Від кулі завзятого лемка
Ти згинеш, щоб більш тут не йти.
4. Упало в боях нас багато,
Ще більш нас до бою піде,
За тебе, свята Україно,
Снага нас до бою веде.

Висновки

Лемківська музика, як цілість, має настільки своєрідний характер, що займає окреме місце серед українських музичних діалектів. Характер цей утворився внаслідок органічного спаяння стилевих прикмет порядку 1) історичного, 2) жанрового і 3) чужоземних впливів.

1) У лемківській творчості уважний дослідник відкриває окремі прошарки стародавніх історичних і навіть передісторичних епох, що їх лемки законсервували і щасливо зберегли до наших днів. До таких архаїзмів належать, напр., коротенькі пісні, в діапазоні трьох тонів малої терції, у формі двотактової повторної фрази. За архаїзми треба вважати й останки пентатонічної музичної системи. Стародавніми прикметами визначається також велика група мелодій тетрахордового складу. Це здебільшого обрядові пісні, що своїм походженням коріняться ще в давній індоевропейській і праслов'янській добі. Далі хронологічно йдуть середньовічні лади, з яких найулюбленіші на Лемківщині, — як і на всій Україні, — є лад дорійський і за ним міксолодійський, лідійський і інші. Деякі лемківські мелодії мають характер “жалощів”, тобто особливе орієнтальне забарвлення, зумовлене ходами на збільшені секунди. Такі звороти відомі в усіх українських діалектах і вони походять від тюркських культур, з якими ми стикалися ще з XI-го стор. Існують на Лемківщині і новочасні тональності мажор-мінор (дур-моль), що є витвором уже найновішої доби.

Отже лемківська музика, як цілість, є відбиткою всього історичного і навіть ще передісторичного життя Лемківщини. Характер її творчості має з одного боку сильні консервативні тенденції, а з другого легко сприймає все нові й нові культурні надбання. Лемки підсвідомо зберегли стародавні, споконвічні музичні елементи поруч з новішими середньовічними і найновішими сучасними.

Всі ці прикмети є спільні з усіма українськими музичними діалектами і вони зв'язують Лемківщину з центральним українським материком в одну культурну і національну цілість.

2) У відношенні пісенних жанрів панує на Лемківщині таке саме багатство, як і на всій Україні. Записано тут велику кількість **ліричних** пісень (любовних тощо), як і **епічних** (баляди: “Ішли рибаре на риби” з с. Висової, “В Гамерице в салоне” з с. Андріївки і багато інших). Багато заступлені також **колицкові** пісні, глибоко просякні духом української мелодики. Дотепністю і здоровим гумором визначаються численні **жартівливі** пісні, до яких примикають споріднені **п'яницькі**. Існують на Лемківщині також типові українські танкові форми, як **коломийки**, а винятково навіть **шумки** і **козачки**. Важливо відмітити, що серед лемків живуть ще старовинні мелодії українських обрядових пісень. Із них найбільше розповсюдження мають **весільні** пісні, поширені однакою по обидвох схилах Карпат. Натомість **веснянки** (**гаївки**) по північному (галицькому) боці зустрічаються вже рідше, але на південній Пряшівщині записано їх ще значну кількість. Інші обрядові жанри, як **колядки**, **щедрівки**, **обжинкові**, — збереглися слабше. Вони побутують у значно меншій кількості, ніж загально в Україні. Натомість живуть по всій Лемківщині обрядові пісні, в ніякому іншому українському діалекті невідомі, **собіткові**, що відповідають за загальноукраїнським купальським. Музично вони споріднені з веснянками, гаївками і частинно купальськими.

Отже з цього погляду Лемківщина велику більшість пісенних жанрів має спільну з іншими областями, особливо з західньо-українськими. Натомість особливістю лемківського діалекту є менше поширення декотрих жанрів обрядових (колядок, щедринок, обжинкових) і танкових (козаків, шумок). Дальшою специфічно лемківською особливістю є собіткові пісні, й окремого типу група весільних мелодій.

3) Чужоземні впливи принесли на Лемківщину ті особливості, що спричинили остаточне утворення оригінального

лемківського музичного діалекту. Від мадярів присвоїли собі лемки розвиток мелодичної лінії із специфічним зворотом до домінанти і дальшим поверненням до тоніки. Ніякий інший український діалект цього не знає, а лемки застосовують його охоче.

Синкоповані ритмічні звороти відомі по всій Україні, особливо на карпатському підгір'ї, але на Лемківщині вони виступають повніше і частіше. Цю їх більшу поширеність на Лемківщині треба віднести до мадяро-словацьких впливів, бо там синкоповані ритми — панівні.

В тому самому значенні можна говорити й про польські впливи, тобто про поширення серед лемків йонійських ритмів. Ці ритми також добре відомі й автохтонні по всій Україні, у повільних і швидких (мазуркових) формах. Але на західних периферіях української національної території відсоток таких ритмів, під впливом стичности з поляками, значно вищий. На галицькій Лемківщині він також збільшується, хоч не в такій мірі як, напр., на Холмщині.

Багатоголосся і підголосків лемки у виконанні своїх пісень сливе не знають. Трапляються у них тільки несміливі ходи рівнобіжними терціями, але і то не впродовж всієї мелодії. В цьому вони споріднені з західно-українськими діалектами.

Отже в цілому лемківську музику можна схарактеризувати як діалект, сформований на українській національній основі, з мелодичними й ритмічними наносами з мадярської, словацької і польської музики, тобто із впливами сусідніх народів, що з давніх давен оточують Лемківщину звідусіль. Ці впливи лемки прийняли не механічно, а перетопили в горні власної народної творчості й органічно споїли в міцний моноліт, що між іншими українськими діалектами визначається оригінальністю стилю і небуденною, своєрідною красою.

Відомо, що після другої світової війни поляки головну, галицьку провінцію Лемківщину майже доценту винищили, а рештки населення перегнали у свої західні воевідства. Проте осталися численні документи, записи з усіх галузей багатой лемківської культури, в тому й лемківської народної музики. А цього вороги вже ніколи не зможуть знищити. З цих документів завжди буде відроджуватися дух і образ живої Лемківщини, що вічно свідчитиме й нагадуватиме про чудовий самоцвіт, яким ця Лемківщина оздобила вінець української культури.

М. Соболевський

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕМКІВСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В ПОРІВНЯННІ З УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ*

Лемківський діалект — це крайній південно-західний діалект української мови.

Лексичний склад загальноукраїнський з великою кількістю староруських слів — весь, древо, злато, смотріти, застегнути, видіти; з запозиченнями з польської — юж, же; словацької — лем; угорської — фрас, компері; німецької — фраїр, камрад.

Лемківський діалект відзначається тим, що наголос під впливом польської мови постійний на другому складі від кінця: біда, овес, молодий, тота, еден, пришов, ходив, робив.

Звук "г" в деяких словах з польської як "г" російської: газда, грулі.

Частка "ся" окремо від дієслова, після нього і перед ним: дес ся подів, здає мі ся, мі ся подабат.

Іменники жіночого роду в орудному відмінку мають закінчення не — ою, а ом: білом хусточком; єдином руком, за нашом хижом.

Тверді приголосні в кінці іменників чоловічого і жіночого роду: ден (день), кін (кінь), камін (камінь), кіст (кість).

Дієслова з коренем на "а": мам, або маю, маш, ма, маме, мате, мають, співам, співаш, співат, співаме, співате, співають, в минулому часі: співав-ем, співала-м, співала-с, співали-сме, співали-сте, співали.

В майбутньому часі: не буду ся женив (не буду женитися), буду робила.

Закінчення інфінітива в піснях занесених зі Словаччини на "ц", замість — "ти": ходиц (ходити), стац (стояти), жебрац (жебрати).

Наказовий спосіб: бер (бери), воз (візьми), ид (іди), под (ходи), смот (дивися), верний (верни).

Прислівники мають закінчення на "і" (замість е чи о): добрі, злі, гарді, парадні.

*) М. Соболевський, Лемківські співанки, Музична Україна, Київ, 1967, 306-314.

СЛОВНИЧОК ДІАЛЕКТИЧНИХ СЛІВ ТА ВИРАЗІВ

Бандурки — бараболя, картопля
 барз — дуже
 банувати — жалкувати, тужити, шкодувати
 боіско — тік до молотьби
 браниц — боронити
 бости (боде) — бити рогами
 березина — берізка, березовий прут
 брежек — беріжок
 валашка — кий, ціпок
 вандрівний — мандрівний
 вандрувати — мандрувати
 варош — місто
 вартати — мати вартість
 вейский — сільський
 вельми — дуже
 вельо — багато, дуже
 вем — знаю
 вимена, виміна — викуп
 витай — здорова була
 вицифрувати — прикрасити
 віст — знає
 віт, війт — сільський староста
 влос — волос; як еден влос — точно
 водит ся — діється
 воля — охота
 воловатий — зобастий
 вран — ворон
 вратиц — вернути
 вшитко — все
 гавран — ворон, гайворон
 гадати — говорити
 гайтов — лісний або польовий сторож
 галузочка на перку — прикраса на капелюсі
 у вигляді розгалуженої гілки
 гардий — гарний, хороший, пристойний
 гача, гачата — лоша, лошата
 гей сьо! — оклик на курей, щоб їх зігнати
 го — його
 годинка — годинник

годинар — годинникар
 горе — вгору
 горнец — горщок
 горүций — гарячий
 гүс — гуска
 гүшлі, гүслі — скрипка
 гүчати — гудіти
 газда — господар
 газдиня — господиня
 гамба, гамбочка — уста, обличчя
 гвер — гвинтівка, карабін
 гнеска, днеска — сьогодні
 грайцар — австрійська монета
 грүлі — картопля
 дакий — якийсь
 дашто — децо, щось
 двиґац — підіймати, двигнути
 дзека — охота
 дзюравий — дірявий
 дзяд — дід
 длүго — довго
 днес — сьогодні
 добрі — добре
 доли, в діл — вниз
 доломан — верхній одяг, плащ
 дос, дост — досить
 драга — дорога і дорога
 дрептати — ступати дрібним кроком
 друлити — зіпхнути
 дүдок — монета австрійська
 дяку мати — мати прихильність, любити
 екзецирка — муштра
 єдвабний — шовковий
 еден — один
 ей, ій — її
 же — що
 жеби — щоби
 жебрац — жебрати, старцювати
 журица — журба

загін — грядка
 заглавок — заголовок
 заграда — загорода, грядка
 зайда — в'язка
 закаль, закла — поки, доки
 заплянтати — заплентати, заблукати
 зас — знов
 засе — не вільно, не можна
 звербуватися — зголоситися до війська
 звідуватися — питати, розпитувати
 згриза — журба, гризота
 здає ся — надається
 здаме ся — згодимось
 здибати — зустрінути
 зиск — користь
 злі — зле
 змена — зміна
 зохабити — залишити
 кабатик — спідничка
 кади — куди
 казальниця — амвон
 калап — капелюх
 камерад, камарат — товариш, друг
 кантар — уздечка
 кар, карай — карати
 кареш — караєш
 кеби, коби — якби
 кед — коли, як
 кельо — кілька
 кермеш — престольне свято, храм
 кершці — взуття, постолі, ходаки
 керт — садок
 кисасоня — дівчина, панночка
 киселиця — вівсяний борщ
 Кичера — назва гори
 клебан — настоятель парафії, приходський священик
 клинок — кілок
 клинці — цвяхи до підків, вухналі
 колаче — стукотіти
 копер — кріп

корбач — нагайка, гарапник
 корец — міра зерна
 кошуля — сорочка
 краль, кральове — король, королі
 крутовий — галузистий
 красні — гарно, хороше
 кус, кусок — трохи
 кусціся, кусник — трошки
 куча — хлів
 ку мі — до мене
 лапати — ловити
 лацно — легко, вигідно
 леда який — який-небудь
 лен, леник — льон
 лігати — лягати, кластися
 ліпший — кращий
 лубок — кора з дерева
 лука, лучка — сіножать
 маєран — рід зілля
 мазяр — діхтяр
 меджа — межа
 медже — поміж
 милость — милосердя, жалість
 миготати — блискати
 млака — калюжа, підмоклий ґрунт
 мочар — болотисте місце
 му — йому
 мя — мене
 наврат — наверни (назад)
 надатися — подобатися
 надибати — зустрінути
 надобний — гарний, хороший
 накладати — витрачатися
 нежле — чим, аніж
 нещестя — нещастя
 нигда, никда — ніколи
 нич, ніц, нічо — ніщо, нічого
 ноле! — ну ж!
 ня — мене

няньо — батько
 облапити — обіймати
 обора — обійстя
 огваряти — обмовляти
 огін — хвіст
 окопистий — повний
 откаль — відки
 отсаль — відси
 пайташ — товариш, друг
 палюнка — горілка
 парадний — пишний, гордий
 парадниця — гарно вбрана, горда
 параль — чорт
 патрити — дивитися
 патруль — патруль
 переліще — переліг, неоране поле
 перко — перо на капелюсі
 пец — грубка, піч
 пінязі — гроші
 пітора — півтора
 под — ходи
 подрептати — походити дрібним кроком
 позерати — дивитися, глядіти
 позор — погляд
 поїмати — піймати, зловити
 помалючки — поволеньки
 полегойки — легенько
 пораїти — порадити, рекомендувати
 посполу — взаємно
 потреса — потрясає
 потряска — танок
 потемки — в пітьмі
 почлапав — почалапав
 през — через
 преквитати — перецвісти
 преконатися — переконатися
 прекрасні — дуже гарно
 преокруті — дуже сильно
 приданняне — гості весільні з приданим
 припатратися — приглядатися

припецок — припічок
 пюрко — перко, пірце
 рафка — обруч на колесі, шина
 рече — говорить, каже
 різанец — рід трави
 розгваряти — відраджувати
 роскіш — розкіш
 розлігатися — розлягатися
 розмарія — розмарин
 рокувати — іти до війська
 роле — рілля, поле
 сесло — лавка у човні
 си, сой — собі
 синявий — голубий
 скала — камінь, скеля
 скатулятися — скотитись
 скоренки — чобітки
 слама — солома
 слонко — сонечко
 смотріти — дивитися
 смот — дивися, гляди
 сокотитися — берегтися
 сомар — осел
 спацірувати — прогулюватися
 статок — домашні тварини
 страна — сторона
 стратитися — загубитися
 студня, студенка — криниця, криничка
 сцяраний — принижений
 телелем — слово без значення, як: гей, дана
 танечниця — танцюристка
 ти, ті — тобі
 Тереза — жіноче ім'я
 тівко, тільки — стільки
 товди — тоді
 тото — оте
 трафилося — трапилось
 туньо — дешево
 тя — тебе
 убіч — схил гори

файний — гарний, добрий
 фалечний — непокірний, впертий
 феца — онуча
 фрас, фрасик — чорт, чортик
 фраїр, фраєр — милий, наречений
 фраїрка — мила, наречена
 фришно — скоро
 фрасунок — журба
 фурман — візник, возій
 фуярка — сопілка
 фуярош — той, що виготовляє сопілки
 хвіятися — хитатися
 хижа — хата
 хлоп — чоловік, мужчина
 ход — ходи
 холошні — шерстяні штани
 хотар — село, оселя
 худобний — убогий, незаможний, бідак
 хуща — хустинка
 цярати — знущатися, катувати
 цідило — торбинка
 чатина — гілки хвойних дерев
 чепец — очіпок
 черкотати — джеркотіти
 чуга, чуганя — верхня одежа чоловіка
 шалавія — зілля
 шарга — жвавий
 шварний — гарний, хороший
 шанец — рів, яма
 шмарити — кинути
 што — що
 штоси — щось
 шугай — милий
 шувний, шумний — гарний
 щестя — щастя
 шубравец — обскубаний, общипаний, недоросток
 югас — чабан, вівчар
 Югора — назва гори
 юж — уже, вже
 яр — весна
 ядловець — ялівець

Іван Шелюк

НИКИФОР

(дума)

1.

Час нам, браття,
 Думу почати,
 Никифора Дровняка
 Пора оспівати.

Про нього гори
 Й ріки повідали,
 Вони йому силу
 Незмірну дали.

Нужда сірому
 Стома ціпами била,
 Лем не вбила,
 В душі не згасила

Світлої надії,
 Що й таких колись сонце
 Освітить,
 Огріє...

2.

Не в шовкові пелюшки,
 Не в мяку перину
 Його мати повивала,
 А в стару ряднину

І, йдучи до праці,
 Під місток ховала,
 Бо гнізда свого не мала,
 Як зозулька сива
 Тая мати нещаслива.

• • • • •

3.

Була вона — прачка,
Не княгиня,
Німа жебрачка,
Убога Лемкиня,

Дровняцького роду.
Дала мати красу, вроду
Та не дала долі,
Бо сама її не мала:
Чужу ниву жала
І — зів'яла.

І батько — Дровняк,
Зів'яв неборак.

Не хворів, не квилив,
Не дуб в лісі привалив,
А жандарми австріяцькі,
Гнобителі люду
Повісили невинного
Лемка без суду.

А сирітонька лишилась
Ще й на лихо сердешна.
Німою вродилась.
Змалку ходить з відрами,
Носить воду панам на чай,
В кохтині розідраній,
А в серці — відчай.

4.

Світає...
Край неба палає,
А сирітка вже не спить,
По воду чвалає.
Ставить відра на цямрині
І сльозою,
Як росою,
Умиває очі сині.
Хилиться од вітру
Як билина в полі,
Дала мати красу, вроду

Та не дала долі,
Бо сама її не мала.
Чужу ниву жала...

5.

О світе лукавий,
О світе неправий,
Давно б тебе прокляла,
Та не вміє,
Бо... німа.

Ї красу б свою прокляла,
Через неї натерпілась,
Як у лісі з пройдисвітом
Шляхтичем зустрілась.

Не вміла кричати,
Не вміла благати,
І клятий маляр п'янюга,
Напав, як вовцюга,
Стоптав, як билину хитку
Збезчестив і кинув
Молоду покритку,
Утік нелюд,
Щоб далі сіять зло,
А дитя неплібне,
Мов зілля росло.

6.

Під містком лежало,
Шкурунку смоктало
І мовчало,
Не кричало,
А може бідне знало,
Що мамині хворовиті груди
В ті дні тривожні,
Були сухі й порожні,
Як та нива,
Яку в липні обминула
Живодайна злива;
Лиш тепла материнського,

Любови й ласки — повні,
І дитятко хорошило,
Як місяць підповня.

7.

В обід під міст загляне,
Лишивши відра на дорозі,
І світ відразу кращий стане,
Як син всміхнеться небозі.

До серця тулить,
Цілує, леліє,
Щось сказати хоче,
Та... не вміє.

Ворухне беззвучно
Нікими вустами
І з жалю заллється
Гіркими сльозами.

8.

Од віку живе на світі пісня:
Колискова,
Задумлива,
Мрійлива,
Свята...

Та Никифор не чув її,
Бо в мами безмовні вуста.
Чув лиш в грудях могутнє биття,
В очах бачив сині озерця,
І кольор очей тих на ціле життя
Він зберіг на дні серця.

І може тоді вже,
Під містком у тиші,
Зрів образ Мадонни
В мудрій дитячій душі.
Синьоока Мадонна,
Одвічна мрія, скорбота його,
А обіч дорисована постать
Уявного батька свого.

Мадонна...

А обіч — зрадливий змій,
Бо не личить без батька,
Бо не личить — самій...

9.

А покищо
Люлі-люлі...
Колишучи сина, сама задрімає,
І вже сниться, що Никифор виріс,
Над Сяном гуляє,
На той бік гукає:
Подай перевозу,
Я перевезуся,
На ту Україну
Хоч раз подивлюся...

10.

Заторохтять колеса,
Сполошать сон-мрії,
Обудиться Мати,
Переповис свою надію,
Візьме відра
І знов чвалає від хати до хати,
З подвір'я в подвір'я,
А за нею тіні волохаті
І смутку безмір'я.

11.

Осінь...
Хуга,
Дощ січе навскіє,
Мати з сином утікає
У затишний ліс.
Під смерекою на листі
Хлопчина дрімає,
Йому з неба Солотвина
Тихий сон стрясає.
Кольори,
Кольори,

Тихий пошум вітрів:

То його мова,
То його спів,
То його азбука,
То його гнів.

Синій кольор — то мамині очі,
Чорні брови — карпатські ночі,
Жовті настурції — розлука зловісна,
Біла береза — русалчина пісня.

12.

В білосніжні шати
Одяглись Карпати,
Загула метіль,
Замела постіль.

Ой, мати, мати!
Де ж ми будем зимувати?

13.

Ой, сину, сину,
За яку провину?

. . . . .

14.

Та світ не без добрих людей —
Пригорнуть німу,
З дітям, не саму.
Не злічити ночей, скільки не спала,
В тривозі молилась,
В сутерині
На скрині
З сином тулилась.

Не раз у дзвіницю
Вітри загаяли,
Святі православні
В опіку їх брали.

15.

До світу вставала,
Сніги прогортала,

Весноньки чекала — не докечалась.
На святу велію з світом прощалась.

Закашляла кров'ю,
Не дійшла до криниці,
Хрестом на сніг упала
І на тім місці криниця постала.

Хай же святиться
З материних слів криниця.

Хай джерело б'є,
Сирота з нього п'є.

Сирота!

На добре здоров'я,
На довгі літа.

16.

В спадку не взяв
Ні вола, ні корови,
Ні пісні,
Ні рідної мови.
Пішов між люди
Німи, як мати,
До щина на грудях,
На плечах — лати.
Матейком себе величав.

І на дощині тій хтось написав:

«Я-м Матейко,
Русин,
Недолі син,
Повитий Дровнячкою»...

І так ходив по світі з позначкою,
Ходив по великій землі,
Де навіть ластівка стріху має,
А сиротина — ні!

17.

О лісе, ти мій!
О лісе, я твій!

. . . . .

18.

Хмарками прозорими
 Вкрилося небо над горами.
 В лісі трави росисті,
 Суниці медові, сочисті.
 Мале хлопчєня,
 Немов зайчєня,
 В долині пасєтьсє,
 Здрімне під кущиком —
 Рай привєрзєтьсє:
 Є що їсти,
 Є де спати,
 Є чим рани лікувати...

І так зростав серед квіток,
 Серед легенд і казок,
 Вовк йому з стежки звєртає,
 Одуд на руку сїдає.
 А вийде на Солотвину,
 На залиту сонцем вершину,
 Залюбуєтьсє,
 Задивуєтьсє,
 Як ширєє гірський орел,
 Як димить, кучерявиться
 Великий карпатський котел.
 А тумани стелятьсє,
 А тумани телятьсє
 Білими телятами розбігаютьсє
 По ярах,
 По гаях,
 І привидитьсє сироті
 Справді рай на землі.

19.

Вітрець грайливо дихне,
 Смеречку над ним хитне,
 Що вросла в скалистий зруб
 І зелєна лапка погладить кошлатий чуб,
 Тоді в серце вповзе бєнтєга,
 Згадає матір сердега,

Її долоню:

Тєплу,
 Ніжну,
 Пєстливу...

О Мамо!

За один твій дотик
 Віддав би усю Солотвину.

О Мамо!

І де тебе взяти?
 Хїба змалювати?
 Ой, спишу-змалюю
 Та не такую...

20.

До схід сонця вставав,
 У буй-вітра благав:

Розвій мене цвітом

По всій долині,
 По всій Лємковині,

Хай виросту дубом
 Листатим, високим,
 З корінням глибоким,
 Щоб в бурю чола не хилити,
 Щоб не міг розлюбити
 Полонин сонцєсєйних,
 Серпанком повитих,
 Щоб гідний був предків,
 Що з сонцем в грудях родились,
 В неволі зростали,
 Журбі не корились.

Під хмарами в поті чола орали,
 На посєдинок з ведмєдем ставали,
 Красою впивались несамовито,
 А, бува, гризне змія ядовита —

Сам до колоди
 Палець затрутий рубав,
 Таку гаддю лісовому
 Дань віддав.

21.

Молились,
 На гусях грали
 И кохали,
 Кохали
 Зелену мову лісів,
 Відлуння далеких громів,
 Любови першої щем
 І дороге своє «лем».
 Раз пан шапку злота давав,
 Щоб того слівця лемко не вживав.
 Та русин упертий і гордий,
 На злото й не гляне
 І в очі глузує:
 — То, лем, дайте, пане!
 О, лемки вміють кохати
 Свою мову, свої шати:
 Кольорові керщі,
 Барвисті кресані
 І рублені хрести на льоду
 Під час Йордані...

22.

Зачарований красою людською,
 Никифор пензель узяв
 І:
 Малював,
 Малював...
 Букваря він, ні літер не знав.
 Його пензлем сам Бог керував.
 Здавалося, гори шептались:
 «Ми свого Матейка діждались».
 Раділи Карпати
 І сосни крилаті...

23.

Пам'ятний сорок сьомий...
 . . . . .
 Над убогим лемківським селом
 Хальняк пролетів, вітролом,

І з Карпат живий ліс
 На Помор'я заніс...
 Молоді деревця вrostали,
 Цвіли, розцвітали,
 Життєвий Монблян осягали...
 А старі — сумували.
 І Никифор не вріс,
 Шуму моря не зніс.
 (Не для того море,
 Кому сняться гори!).
 Журби не зборов,
 Назад в гори пішов.
 Тричі вертали, тричі ішов,
 Кров текла з підшов,
 І пролялось тих сліз,
 Як весною з беріз...

24.

Вітай, Солотвине,
 Моя Лемковино,
 Материнський мій краю,
 Я у снах тебе бачу
 Й безмірно кохаю!
 До матеріної криниці вустами припав,
 І навіть святих на картинах своїх
 Привітав:
 «Здоровенькі були,
 Як без мене жили?
 Не скучали?
 Виглядали?
 А ти, святий Миколай,
 Не моргай.
 Де я був?
 Не питай»...
 Люди кохані:
 Це вам не смішки
 З чужої лемішки,
 Наколотіть свої
 Та й смійтесь з неї...

25

І очі мистця
Запалали безсмертям.
Чхать хотів на Одіссею
Страждання і смерти,
Геть насмішки і глум,
«Роздер на онучі свій сум»...
Зачарований пензель узяв
І:

Малював,
Малював...

26.

Пензель не слаб у руці.
В світ шлипли картини,
Немов крижини,
На розкутій ріці:
Диво-дивні,
Примітивні,
Бентежні й урочі,
Мов луни в зоряні ночі...

27.

На полотнах розцвітали
Церковці з трьома банями,
З трьома куполами,
Оповиті мережками,
Як символ єднання,
Старовини зберігання.
Шляхи в далекий світ,
Калин духмяний цвіт.
Мистець дознав бентеги,
Творчої муки,
Бо не вмів радіти,
Склавши руки.

28.

Стояв на тім самім «дептаку»,
У старому піджаку,

У дірявому брилі,
З сивиною на чолі;
Шкуринку жував,
Пуделка збирав
І:

Малював,
Малював...

29.

«Никифорки» по світі
Орлами кружили,
Музеї за них
Ярим злотом платили,
А він:
Своє добро,
Своє творіння
Так дарував,
Як сонце проміння.

30.

З-під розкущених брів
Тихий світ променів.
Та гнівом палав,
Як блазень «Криніцкім»
Його називав.
Тоді весь кипів,
Терпких слів
Не жалів:
— Як ти смів?
Я — Дровняк!
З діда-прадіда так,
Лемковини син,
Русин!

31.

З його пророчих картин
Лемки майбуття читали,
З курних хат і низин
На узгір'я втікали.

Далі від комарів,
Ближче до сонця.
І діти втекали:
До Варшави,
До Санча,
В Україну,
В Батьківщину,
Звідки воля прийде!

32.

Вертаються лемки на Лемківщину — домів
З дипломами — лікарів,
Вчителів,
Інженерів,
Докторів...
Летять, мов лелеки...
Всі відкриті шляхи.
Йдуть нові Смереки,
Нові Пецухи...
Йдуть горою, по рану,
Не бояться туману,
Йдуть у ясні ночі,
Йдуть у музей Гоча,
До його світлиці,
П'ють з його криниці.
Хто там раз нап'ється,
Свого не зречеться.

33.

Де Солінське море грає,
Де Сян обертає турбіни,
В лісі церковця сіяє,
Що встала з руїни.
Є там ікона,
Синьоока Мадонна,
Як хор алилуя співає,
Вона очі спускає;
І в тихі ночі плаче,
Заливається сльозами,

За дитинством втраченим,
За пропавшими літами.

34.

Одцвіло біле літо...
...
Прийшла осінь розстання,
Вечірнього сонця згасання,
Никифор без страху й вагання
Лебедину пісню свою доспівав,
Наївно-мудрі руки склав
І сказав:
«Не буде більше рисовав»...
І погас
І зачах...
З синім небом в очах,
З пензлем в руках,
З ім'ям Мадонни на вустах...
У безсмертя пішов феномен, самоцвіт
І його зачарований світ.

35.

Пам'ятник вічний
Поставив собі й Лемковині,
Усьому лемківському роду,
Якому нема переводу.

Жовтень 1972 р.

SUMMARY OF THE MAJOR ARTICLES

Yaroslav Pasternak — "Lemkivshchyna in Ancient Times".

Lemkos are the Ukrainian tribe which has occupied the westernmost part of the Ukrainian territories. At the time of formation of the European continent the Lemko land (Lemkivshchyna) was covered with the sea waters, which extended south towards the present shore of the Black Sea.

The present Lemkivshchyna is the mountain country on both sides of the Carpathians. It has the lowest ranges — the Low (or Lemko) Beskid, reaching the height of 1125 m.

Many rivers, and their valleys, Poprad, Bila, Ropa, Wysloka, Yaselka, Wyslik, Sian, Tursa, Ondava, Laborec and Szyroka, Wyrawa, Uz, through the long history of this country served as the main trade and communication waterways.

The first settlements of Lemkivshchyna reach back to the prehistoric times, the Paleolithic period — 1000.000—40.000 years ago. The population of Lemkivshchyna, as that of the rest of the Ukrainian territories, lived a tribal type of life.

Ethnically, the early population of Lemkivshchyna were the so-called White Croats, who quite energetically traded with the bordering Roman provinces. It left behind some fifty ancient Kievan Rus type towns (800-1340), build according to the general Ukrainian pattern.

Archeological remains of Lemkivshchyna indicate that culturally it has been a part of other Ukrainian neighboring territories at all times.

The cultural center of the northern Lemkivshchyna has been Sianik (Sanok), and that of the southern — Priashiv (Presov).

M. N. Kuchynko — "Burial Remains of the IX-XIII Centuries in the Basins of the Western Buh and Sian (Rivers)".

On the territory of Buh and Sian rivers some 29 burial points that date back to IX-XII centuries have been discovered. The majority of the burial remains are directly related to the eastern Slavic, Ancient Kievan Rus', population (Derehovychi, Buzhany-Volyniany and "Bili" Khorvaty (White Croats) — the direct ancestors of the Lemkos.

Ivan Netchuy-Levytskyi — "In the Carpathians (From Touring the Mountains)".

FROM THE EDITORS: This great Ukrainian story writer (1838—1918) had excelled in describing the sorrow state, and happiness, of the Ukrainian people after the emancipation from serfdom under Russia and Poland. He left behind in his literary works "a full picture of the national and social enslavement of the (Ukrainian) people."* In his account, "In the Carpathians," of his touring the Novyi Sanch (Nowy Sanch) — Dunayets (Dunajec) — Shchavnytsya (Szczawnica) — Shlachotova (Szlachtowa) region of the north-western Lemkivshchyna, he recreated for us a magnificent picture of that beautiful area, and the life of its Ukrainian population.

Ivan Krasovs'kyi — "Lemkos — the Ethnographic Group of the Ukrainian People".

Lemkos — the ethnographic group of the Ukrainian people. To doubt this historical truth are capable only individuals who deliberately ignore the well known facts. Strange as it seems, however, there are (and not only behind the ocean) "thinkers" who, slyly and maliciously, by means of whisperings, clamor that Lemkos are not Ukrainians; that they are a separate Slavic nation — "Carpatho-Russians."

The name "Lemky" is derived from an adverb "lem", used by many Lemkos in their dialect in place of "only", "merely", "but", "just" etc.

According to chronicler Nestor, in the tenth century the western Carpathian region was populated by the eastern-Slavic tribe — the White Croats, which was in a constant relationship with the Kievan Rus'. Kievan Emperor Vladimir (978-1015) united this territory with his empire. The noun "rusnak", "rus'kyi" has been preserved in Lemkivshchyna, which indicates that this land has shared the common past of the rest of the Ukraine. There are many such historical names of the places as: Ustya **Rus'ke**, Ropytsya **Rus'ka**, Svirzhova **Rus'ka**, etc.

In the middle of XIV c. Western Ukraine — Galicia with Lemkivshchyna — were taken over by Poland. Since then the Ukrainian Lemkos, whenever an opportunity occurred, attempted to free themselves from the Polish yoke, and to unite their land with Ukraine. This happened, for instance, during the liberation of Ukraine movement by Het'man Bohdan Khmelnytskyi (1648-1654). Chief-brigand of the

whole Carpathian region, Andriy Sayka propagated the Khmelnytskyi's ideas, and the population organized itself into the para-military units.

Ukrainians have always been interested in their brothers Lemkos. In 1905 researched here professor F. Vovk, a member of T. H. Shevchenko Scientific Society, and from 1911-1913 some 800 folk songs were collected by famous Ukrainian academician F. Kolessa, who stated that the Lemko musical dialect belongs to the group of all other Ukrainian musical dialects.

Lemkos have never succumbed to the will of the occupiers of their land. (Between 1945 and 1948 the Ukrainian Lemko population was deported by the Soviet and Polish governments to the U.S.S.R. and the Baltic and western regions of Poland.) Lemkos, and the Ukrainians from other Ukrainian regions in Poland, organized the Ukrainian Socio-Cultural Association, which in "Lemko Page", in addition to its organ — "Nashe Slovo", informs about the life of Lemkos in Poland.

In 1931 a group of immigrants of Moscovophile orientation had organized in the United States an association, "Lemko-Soyuz" and its organ "Karpatska Rus", which cultivate among some Lemkos in the United States a feeling of separatism, a separation from the Ukrainian nation. Their language has nothing in common with the Lemko dialect, it is an artificial lingo.

Zinovi Ly's'ko — "The Lemkos' Music".

Lemkivshchyna, in a form of a wedge, is driven between the Polish and Slovak ethnic groups. It was influenced by the culture of these peoples, as it has served as a transmitting belt of the same for the rest of the Ukrainian territory.

The Ukrainian Lemko tribe reveals its native cultural elements. The mountainous terrain of Lemkivshchyna conserved and preserved the ancient and original elements of its culture.

The Lemko song organically united into one whole an ancient typically Lemko musical heritage, with the general, — Ukrainian national elements, and also, with separate Slovak, Polish and Hungarian, elements.

As a result of a considerable interest among the Ukrainian ethnographers and musicologists in the Lemko musical folklore, Lemkivshchyna today, — as far as the quantity, and the musico-ethnographic records, are concerned, — is in the first place, in proportion to its size, as compared to other lands of Ukraine. All together, 1468 Lemko melodies, or 12% of the musical folklore of the Ukraine, had been

* W. Radzykevych, *Istoriya Ukrain's'koyi Literatury (History of Ukrainian Literature)*, Vernyhora, Munich, 1947, p. 7.

recorded. However, the recording did not cover all the parts of Lemkivshchyna, and, moreover, has to be brought up-to-date.

Lemko music, as a whole, possesses its own character to the extent that it occupies a separate place among the Ukrainian musical dialects. Lemko music is a reflection of the whole historical, as well as even prehistorical life of Lemkivshchyna. Lemkos have subconsciously preserved the ancient musical elements, alongside with those of the medieval and contemporary periods.

All of the characteristics of the Lemko music share common elements of all the Ukrainian musical dialects, which makes Lemkivshchyna a part of the Ukrainian cultural and national whole. In fact, the Lemko musical dialect has developed on the Ukrainian national basis. The foreign musical influences were not accepted mechanically by Lemkos. They were melted down in the strong native folklore and creativity. As far as the originality of the style is concerned, among all the Ukrainian musical dialects that of the Lemkos is distinguished by its unusual, and most original beauty.

M. Sobolevs'kyi — "Characteristics of the Lemko Language Dialect, as Compared with Ukrainian Literary Language.*

Lemko dialect is the southwestermost dialect of the Ukrainian language. Its lexical composition is all-Ukrainian with a considerable number of old-Rus' words. The peculiar feature of the Lemko dialect lies in that the second syllable, from the end of the word, is being accentuated. The Lemko dialect has been influenced by the Polish, Slovak, Hungarian and German languages.

---

* M. Sobolevs'kyi, **Lemkivs'ki Spivanky (Lemkos' Songs)**, Kyiv, Muzychna Ukraina, 1967, pp. 306-314.